

Херсонський державний університет

МАРТІНА ОЛЕСЯ ВОЛОДИМИРІВНА

На правах рукопису

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕННЯ З
ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНИМИ ДІЄСЛОВАМИ**

УДК 811.161.2'367.625

10.02.01 – українська мова

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Науковий керівник

доктор філологічних наук, професор

Руденко Людмила Миколаївна

Херсон – 2007

Зміст

Перелік умовних скорочень	
Вступ.....	4
Розділ I. Теоретичні засади дослідження дієслівних предикатів інтерперсональних відношень.....	13
1.1. Основні напрями вивчення семантичної структури речення.....	13
1.2. Валентність як семантико-синтаксична категорія дієслова	22
1.3. Мінімальна синтаксична структура елементарного речення з інтерперсональними дієсловами.....	38
1.4. До проблеми класифікацій семантичних типів дієслівних предикатів.....	44
1.5. Інтерперсональні дієслова та їх роль у створенні міжособистісних відношень у реченні.....	62
1.6. Класифікація дієслівних інтерперсональних предикатів за лексико-граматичною та оцінною семантикою.....	74
1.6.1. Характеристика інтерперсональних дієслів за лексико-граматичною ознакою статальності / акціональності.....	74
1.6.2. Характеристика інтерперсональних дієслівних предикатів за автономною семантикою	78
1.6.3. Характеристика інтерперсональних дієслівних предикатів за абстрактним семантичним компонентом „спрямованість відношення”.....	79
1.6.4. Характеристика інтерперсональних дієслівних предикатів за оцінною семантикою.....	83
Висновки до першого розділу	85
Розділ II. Функціонально-семантична характеристика речень з інтерперсональними дієслівними предикатами.....	90
2.1. Загальна характеристика типових ситуацій МОВ, утворених інтерперсональними дієсловами.....	90
2.2. Семантико-синтаксична структура каузативної інтерперсональної ситуації.....	100

2.3. Семантико-синтаксична структура речень з інтерперсональними дієслівними предикатами емоційного відношення.....	112
2.4. Семантико-синтаксична структура речень з інтерперсональними дієсловами мовлення	127
2.5. Семантико-синтаксична конструкція з інтелектуальними інтерперсональними дієслівними предикатами.....	137
2.6. Семантико-синтаксична характеристика речень з інтерперсональними дієсловами суб'єктного переміщення.....	143
2.7. Функціональна характеристика інтерперсональних дієслівних предикатів.....	149
2.8. Облігаторні позиції інтерперсональних дієслівних предикатів у пропозиції міжособистісних відношень.....	152
2.8.1. Семантичні функції і способи вираження суб'єкта.....	152
2.8.2. Категорія об'єкта, способи його вираження і семантичні функції.....	156
2.9. Способи мовного вираження емпатії у висловленнях, що описують ситуацію інтерперсональних відношень	157
Висновки до другого розділу	162
Висновки	165
Бібліографія.....	171
Джерела мовного матеріалу.....	193

Перелік умовних скорочень

ФСГ – функціонально-семантична група

ФСК – функціонально-семантичний клас

ГП – головна предикація

ДП – дієслівний предикат

ТС – типова ситуація

МОВ – міжособистісні відношення

ТС МОВ – типова ситуація міжособистісних відношень

СУМ – Словник української мови

ССУМ – Словник синонімів української мови

ВСТУП

Сучасний стан розвитку мовознавства характеризується значною увагою до досліджень проблем семантики, її системності як у межах лексики, так і в межах синтаксису. Лінгвістичний доробок ХХ-го ст. показав, що речення як граматична одиниця не може вивчатися поза його лексичним наповненням, тобто поза лексичною семантикою слів, що заступають позиції в реченні, оскільки його семантична структура визначається не тільки граматичною організацією, а й лексичним складом. Тому сучасні дослідження з граматики орієнтовані на вивчення механізмів взаємодії лексики і граматики, у зв'язку з чим емпіричний матеріал вивчається у двох напрямках: від лексичного класу до граматичної закономірності та від граматичної закономірності до лексичного класу. Одне з протиріч сучасної лінгвістики полягає у вивченні багаторівневої формальної будови мови в її нерозривному й різноспрямованому зв'язку із системно організованою лексичною матерією. Незаперечним фактом мовної системи, важливість вивчення якої очевидна для мовознавців різних напрямів, є взаємозв'язок властивостей синтаксичних структур і класів слів, що утворюють ці структури. Разом з тим характер цього зв'язку, його принципові основи і механізми залишаються одним із маловивчених питань лінгвістичної теорії і практики.

З огляду на зазначене в сучасній лінгвістиці значна увага приділяється вивченню системної організації дієслівної лексики, оскільки це пов'язано з дослідженнями ролі різних лексико-семантичних класів дієслівних лексем у структурно-семантичній організації речення та обумовлено визнанням того факту, що дієслово становить конструктивний центр речення і від його характеру досить часто залежить семантико-синтаксична структура комунікативних одиниць. На думку вчених, унікальність таких властивостей дієслова визначається низкою факторів, а саме: дієслово служить засобом вираження предикативності, становить граматичний центр переважної більшості речень, визначає кількісний і якісний склад лексичних компонентів у реченні. Саме дієслова позначають не окремі явища, а явища-ситуації, явища-відношення, дії-відношення, і тому їх семантика релятивна. Вона внутрішньо налаштована на ту роль, яку дієслово виконує в

реченні і до якої воно максимально пристосоване. Семантика дієслівного предиката визнається одним із важливих факторів формування семантичної структури речення, оскільки дієслово має у своєму значенні „макет” речення, за яким знаходиться певна ситуація.

Як одиниця мовної системи дієслово характеризується подвійною функцією на семантичному і граматичному рівнях. На семантичному рівні дієслово виступає в ролі лексичної одиниці, концептуальної номінації, що називає конкретну дію та своєю семантичною структурою обумовлює кількісний і якісний склад актантів на граматичному рівні. Така властивість дієслова визначається як його семантична валентність. На граматичному рівні дієслово репрезентує себе як член речення з певними морфологічними характеристиками, виступає синтаксичним ядром речення, що передбачає набір синтаксичних позицій і визначає способи їх таксономічного і морфологічного оформлення.

У пропонованій дисертації робиться спроба лексико-семантичної класифікації групи інтерперсональних дієслівних предикатів, які описують у висловленнях міжособистісні відношення, виявлення основних ситуативно обумовлених різновидів зазначеної групи дієслів, аналізу семантико-синтаксичної структури предикатних виразів, утворених дієсловами досліджуваної групи. Аналіз фактичного матеріалу показав, що міжособистісні відношення утворюють переважно каузативні дієслова, які функціонують як повнозначні каузативи, виражаючи відношення „спонукання особи до дії чи до зміни стану”, модусні дієслівні предикати, до складу яких належать дієслова мовлення, мислення та емоційного стану, а також дієслова суб'єктного переміщення.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю виділення в українській мові лексико-семантичної групи інтерперсональних дієслів у якості предиката й окреслення кола їх семантико-синтаксичних зв'язків та співвіднесення форми і змісту в мові на прикладі конкретної групи лексичних одиниць. Дослідження цієї загальнотеоретичної проблеми на матеріалі конструкцій з інтерперсональними дієсловами передбачає такі аспекти вивчення семантико-синтаксичної структури речення:

- 1) зв'язок між значеннями інтерперсональних дієслів і семантико-синтаксичною формою їх актантів;
- 2) залежність синтаксичної та семантичної структур речення від значення та реалізації компонентів;
- 3) вираження аспектуального плану висловлення з досліджуваною групою дієслів.

У лінгвістичній літературі проблемі структурно-семантичної організації речення на матеріалі дієслів різних лексико-семантичних груп присвячено чимало досліджень. Протягом останніх десятиліть до цієї теми зверталися такі лінгвісти, як І.Р.Вихованець, В.В.Богданов, Г.О.Золотова, В.П.Недялков, Н.Н.Казидуб, О.Н.Камшилова, С.Д.Кацнельсон, С.М.Кібардіна, Л.М.Руденко, В.М.Русанівський та інші дослідники. Однак інтерперсональні дієслова та їх роль у структурно-семантичній організації речення не були об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві. Причина цього полягає в тому, що названі лексико-граматичні одиниці були переважно частиною досліджуваного об'єкта і згадувалися лише у зв'язку з вивченням місця і ролі дієслова в семантико-синтаксичній організації висловлення, займаючи проміжне місце між основними структурно-семантичними та функціональними класами дієслів української мови. З огляду на те, що інтерперсональні дієслова здатні утворювати висловлення і відігравати в них роль основного ідентифікатора, виражати міжособистісні відношення різних планів, вони заслуговують бути самостійним об'єктом вивчення.

В основі функціонально-семантичного класу дієслівних предикатів міжособистісних відношень лежить категоріально-лексична семантика інтерперсональних дієслів. Значення цього класу дієслів має сему „відношення”, що означає взаємне спілкування, зв'язок між певними особами. Інваріантне значення групи інтерперсональних дієслів може бути представлене таким чином: мати певне відношення до кого-небудь; виявляти стосунок до кого-небудь. Дієслова ставлення до кого-небудь, маючи абстрактну семантику, включають значення усіх функціонально-семантичних груп, що виділяються у ФСГ дієслівних предикатів міжособистісних відношень, і відіграють роль базового індикатора у створених

ними ситуаціях. Основною ознакою групи інтерперсональних дієслів є вираження різноманітних інтерперсональних відношень між людьми в повсякденному житті.

Зв'язок дослідження з науковими планами, темами. Роботу виконано в межах планової теми кафедри української мови та соціолінгвістики Херсонського державного університету „Закономірності розвитку української мови та мовленнєвої практики”.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Херсонського державного університету (протокол №5 від 12 січня 2004 року) та узгоджена Координаційною радою „Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол №307/424 від 17 червня 2005 року).

Об'єктом дослідження є речення з інтерперсональними дієслівними предикатами, які становлять ядро висловлення, де описуються різні типи ситуацій міжособистісних відношень: каузативна, мовленнєва, емотивна, інтелектуальна та моторна.

Основу пропонованого дослідження становить вербоцентрична концепція речення, в основі якої лежить ідея співвіднесеності семантики дієслова з семантичною структурою речення і значенням екстралінгвістичної ситуації. Класи дієслів у працях багатьох сучасних дослідників синтаксису зіставляються з класами предикатів, а ті, в свою чергу, – з типами ситуацій, відображених у семантичних моделях речення (Й.Ф.Андерш, Т.Б.Алісова, Н.Д.Арутюнова, В.В.Богданов, Т.В.Булигіна, І.Р.Вихованець, В.Г.Гак, Р.М.Гайсіна, А.П.Загнітко, Г.О.Золотова, О.Н.Селіверстова, Ю.С.Степанов, М.І.Степаненко, Л.М.Руденко, М.Я.Плющ, Л.Теньєр, У.Чейф та інші). Інтерперсональні дієслова характеризуються основними семантико-синтаксичними дієслівними категоріями, впливають на семантико-синтаксичну структуру висловлення і можуть бути самостійним об'єктом вивчення.

Для сучасної лінгвістичної науки є актуальною її вербоцентрична спрямованість, що й обумовило вибір *предмета* нашого дисертаційного дослідження – семантика і функції дієслівних інтерперсональних предикатів у структурі речення сучасної української мови. В роботі аналізуються предикати, морфологічно виражені дієсловом і його неозначеною формою.

Лексична система української мови визначає зміст мовної особистості, структура якої складається з трьох рівнів: вербально-семантичного (лексикону), когнітивного та мотиваційного [141, с.38]. Зокрема, вербально-семантичний рівень означає, що в семантиці інтерперсональних предикатів відображені міжособистісні дії, пов'язані зі світоглядом, емоціями, емпатією, експресією носіїв мови. Міжособистісні відношення (МОВ) виникають і розвиваються в процесі спілкування – вищій формі взаємодії, де можливий взаємний обмін знаннями, уміннями, інтересами.

Таким чином, урахувавши відсутність теоретичної розробки досліджуваної проблеми, її актуальність, визначаємо тему дисертаційного дослідження „Семантико-синтаксична структура речень з інтерперсональними дієсловами”.

Мета роботи: з'ясувати семантичну та функціональну специфіку інтерперсональних дієслів, вплив морфологічного вираження залежних актантів окресленої групи дієслів на семантико-синтаксичну організацію речення, взаємодію мовних засобів і семантичних категорій у семантико-синтаксичній структурі висловлення.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких основних **завдань:**

- 1) подати сучасну лінгвістичну інтерпретацію понять „семантико-синтаксична структура речення з інтерперсональними дієсловами”, „мінімальна структура речення з інтерперсональними дієслівними предикатами”, „типова ситуація міжособистісних відношень”;
- 2) запропонувати лексико-семантичну класифікацію інтерперсональних дієслів;
- 3) визначити й охарактеризувати семантичні типи аналізованих дієслів;
- 4) з'ясувати закономірності лексичного заповнення основних позицій семантичної структури речення з інтерперсональними дієсловами;
- 5) здійснити категоріально-семантичну і функціонально-семантичну характеристику облігаторних елементів семантичної структури досліджуваних типів речень, описати можливі способи їх мовного вираження;
- 6) визначити й охарактеризувати різновиди висловлень, які описують ситуацію міжособистісних відношень.

Методи дослідження. У роботі як основний застосовано описовий метод із використанням прийомів внутрішньої інтерпретації. Використано також структурний метод, що реалізується в методиках дистрибутивного, трансформаційного і компонентного аналізу.

Джерельною базою дослідження є картотека висловлень, які описують ситуацію міжособистісних відношень (понад 4-и тисячі одиниць), укладена суцільною вибіркою з художніх творів українських письменників, використано також зафіксовані в лексикографічних працях дієслівні форми, що здатні описувати ситуацію МОВ, та штучно змодельовані приклади.

Відбір висловлень із текстів проводився з урахуванням таких критеріїв: формального, коли висловлення розглядалося на рівні речення, у деяких випадках висловлення охоплює речення з належними до нього парцелятами або об'єднує декілька речень з метою збереження змісту ситуації МОВ та семантичної достатності цих речень; ситуативного, за якого відібрані висловлення повинні безпосередньо співвідноситися з усіма типами денотативної ситуації МОВ, основою яких є вияв міжособистісних відношень між учасниками ситуації; семантичного за умов наявності в семантичній структурі дієслівного предиката синсемантичного компонента „мати / виявляти відношення до когось”.

Наукова новизна роботи визначається тим, що вперше в українському мовознавстві виділено лексико-семантичні класи інтерперсональних дієслів у художніх текстах, з'ясовано їх семантичну і функціональну специфіку, виявлено особливості семантико-синтаксичної організації речень, змодельованих дієсловами зазначеної групи, встановлено корелятивні відношення між елементами семантичного і синтаксичного рівнів у конструкціях з предикатами цього типу.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній на основі семантико-синтаксичного аналізу речення і функціонального аналізу інтерперсональних дієслів у його структурі одержано ряд нових теоретично важливих результатів, які матимуть значення для подальшого опрацювання загальних та часткових проблем функціонального синтаксису української мови. Система виявлених та проаналізованих з вербоцентричних позицій семантичних типів дієслівних

предикатів, здатних утворювати ситуації міжособистісних відношень, та характеристика семантико-синтаксичної організації речень, утворюваних цими предикатами, може стати складовою частиною комплексного аналізу семантичних типів предикатів.

Практична доцільність дослідження полягає в тому, що сформульовані в ньому положення та отримані результати можуть бути використані у подальшому вивченні семантико-синтаксичної структури речення в сучасній українській мові, а також у практиці викладання курсів лексикології (семантична структура слова, слово і контекст, типи значень дієслівних слів) та синтаксису (семантичні типи речень, аналіз семантико-синтаксичних структур висловлень) у вищій школі.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується теоретичним обґрунтуванням його вихідних позицій, застосуванням комплексу методів, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням роботи, кількісним та якісним аналізом отриманих результатів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри української мови та соціолінгвістики Херсонського державного університету, а також на підсумкових наукових конференціях викладачів та аспірантів Кам'янець-Подільського державного університету (2003 – 2007рр.). Результати дослідження апробовано на Всеукраїнській науковій конференції „Актуальні проблеми слов'янської філології” (м.Бердянськ), Міжнародних науково-практичних конференціях „Тарас Шевченко у контексті національної та світової культури” (м.Кам'янець-Подільський, 2004), „Актуальні проблеми сучасного мовознавства” (м. Кам'янець-Подільський, 2005).

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджувалися на заняттях із сучасної української літературної мови на факультеті української філології та журналістики Кам'янець-Подільського державного університету (довідка про впровадження № 34 від 3.09.2007р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в шести публікаціях у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура роботи. Структура дисертації обумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Вона складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (286 позицій) та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційного дослідження – 194 сторінки, з них основного тексту 170 сторінок.

РОЗДІЛ I. Теоретичні засади дослідження дієслівних предикатів інтерперсональних відношень

1.1. Основні напрями вивчення семантичної структури речення

У сучасній лінгвістичній літературі значна увага приділяється проблемам семантики, її системності як у сфері лексики, так і у сфері синтаксису. Дослідження останніх десятиліть переконливо доводять, що речення як граматична одиниця тісно пов'язане з його лексичним наповненням, тобто з лексичною семантикою слів, які заповнюють певні позиції в реченні. Мовознавці постійно звертаються до проблем взаємовідношення між словом і граматичною формою, речовим і формальним значенням мовної одиниці. З розвитком ідеї про системну організацію мови питання закономірних зв'язків і взаємовідношень набуло значної ваги. Загальновизнаним є той факт, що вивчення мови є недостатнім без вивчення зовнішніх і внутрішніх зв'язків її основних компонентів. Таким чином, семантична структура речення визначається не тільки граматичною організацією, але й лексичним складом.

Вивчення взаємозв'язку лексики і граматики простежується ще в працях класиків лінгвістичної науки: І.О.Бодуена де Куртене, О.О.Потебні, О.М.Пешковського, Ф.Ф.Фортунатова, О.О.Шахматова, де описуються передоснови сучасних досліджень взаємодії лексики і граматики. Основні положення наукової думки про взаємовідношення лексики і граматики розвинуто у працях відомих мовознавців, зокрема, В.В.Виноградова, С.Д.Кацнельсона, І.І.Мещанінова, Л.В.Щерби, в яких домінуючими є дві взаємопов'язані проблеми: розмежування лексичного і граматичного й водночас вивчення їх взаємовпливу.

На кінець ХХ ст. усвідомлення необхідності аналізу семантики речення стає домінантою сучасної синтаксичної науки, а проблема визначення властивостей семантичного змісту мовних одиниць і способів їх лексичного вираження перебуває в центрі уваги сучасних лінгвістів. Досліджуються як об'єктивні, позамовні, зв'язки слів і висловлень, що відображають дійсність, так і внутрішньомовні. Огляд і аналіз наукової літератури свідчить, що вченню про семантичну організацію речення притаманне розмаїття методів і підходів: тезаурусного, компонентного,

опозиційного, трансформаційного, дистрибутивного аналізу та перифразування. При цьому речення розглядається в реальному мовленні, в діалозі чи дискурсі з урахуванням прагматичних функцій мови [Андерш Й.Ф., 1987; Апресян Ю.Д., 1974; Арват Н.М., 1984; Арутюнова Н.Д., 1976; Звєгінцев В.О., 1976; Золотова Г.О., 1982; Караулов Ю.Н., 1976; Нікітін М.В., 1983; Падучева О.В., 1974; Селіверстова О.Н., 1982; Уфімцева А.О., 1968; Шмельова Т.В., 1978 та ін.]. Значного поширення набули дослідження, спрямовані на семантичне моделювання ситуації як денотата речення. Саме речення за такого підходу є семантичною моделлю ситуації, яку названо пропозицією [Арутюнова Н.Д., 1976, 1983; Богданов В.В., 1977; Гак В.Г., 1969, 1973; Вихованець І.Р., 1993; Городенська К.Г., 1991; Золотова Г.О., 1973; Мірченко М.В., Москальська О.І., 1981; Сусов І.П., 1973, 1980]. Основою пропозиції є, зазвичай, предикат, який зумовлює кількість компонентів на позначення предметів чи відношень між ними та визначає їх семантичні функції.

Останнім часом у мовознавчих джерелах спостерігається тенденція до ускладнення аналізу синтаксичних одиниць. „Загальний рух синтаксичної думки йшов від логічної до психологічної, потім до формально-граматичної концепцій, від яких звернув до теорій комунікативних, семантичних та прагматичних” [180, с.450]. Це зумовило поєднання різних аспектів, серед яких визначальними можна назвати формально-граматичний, що охоплює так звану частиномовну приналежність компонентів конструкції, семантичний, який апелює до значеннєвого наповнення синтаксичних одиниць та є визначальним при їхньому семному аналізі. Також варто згадати про комунікативний аспект, залучення якого дає змогу розглядати кожну конкретну сполуку з точки зору її мовленнєвої виправданості, функціонування в мовному потоці, мети висловлювання, аспектологічних особливостей. Як зазначає В.В.Богданов, саме комунікативний аспект останнім часом часто залучається до комплексного аналізу семантичної структури речення, але йому відводиться другорядна роль по відношенню до номінативного аспекту [42, с.145-148]. Однак, на думку О.В.Падучевої, „аналіз змісту комунікативного членування показує, що він не просто „накладається” на лексико-синтаксичну структуру речення, а складним чином взаємодіє з усіма

аспектами його семантики” [224, с.22]. З огляду на зазначені зауваження, видається справедливим визначення Н.М.Арват, що „речення як мовна синтаксична одиниця, яка слугує засобом спілкування та повідомлення, характеризується трьома аспектами: 1) за змістовою організацією, яка відображає будь-які явища об’єктивної дійсності; 2) за формальною організацією, що відображає тип, структуру предикативної конструкції; 3) за комунікативною організацією, яка відображає комунікативну мету повідомлення, закладену в реченні. Перший та третій аспекти відображають зміст речення, другий – формально-граматичну структуру [20, с.2].

Таким чином, кожна синтаксична одиниця є складним конструктом зі своїми особливостями, функціями, значеннями тощо. Мову можна порівняти з живим організмом, дослідити еволюцію життя та розвиток якого можна, лише поєднуючи різні рівні, стадії та вияви його життєдіяльності. Це не виключає можливості розгляду одиниць мови з точки зору якогось одного аспекту, але, щоб отримати повну і більш-менш чітку картину (наскільки це можливо для системи, що перебуває в постійному русі), необхідний саме комплексний аналіз із залученням різних методів і підходів. „За різноманітності поглядів на методи і принципи вивчення речення як основної комунікативної одиниці мовознавці в основному сходяться на думці, що найважливішим питанням у вивченні синтаксису є визначення співвідношення його формально-граматичної і семантичної структур” [176, с.84].

Відповідно до сучасних синтаксичних концепцій семантична структура речення формується знаками семантичної природи. Компонентами семантичної структури речення виступають предикатні і непередикатні знаки, на яких ґрунтується граматична система мови, що відображається в особливостях їх семантичної поведінки і правилах синтаксичного функціонування. Семантична структура речення при цьому визначається як сукупність відношень між предикатом і його актантами, тобто відношень між процесами та їх реальними учасниками. Такі думки знаходимо в працях Н.М.Арват, В.А.Белошашкової, В.В.Богданова, В.Г.Гака, І.Р.Вихованця, Н.Л.Іваницької, С.Д.Кацнельсона,

Т.П.Ломтева, М.В.Мірченка, О.І.Москальської, І.П.Сусова та інших провідних учених.

Близькою до денотативного напрямку досліджень є концепція семантичного синтаксису Н.Д.Арутюнової, яка зосереджує увагу на відображенні в реченні пізнання світу людиною, тому основне завдання щодо вивчення семантики речення, на її думку, полягає „у виділенні логіко-синтаксичних „начал”, тобто тих відношень, які, безпосередньо пов’язуючись зі способами мислення про світ, водночас причетні до граматичної будови” [23, с.17].

Досить поширеними є дослідження, де враховано співвідношення граматичної і семантичної структур речення, роль формальної організації речення у витворенні його семантичної своєрідності. Зокрема, Ф.Данеш пов’язує семантику речення з його граматичною будовою. Учений виходить з поняття семантичної структури речення, під якою розуміє зміст речення з такими елементами смислу, які підказуються його граматичною організацією [102, с.8]. Близькими до цього є погляди Н.Ю.Шведової. Вона розмежовує речення різних семантичних структур і вважає, що, крім граматичного значення предикативності, „кожна структурна схема має ще й своє власне значення, свою семантику” [232, с.87]. У сучасному українському мовознавстві з концепцією Н.Ю.Шведової певною мірою зближується семантична інтерпретація формально-граматичної структури речення, запропонована Н.Л.Іваницькою [132, с.39-43].

Отже, семантична структура речення становить лінгвістичну абстракцію, у сфері існування якої мають місце конкретні синтаксичні утворення, що виявляють себе в багатьох комунікативних висловленнях. Синтаксична структура це також лінгвістична абстракція, але порівняно з семантичною меншою мірою віддалена від свого морфологічного і фонетичного втілення.

Переважає більшість дослідників розуміють під семантичною структурою речення його семантичний зміст, тобто систему відношень між предикатом і його актантами, співвідношення взаємообумовлених абстрагованих елементів змісту [127, с. 68; 260, с. 124; 23, с.16; 202, с. 16; 280, с.23-25].

Термін „семантична структура” вважається більш адекватним порівняно з терміном „зміст речення” через те, що в ньому є вказівка на організованість, упорядкованість елементів змісту. Сутність семантичної структури полягає в тому, що вона відображає узагальнений, абстрагований і типізований інформативний зміст [18, с.52]. На думку В.А.Белошапкової, семантична структура речення не що інше, як узагальнений інформативний зміст, властивий не одному окремому реченню як одиниці мовлення, а широкому класу однорідних речень [38, с.118].

Суттєвий внесок у розробку теорії семантичних структур зробив Ч.Філмор, розвиваючи у своїх дослідженнях глибинно-відмінкову теорію [272, с.371-378]. За основу семантичної структури, яку дослідник називає глибинною, використовується предикатно-актантний принцип, де головна роль відводиться семантичним предикатам і залежним від них аргументам.

З глибинно-відмінковою теорією Ч.Філмора тісно переплітається концепція В.Г.Гака [90; с.91]. Учений також користується терміном „глибинна структура” і визначає її як „лексико-синтаксичну структуру, ізоморфну ситуації” [90, с.78]. У зв'язку з цим глибинна структура інтерпретується як пряма номінація ситуації, а поверхнева – як непряма номінація. Основними ознаками глибинної структури автор вважає: використання синтаксичних категорій у їх первинній функції; вираження підмета іменником зі значенням істоти при перехідному дієслові; просте вираження процесу; центробіжну орієнтацію предиката при активі; пряме вираження суб'єкта і предиката. Поряд з глибинною структурою В.Г.Гак виділяє також синтаксичну, яка не є простою формою чи граматичним об'єднанням слів, а відображає цілісну ситуацію, таку, якою її уявляє мовець [89, с.11].

І.Р.Вихованець розглядає власне-семантичну, семантико-синтаксичну та поверхневу структури речення. На думку вченого, глибинну, або власне-семантичну структуру речення складають компоненти-семантими – семантичні предикати і залежні від них непередикатні імена (аргументи). Компоненти-семантими найбільш віддалені від членів речення як суто поверхневих елементів і прилягають до компонентів-синтаксем. Глибинні (власне-семантичні) компоненти передають логічну будову думки, яка може виражатися в мові різними засобами,

тотожними з семантичного боку, але відмінними з власне-синтаксичного. Семантико-синтаксична структура речення виступає проміжною ланкою, що з'єднує глибинну і поверхневу структури [76, с.8].

О.В.Падучева, окрім семантичних рівнів глибинних структур, виділяє ще й рівні синтаксичних і поверхнево-синтаксичних виражень, які різняться тим, що на першому рівні функціонують тільки повнозначні слова зі своїми синтаксичними зв'язками, а на другому з'являються і службові [222, с.283-288].

У дослідженнях семантичної структури речення, як ми переконалися, чітко простежується рівневий підхід, відображений у працях І.П.Сусова і Т.Б.Алісової. Зокрема, у дослідженні І.П.Сусова описано, як виникає і формується семантична структура речення. На думку вченого, первинною для кожного речення є денотативна основа, тобто певна ситуація. Перший, найбільш глибинний рівень семантичної структури речення – релятивний, це мисленнєве відображення ситуації, представлення і розуміння її структури. На цьому рівні семантика речення є не що інше, як логіко-мисленнєва структура, яка складається з одиниць, що відповідають елементам ситуації. Усвідомлення ситуації, її учасників, їх ролей – це перша сходинка у виникненні речення. Далі на його реляційне членування накладається предикаційне, тобто осмислені учасники ситуації та її елементи розташовуються в позиції суб'єкта (предмета думки) і предиката (ознаки предмета). У результаті цього акту виникає предикаційна структура, яка становить мисленнєве утворення, але ще не висловлене речення. Під час мовленнєвого акту відбувається комунікативний розподіл членів предикаційної структури: один з елементів стає центром думки, інші – його характеристиками. Відбувається комунікативний розподіл членів предикаційної структури. У цілому процес формування конкретного речення постає в розумінні І.П.Сусова як поступове „обростання” абстрактної логічної схеми модальним, часовим, персональним, актуальним компонентами, що втілюються відповідними мовними засобами. Таким чином, виникає багаторівнєве утворення, що відповідає комунікативним намірам, – конкретне речення [260, с.141].

Т.Б.Алісова вважає, що „змістова структура висловлення (речення) двоярусна, тобто побудована на переплетенні модальних і диктальних суб'єктно-предикатних відношень” [7, с.280].

Тісну взаємодію семантичної та синтаксичної структур речення підкреслює Ю.С.Степанов. Семантичну специфіку кожної структурної схеми простого речення вчений визначає трьома факторами: 1) типом предикатора – мовного вираження предиката, що має власну предикатну семантику; 2) семантичною сферою імен, які входять у предикат, що й складає предметну частину; 3) типом імені, головним чином іменем суб'єкта, – індивідуальне, загальне чи метаім'я [255, с.143]. Автор прагне створити семантичну типологію простих речень з опорою на лексико-семантичну типологію слів, які беруть участь у вираженні предикативного ядра речення. Вивчивши досвід лінгвістичних досліджень в галузі дослідження синтаксичної структури речення, лексико-семантичної організації мови і поклавши в основу логічні категорії, автор створив оригінальний підхід до вивчення семантичної структури речення, вважаючи досить продуктивним досліджувати семантичну структуру речення з опорою на семантичний тип предиката та його валентні потенції. У цьому випадку „актантна рамка” дієслова, що за денотативною концепцією відповідає комплексу учасників ситуації, трактується як реалізація валентності предикативного слова [255, с.143].

Більшість дослідників вважають, що семантична структура речення становить вираз, побудований зі смислових одиниць, які поєднані між собою предикатно-актантними відношеннями, а синтаксична структура – це поверхнево-синтаксична побудова. І.Р.Вихованець підкреслює, що поняття семантичної структури речення ґрунтуються на ідеї впливу його смислу в певному абстрагуванні від його зовнішнього оформлення. У зв'язку з цим семантичну структуру речення не слід розглядати як інваріант, спільну основу об'єднання ряду формально неоднотипних, але однотипних зі змістового боку конструкцій, тобто конструкцій, що відображають однотипні реальні ситуації. Особливістю аспекту семантичної структури речення є й те, що він зорієнтований на номінативну сутність речення, завдяки чому воно співвідноситься зі словом і деякими розрядами словосполучень,

з одного боку, і відрізняється від останніх, які називають лише окремі елементи дійсності, здатністю позначати саме ситуацію з іншого [78, с.44].

Як першочергове завдання семантичного аналізу речення висувається виявлення актантів усіх предикатних лексем. Слово має стільки валентностей, скільки учасників ситуації необхідно представити, щоб уважати висловлення вичерпним. В.Г.Адмоні, Н.М.Арват, А.П.Загнітко, Г.О.Золотова та інші вважають, що синтаксична структура речення вже є структурно-семантичною, оскільки вона відображає властиву реченню синтаксичну семантику [3, 4; 10; 20; 23; 80; 82; 48; 117; 129]. Однак структурно-семантичні схеми, на думку Н.М.Арват, не становлять таких, що охоплюють увесь лексичний матеріал мови і „байдужі” до свого лексичного наповнення. Тут спостерігаються лексичні обмеження і певні тенденції реалізації лексичних компонентів у синтаксичній структурі. До завдань дослідження речення в аспекті лексичного наповнення необхідно включати, на думку дослідниці, такі елементи аналізу: 1) установити клас предикатів, пов'язаних у своєму функціонуванні з даною структурною схемою; 2) установити тенденції заповнення актантних позицій лексемами певного значення; 3) визначити семантичні межі для структурних компонентів речення [16, с.13-14].

На думку Й.Ф.Андерша, структурна схема речення „має будуватися з урахуванням потенційно-сполучувальних властивостей дієслова, вжитого в ролі предиката” [10, с.17]. Здатність дієслова відкривати чи не відкривати позиції для заповнення їх учасниками ситуації має для семантико-синтаксичного моделювання речення конструктивне значення, оскільки від дієслова, вжитого в ролі предиката, повністю залежить, яким може бути конструктивний склад речення, які аргументи будуть супроводжувати це дієслово в реченні і як вони характеризуються в семантичному відношенні [10, с.17]. Отже, лексичне наповнення є синтаксично релевантним, оскільки у лексичному значенні слів „приховані” глибинні синтаксичні зв'язки [146, с.88].

Загальна семантика речення безпосередньо залежить від лексичного наповнення, тобто від категоріально-семантичного значення лексичних одиниць, які відображають онтологічні властивості об'єктивної дійсності [127, с.122].

Найменування ситуації пов'язується з сукупністю двох типів величин – предиката і відповідних предикатові актантів, які об'єднуються в єдине ціле, співвідносне в нашій свідомості з логічною пропозицією, пропозитивною номінацією, пропозитивною семантикою [23, с.37-38; с.70-80]. Оскільки речення за номінативною концепцією розглядається як складний знак щодо простих знаків – реченнєвих компонентів-слів, першочерговим завданням при кваліфікації семантичної структури речення постає визначення кількості й функціональної якості її окремих компонентів. Речення є найвищою мовною одиницею, мовним знаком, безпосередньо співвідносним з ситуацією, а слово – частковим знаком, уключеним у мовний знак. Слова набувають функціональних понять безпосередньо в системі, тобто в реченні, взаємодіючи з іншими словами, і втрачають їх повністю поза цією системою. Функціональні значення слів виступають як їх системно набуті властивості [251, с.207-210; 252, с.20]. Однак функціональні значення по-різному виявляються у предикатних і непередикатних знаках.

Компонентами семантичної структури, звичайно, виступають слова як знаки двох видів – предикатні і непередикатні, на яких ґрунтується вся система мови, що відображається в особливостях семантичної поведінки та в характері їх синтаксичного функціонування. Указуючи на ті чи інші властивості або відношення непередикатних знаків, предикатний знак відіграє органічну роль у реченні, істотно впливає на його структуру. З цієї причини предикатний знак слід кваліфікувати як основний компонент семантичної структури речення.

Предикатні знаки, як стверджують мовознавці, виступають незалежними семантичними сутностями – не переходять один в одного, не зазнають трансформацій. За такої умови предикатні знаки можна кваліфікувати з двох боків – функціонального і лексичного. Функціональними вважаються предикати дії і стану з огляду на вираження ними цих значень у реченні, впливають на функціональну якість облігаторних актантів, вимагаючи при цьому аргументів зі значенням діяча, об'єкта, носія стану тощо. З узагальненим лексичним значенням також виступають предикати дії і стану, тому що з цими значеннями вони виступають і поза реченням. На відміну від предикатних, непередикатні знаки в реченні можуть набувати таких

значень, яких вони не мають за межами речення. Так, іменник при входженні в речення у припредикатній позиції набуває функціональних значень аргумента. Значення аргументів і значення предикатів відображають в узагальненому вигляді певні категорії зовнішнього світу – діяча, об'єкта, адресата, інструмента, дії чи стану.

Таким чином, семантико-синтаксична структура речення зумовлюється валентним класом предиката. Згідно з цим представники вербоцентричної теорії речення зацікавлені в системному вивченні дієслівної лексики. Саме дієслова позначають не окремі явища, а явища-ситуації, явища-відношення, дії-відношення, і тому семантика їх релятивна. Вона внутрішньо налаштована на ту роль, яку дієслово виконує в реченні і до якої воно максимально пристосоване. Дієслово за своїм значенням є „макетом” речення, який утримує певну ситуацію.

1.2. Валентність як семантико-синтаксична категорія дієслова

Теорія валентності була і залишається однією з актуальних проблем сучасної граматики і по-різному трактується в мовознавчій науці. Основні положення цієї теорії знайшли відображення у численних працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів.

Уперше термін „валентність” виділив і обґрунтував французький учений Л.Теньєр, пов'язуючи його з питанням про дієслівний вузол речення. Дослідник вдало порівнює його з „маленькою драмою”. Дієслівний вузол, як і драма, має у своєму складі процес, акторів (актанти), відповідні обставини (сіркостанти, за яких проходить процес) [265, с.117]. Порівнюючи й зіставляючи дієслова з атомами, для яких властивою є різна кількість валентнісних зв'язків, учений називав валентністю властивість дієслова керувати різною кількістю зв'язків [265, с.250], включаючи до валентнісного потенціалу дієслова його зв'язки із суб'єктом, прямим об'єктом та об'єктом у давальному відмінку [265, с.124]. Так, Л.Теньєр аналізує валентність дієслів з кількісного погляду, поділяючи їх на чотири групи залежно від того, вимагають вони одного, двох, трьох „обов'язкових партнерів” чи не вимагають жодного. Однак учений, визначивши проблему валентності і окресливши

типологічний аналіз явища, не запропонував остаточного розуміння цього питання. Водночас автор цієї концепції майже не розрізняв семантичних і формальних позицій речення. Він виключає з валентних відношень обставини і предикативи. За кількістю актантів Л.Теньєр поділяє дієслова на моновалентні і полівалентні. На сучасному етапі розвитку теорії валентності вчення Л.Теньєра розглядається як вузьке.

Найбільш близькою до ідей Л.Теньєра є концепція валентності Х.Брінкманна, яка базується на функціонально-семантичному підході до вивчення цього питання. Сфера валентнісного аналізу поширюється на інші частини мови, звертається увага на ті ознаки, які зумовлюють можливість граматично сполучатися з іншими словами, розрізняються формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні позиції речення. Х.Брінкманн, теж розуміючи валентність як кількісну характеристику сполучуваності дієслів, поширює її на іменники, прикметники, розподіляючи ці частини мови на „відкриті” та „закриті” відповідно до їх обов’язкової і факультативної сполучуваності. Для концепції Х.Брінкманна характерні такі аспекти: 1) вказівка на зв’язок між синтаксичною валентністю дієслова і його семантикою; 2) віднесеність до учасників придієслівного оточення тільки тих, які мають бути заміщеними іменниками в будь-якій відмінковій формі, але без прийменників, виключаючи обставини [285, с.223-224].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях „валентність” розуміють як основні закономірності синтагматичних зв’язків одиниць певної мови. Мовна валентність розглядається стосовно одиниць різних рівнів мови – фонетичного, лексичного, граматичного. З цього приводу заслуговує на увагу міркування А.Ф.Лосєва: „Валентність – це здатність мовного елемента отримувати певне значення (функцію) у зв’язку зі своїм контекстом, чи це окремий звук, чи об’єднання звуків в єдину морфему; чи то об’єднання морфем у цілісну лексему, чи в окреме слово; чи то об’єднання слів у ціле словосполучення, у граматичне речення, чи одиниці ще складніших зв’язків. Не враховувати в сучасному мовознавстві моменту валентності – це все одно, якби у природознавстві ігнорувати ядерну фізику і розуміти атом у світі тих статичних уявлень, які існували в науці півтори сотні

років тому” [187, с.403-410].

З самого початку в теорії валентності окреслено два напрями – формальний і семантичний, між якими немає суттєвого розмежування, оскільки вихідною є думка про існування взаємозв’язку між валентнісними властивостями слова та його семантикою. Як свідчить вивчення літератури, теорія дієслівної валентності ґрунтується на вербоцентричній концепції, згідно з якою структуру речення визначає дієслівний предикат, відкриваючи місця з відповідними категоріальними ознаками.

Особливе місце в теорії валентності належить концепції С.Д.Кацнельсона, який розуміє валентність як „здатність слова певним чином реалізуватися в реченні і вступати у певні комбінації з іншими словами”. Учений вважає, що валентність мають не всі повнозначні слова, а тільки ті з них, які самі по собі не можуть повністю реалізувати своє значення і потребують допомоги інших слів. Він членує валентність на формальну й змістову. Формальна валентність пов’язана з певною словоформою і обумовлена морфологічною формою слова (захоплюватися ким? чим?; думати про кого? про що?). Змістова валентність залежить виключно від значення опорного й залежного слова і не підпорядкована морфології мови [146,с.196]. Найбільш поширеним є його погляд на валентність як „...уміщену в лексичному значенні слова синтаксичну потенцію, тобто здатність приєднувати до себе інше категоріальне цілком визначене повнозначне слово... Валентність – це властивість значення, у якому наче містяться „порожні місця” або „рубрики”, які потребують заповнення, як рубрики в анкеті” [149, с.20-21]. Основним носієм валентності в реченні вчений вважає дієслово, оскільки саме воно є конструктивним ядром речення і своїм лексичним значенням прогнозує не тільки кількість синтаксичних партнерів, а й їх граматичну форму. Дієслово виражає динамічну процесуальну ознаку, яку обов’язково приписують носієві. Саме через це дієслово несе не тільки інформацію про процесуальну ознаку, але й про кількість та семантичні ролі своїх актантів, а іноді й сіркостантів, і відіграє, таким чином, організуючу роль в утворенні семантичної структури речення. За словами

С.Д.Кацнельсона, дієслово становить „макет майбутнього речення”, тобто семантичну структуру в згорнутому вигляді [146, с.117-120].

Специфіка валентності дієслова обумовлена особливостями його семантики. Заслуговує на увагу концепція теорії валентності, запропонована В.Г.Адмоні. На думку дослідника, валентність властива кожній частині мови. Зокрема, вчений зазначає, що валентність (або сполучувальна потенція) „актуалізується під впливом контексту і ситуації”. Ці потенції „дрімають” у частині мови і „оживають” тільки у конкретному процесі мовлення [4, с.6-36]. В.Г.Адмоні розглядає дієслівну валентність як потенційну здатність певних розрядів слів сполучатися з іншими словами. Ця сполучуваність може бути обов’язковою і факультативною. Обов’язкова сполучуваність як граматичне явище виступає там, де необхідність заповнення певного слова для завершення конструкції продиктована загальними граматичними властивостями даного слова [4, с.29].

І.Р.Вихованець кваліфікує поняття валентності як здатність дієслова сполучатися з певним колом мовних одиниць, визначаючи їх семантику, кількість, спосіб і форму вираження. Він зазначає, що семантико-синтаксична валентність як системна семантично передбачувана сполучуваність слів перебуває в точці перетину синтаксису і лексичної семантики. Лексичним значенням слова задано найбільш суттєві умови сполучуваності його з іншими словами в синтаксичних одиницях – словосполученні чи реченні [78, с.109]. Розглядаючи валентність як системне явище, вчений доходить висновку, що в структурі мови функціонує лівобічна та правобічна валентність, відповідно до чого виокремлюють лівобічні та правобічні керовані члени речення або субстанціальні компоненти [79, с.79]. До лівобічних субстанціальних компонентів належить суб’єктна синтаксема, що є облігаторною в семантико-синтаксичній структурі елементарного речення. Поєднання предиката лише із суб’єктним субстанціальним компонентом свідчить про його одновалентність: *Сонце заходить, гори чорніють* (Т.Шевченко). Правобічні субстанціальні компоненти, зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката, поділяють на декілька типів: об’єктну, адресатну, інструментальну та локативну синтаксеми [79, с.112-136]. Керувати правобічними

субстанціальними компонентами здатна більшість дієслів української мови, зокрема дієслова руху, наприклад: *Батько привіз дочці меблі машиною зі Львова до Вінниці*. Шість залежних слів, якими керує зазначений предикат, засвідчують максимальний вияв його валентності. Але такий набір субстанціальних компонентів трапляється в мовленні рідко.

Поняття валентності тісно пов'язане із поняттям контексту, що свідчить про наявність відповідних зв'язків взагалі, а семантико-синтаксична валентність – на існування семантико-синтаксичних зв'язків окремої мовної одиниці. Семантичну єдність слова кваліфікують як результат зв'язку окремих самостійних значень між собою та їх закріпленості за певним оточенням. До того ж, зміна лексичного значення певного слова, пов'язана з його вживанням в іншій семантичній позиції, встановлює різні семантико-граматичні зв'язки з даним словом, виокремлює його відмінні значення. Кожна мовна одиниця постає в цьому випадку не ізольовано, не одинично, а з усіма можливими зв'язками з іншими мовними одиницями [64, с.35-40].

Синтаксичні структури наповнюються лексичними одиницями, валентні властивості яких забезпечують відповідну сполучуваність, оскільки саме лексичним значенням слова регулюють найбільш суттєві умови сполучуваності його з іншими словами в реченні. Довільно дібрані лексеми, не передбачувані семантичною сполучуваністю, не утворюють речення. Іншими словами, парадигматичні і синтаксичні властивості слів не існують незалежно одні від одних, а діалектично взаємопов'язані і обумовлені. Вже саме значення слова передбачає умови появи його в реченні в ролі структурного компонента, а також можливих синтаксичних партнерів для утворення словосполучень. Визначення мови як системи передбачає і системність зв'язків між її елементами. Залежні ознакові партнери, на думку дослідників, сполучаються з опорними словами не довільно, а за певними семантико-синтаксичними законами, які строго регулюють семантичну сумісність дієслова і залежних контекстних аргументів, що є основою формування предикативної структури речення [76, с.25-66]. Валентність розуміють як основну семантико-синтаксичну закономірність сполучуваності одиниць мови на основі

сумісності або несумісності семантичних ознак обох поєднаних компонентів – опорного і семантично залежного [76, с.25-66].

Отже, семантичні і синтаксичні, граматичні і лексичні властивості слова пов'язані одні з одними і перебувають в тісному взаємозв'язку. В точці їх перетину певне місце займає валентність, яка відображає як семантичні, так і синтаксичні відношення залежності або завершеності, необхідності чи не необхідності сполучуваності з іншим словом, що регулюється головним чином семантичною структурою опорного слова.

У сучасному синтаксисі спостерігаємо такі аспекти розуміння дослідниками валентності: семантичний, синтаксичний і семантико-синтаксичний. За семантичного підходу на основі лексичного значення слова визначається число і характер учасників ситуації. „Семантичні валентності впливають з лексичного значення слова, характеризують його як конкретну, відмінну від інших, лексичну одиницю”[144, с.119]. Синтаксичний підхід передбачає визначення кількості семантичних валентностей дієслова знизу ввверх, через синтаксичні актанти. Іншими словами, розглядати вживання лексеми в мові, її синтаксичне оточення, знаходити в цьому оточенні керовані слова і вважати їх позначеннями семантичних актантів [269, с.28]. Безперечно, синтаксичні реалізації дієслівної лексеми становлять важливе джерело інформації для визначення валентних місць, однак дієслово керує як тими елементами, що виражають його семантичну валентність, так і елементами, непередбачуваними семантикою самого дієслова, що входять у синтаксичну структуру за комунікативно-інтенційними потребами.

Широко використовується дослідниками семантико-синтаксичний напрям. До уваги береться не тільки лексикографічне тлумачення слова, але й його текстове вживання. Йдеться про реалізацію значення слова в синтаксичній схемі. Один компонент кваліфікується як основний, ядерний, а решта – члени його оточення, передбачувані валентною структурою дієслова-предиката. Цей процес може відбуватися двома способами: 1) лексичне значення дієслова включає в себе одну ядерну сему, і тоді кількість синтаксичних валентних місць збігається з кількістю семантичних компонентів; 2) значення дієслова, окрім ядерної семи, може

включати в себе одну або декілька сем оточення, тоді на синтаксичному рівні кількість синтаксичних позицій зменшується на стільки, скільки семантичних компонентів безпосередньо входить в оточення ядра дієслова [241, с.41]. За семантико-синтаксичного підходу до розв'язання проблеми кількості семантичних валентностей суттєвими є дані „прихованої граматики”, що імпліцитно утримуються в синтаксичних сполученнях і семантиці лексем [241, с.42]. Семантико-синтаксична валентність прогнозує поєднання обох контекстних партнерів (семантично опорного і семантично залежного) на основі сумісності їх семантичних ознак. Формально-синтаксична валентність передбачає оформлення відкритих семантичних позицій облігаторними й факультативними іменниковими компонентами, які представлені певними морфолого-синтаксичними засобами [80, с.41].

Отже, синтаксичну і семантичну структуру речень характеризує дотримання правил, що визначаються валентністю дієслова, якому належить головна роль у семантико-синтаксичній організації речення. Кількість валентних місць, які відкриває дієслово для заміщення їх іншими словами, залежить від його семантики. Одні дієслова не вимагають обов'язкових поширювачів і можуть самостійно реалізовувати своє значення (наприклад, *працювати, відпочивати, хвилюватися*), інші потребують допоміжних компонентів (наприклад, *слухати, чекати, шукати, дарувати*). Першу групу називають абсолютивними дієсловами, а другу – релятивними. Релятивні дієслова вимагають обов'язкових поширювачів для вираження певних змістових і формальних відношень, у результаті чого реалізується, по-перше, дієслівне значення, і, по-друге, стає повнішою інформативна наповненість всього речення.

Отже, валентність – це здатність дієслова чи інших частин мови створювати навколо себе певні відкриті позиції, які повинні заповнюватися обов'язковими або факультативними компонентами. З огляду на зазначене валентність є семантико-синтаксичним явищем. Семантична валентність відображає той факт, що слова як носії валентності вимагають означених контекстних партнерів з визначеними семантичними ознаками. Валентність регулює заміщення відкритих позицій

групами слів, відібраними за певними семантичними ознаками. Зокрема, дієслова стану передбачають суб'єктні компоненти (наприклад, *дитина спить; мама хворіє*), а дієслова мовлення, мислення, зору, споглядання та інші, крім суб'єктних, вимагають для заміщення правих позицій об'єктів і з суб'єктним та предметним значеннями (наприклад, *я дивлюся на сина і я бачу дерево; я думаю про батька і я думаю про країну*).

Широкого поширення серед синтаксистів набула логіко-семантична концепція валентності, представником якої є Ч.Філмор. Він виділяє логічну валентність як позамовне відношення понятійного характеру і описує її в теорії відмінків. Відправним моментом цієї концепції є виявлення синтаксичних значень відмінкових словоформ як реалізації категорії відмінка, їх зумовленість чи незумовленість структурою речення або морфологічною валентністю опорного слова у словосполученні, комунікативною здатністю предиката або предикативної основи.

В українському мовознавстві логіко-семантична валентність знаходить відображення в дослідженнях М.Я.Плющ, де зазначається, що кожна понятійна категорія в семантико-синтаксичній структурі може знаходити вираження не в одному, а в кількох мовних засобах – відмінковій словоформі, прийменниково-відмінковій конструкції, словосполученні тощо [227, с.25-26]. Відмінкові форми, що є реалізаціями часткових значень категорії відмінка в структурі словосполучення і речення, виражають взаємну спрямованість формальних і смислових зв'язків поєднаних слів. Беручи участь у вираженні семантичної структури речення через функціонально пов'язані слова, категорія відмінка виявляє відношення до синтаксичного рівня.

Будь-яка форма слова, включаючись у вираження синтаксичних відношень, займає валентну позицію, граматично і семантично співвідноситься з іншим словом чи словоформою. При цьому суттєвим чинником виступає взаємодія дієслівних та іменних категоріальних значень. Важливим фактором у визначенні синтаксичних зв'язків відмінкових словоформ є їх обумовленість синтаксичною структурою речення. Як підкреслює О.В.Бондарко, „аналіз у напрямі від типу смислових

відношень до пучка закріплених за даним типом синтаксичних моделей може призвести до цікавих результатів ... необхідно спеціально дослідити зв'язок між подібними типами смислових відношень і тим структурно-синтаксичним змістом, який властивий кожній з аналізованих структур" [46, с.171].

Між традиційними поверхневими відмінками, які насправді є лише відмінковими формами, і семантичними відмінками, за допомогою яких тотожні речення мають різну семантичну структуру, наявні суттєві відмінності (Пор.: *Мати чекає сина // Сина чекають справи; Мама подарувала доньці ляльку // Мама попросила доньку не запізнюватись*). У наведених парах речень валентні позиції основного дієслова заповнюються однаковими відмінковими формами з суб'єктно-об'єктним значенням. З точки зору синтаксичної організації ці речення є простими, а з семантичного боку простими (або елементарними) є тільки перші речення кожної пари, а другі – семантично складними, бо виражають кілька предикативних повідомлень (*У сина є певні справи, якими він повинен зайнятися; Мама попросила, щоб дочка не спізнювалась*). Обумовлено це тим, що валентні позиції предиката займають не предметні слова, а лексеми з предикативним значенням (предикатні актанти), які є основними компонентами семантичної структури речення.

Дослідники стверджують, що семантична валентність вимагає суворого дотримання правил сполучуваності предикатних і непередикатних знаків, зокрема, кожен предикат має своє оточення компонентів з огляду на його семантичну валентність. Наприклад, дієслову **виходити** властиві такі значення: іти звідки-небудь, із середини, з меж певного простору тощо (*Дівчина вийшла з хати*). Дієслово **вийшла** вимагає сполучуваності з локативом *з хати* у формі „з + родовий відмінок”. Характерно, що префіксовані дієслова руху диференціюють ознаку, що зумовлює вибір залежного слова. Зокрема, дієслово **входити**, маючи лексичне значення „іти всередину простору”, поєднується з локативом „в + знахідний відмінок” або „до + родовий відмінок”: *Дівчина увійшла в хату, Дівчина зайшла до хати*. Дієслово **переходити** семантично узгоджується з локативом „через + знахідний відмінок”: *Дівчина переходила через кладку*. Дієслово **іти** містить значення можливості охоплювати в собі три значення локатива: вихідний пункт

руху, шлях руху, кінцевий пункт руху. Наприклад, *Хлопець іде з лісу*, *Хлопець іде в ліс*, *Хлопець іде через ліс*. У реченні можливе вживання всіх трьох різновидів просторових компонентів. Наприклад, *Хлопець ішов з лісу через поле в село*. Очевидно, що синтаксична структура речення ґрунтується на взаємозв'язку предикатних і непередикатних синтаксем, які вступають між собою у певні взаємозв'язки. Причому кількість іменникових компонентів, які групуються навколо дієслова-присудка, залежить від семантики останнього.

У поверхневій структурі речення можна виділити „приховані компоненти”, які можуть бути описані не за допомогою синтаксичної, а за допомогою логіко-семантичної валентності. Наприклад, у реченні *Крик знадвору примусив усіх замовкнути* передається такий зміст: *Присутні розмовляли. Хтось закричав у дворі. Всі замовкли*. Крім того, можливий подальший розвиток семантики речення: *У дворі хтось знаходився. Щось трапилось, що примусило когось закричати* і т. ін.

Семантика дієслова **примусив** вимагає суб'єктного актанта (*що*) і двох об'єктних (*когось*, *закричати*). Причому, один з правих (об'єктних) актантів виражений формою інфінітива, що належить до предикатних знаків. Як предикатний знак інфінітив також може відкривати валентні місця для інших слів. Крім того, в нашому випадку суб'єктний компонент (підмет) теж виражений предикатним знаком **крик** (іменником, що утворений від дієслова **кричати**). Тому синтаксично просте речення за своєю семантикою вважається поліпредикативним, оскільки виражає декілька повідомлень. Інформація, що впливає з логіко-семантичної валентності, доповнює семантико-синтаксичну модель речення і свідчить про багатоаспектність речення як комунікативної одиниці, про наявність у ньому двох планів – плану глибинного змісту і плану його вираження.

Семантико-синтаксична структура, поєднуючи предикативні словосполучення зі значенням діяча і його дії, суб'єкта стану і його стану, предмета і його ознаки, реалізує зв'язок речення з дійсністю і відповідно конкретизує зв'язок з мисленням, виражаючи не узагальнено суб'єкт і предикат думки, а його змістовно-формальні різновиди [127, с.25].

Інформативне призначення речення передбачає вибір слів відповідної категоріальної семантики, що в свою чергу забезпечує і їх взаємні ролі, й способи їх граматичного вираження. Якщо дієслово як носій предикативної ознаки виконує основну конструювальну роль у реченні, то важливо добирати в його оточення ті синтаксеми, які найбільшою мірою співзвучні з семантикою дієслова. Не всі дієслова сучасної української мови відкривають валентні позиції на предметні синтаксеми. Низка дієслів з модальним, фазовим значенням (такі, як *могти, хотіти, намагатися, вміти, продовжувати, починати* тощо) не можуть самостійно реалізувати свого значення. Праві позиції таких дієслів заміщуються виключно предикатними синтаксемами: інфінітивами або деевербативами, які в свою чергу як предикатні знаки відкривають вакансії для заміщення їх іншими синтаксемами. Наприклад, *Устин Павлюк намагався заохотити Сеня на щирі розмову* (К.Гордієнко, с.192); *Варвара Княжич не могла знати думок генерала* (Л.Первомайський, с.97).

Валентно обумовленими можуть бути також підрядні речення. Особливо часто це спостерігається при модусних дієсловах – мовлення, мислення, слуху, дотику тощо. Наприклад: *Петраченко одразу ж почав докладно пояснювати їй, як знайти дивізію Костюченка* (Л.Первомайський, с.124); *Марина все ще не усвідомлювала, що Анатолій їй подобається* (А.Дімаров, с.96); *Гонтар не знав, що минулої ночі утекло аж три каменоломи* (Я. Баш, с.134); *Савці здалося, що довгий та худий, як драбина, Михай не співав, а розказував тільки йому одному про чиесь кохання* (М.Зарудний, с.213).

Доходимо висновку, що валентність – це здатність мовних одиниць сполучатися одна з одною у певній закономірності. Оскільки мова визнана системою систем, то це передбачає і системність зв'язків між мовними одиницями.

Як зазначалося, у працях багатьох лінгвістів висловлюється думка про те, що дієслова у функції присудків є головними носіями валентності. Суть валентності дієслова полягає в його здатності вступати на основі лексичного значення у певні зв'язки з іншими одиницями мови. Цю властивість дієслово зазвичай реалізує в позиції присудка або головного члена односкладних речень, співвідносного з

присудком. Інші частини мови (наприклад, прикметники, прислівники, віддієслівні і відприкметникові іменники) набувають валентних властивостей, переміщуючись у первинну для дієслова предикативну позицію, яка для них є вторинною. Відповідно до того, що дієсловам та іншими частинам мови, які функціонують як предикати, притаманна в структурі простого семантично елементарного речення активна валентність, їх називають носіями валентності. Іменникові компоненти, через які вказані предикати реалізують своє значення, визначають як валентні партнери [258, с.170-171].

Валентність слова регулює наповненість відкритих позицій тільки лексемами, які мають визначений зміст, той, що визначається семантичними ознаками головного слова. Так, дієслова мовлення передбачають в якості суб'єктів людей, а дієслова зору вимагають об'єктів конкретних предметів. Усі можливі інші позиції в реченнях з дієсловами зазначеного типу виступають як валентно-незв'язані. Семантико-синтаксична валентність полягає в заповненні відповідної до кожного повнозначного слова кількості залежних семантичних позицій, строго регульованої семантичною сумісністю дієслова і залежних за контекстом слів. В українській мові відкриті позиції дієслова як правило заповнюються відмінковими і прийменниково-відмінковими формами у функції підмета або додатка.

У реалізації валентних позицій дієслова домінантна роль належить смисловій структурі речення, тому й, розглядаючи взаємодію сполучуваності дієслова з синтаксичною організацією речення, необхідно враховувати специфіку відображення об'єктивної дійсності. Те саме дієслово може бути ядром різних синтаксичних структур (пор.: *Дівчина вишиває* (уміння щось робити, стан); і *дівчина вишиває рушник* (конкретна дія, спрямована на об'єкт) .

У сучасній українській мові дієслова типу *вишивати, читати, співати* є омонімічними щодо валентності. Вони можуть бути одновалентними, якщо означають стан, уміння щось робити, так і двовалентними, якщо означають активну дію: *Дівчина співає // Дівчина співає пісню; Хлопець мріє // Хлопець мріє про щастя.*

Порівнюючи роль двох частин мови – іменника та дієслова у структурі речення, спостерігаємо, що поза реченням будь-яка граматична форма іменника

(наприклад, *садом, саду, в саду*) не дає уявлення про її синтаксичне призначення і не вказує, з якими саме дієсловами або класом дієслів ця іменникова форма може поєднуватися. Зокрема, форма орудного відмінка іменника *садом* може набувати таких значень: *До будинку ми йшли садом; Всі милувалися квітучим садом; Пустир біля школи засаджено садом; Цей пустир незабаром стане садом.*

Таким чином, форма іменника поза контекстом не інформує, про що йдеться, оскільки вона допускає декілька можливих варіантів у побудові речення. На відміну від іменника дієслово здатне вказувати і на тип речення, і на кількість його членів. Найчастіше дієслово пов'язується в реченні з іменником, тому й визначає в реченні певну кількість іменникових компонентів. Наприклад, дієслово *дарує* позначає активну дію і вказує, що в повному реченні має бути три іменника: 1) на позначення того, хто дарує; 2) на позначення предмета, який дарується; 3) на позначення особи, якій адресується подарунок. Речення матиме такий вигляд: *Тато дарує квіти мамі.*

Дієслово не тільки прогнозує кількість іменників у реченні, а й вказує на функції іменникових членів речення та їх морфологічні форми. Коли відзначаємо граматичну силу дієслова, його визначальний вплив на кількість членів речення, то йдеться про залежні від нього іменники. Відповідно до цього кожне дієслово керує певною кількістю іменників. Наприклад, дієслово *читає* вимагає двох іменників: *Хлопчик читає книжку*, а дієслово *поїхали* керує чотирма іменниками: *З міста учні поїхали до Києва поїздом.*

Дієслово вимагає залежних іменників для розкриття свого змісту. Наприклад, дієслово *витирати* вимагає називного відмінка у функції діяча, знахідного відмінка у функції об'єкта, на який спрямована дія, і орудного відмінка у функції знаряддя дії: *Мама витирає дитину рушником.* Дієслово ж *втирається* потребує називного відмінка у функції об'єктного суб'єкта і орудного відмінка у функції знаряддя дії: *Дитина втирається рушником.* Підмет і присудок є взаємопов'язаними членами речення: дієслівний присудок вимагає підмета у формі називного відмінка, а підмет узгоджується з присудком у числі. Дієслівні форми роду минулого і умовного способу в присудка також зумовлюються іменниковим підметом: *Хлопчик читав; Дівчинка читала; Хлопчик читав би; Дівчинка читала б.* Форми числа і роду

залежних іменників не залежать від дієслова: *Я пишу лист; Я пишу листи; Я пишу статтю; Я пишу оповідання*. Як бачимо, від заміни роду іменника синтаксична будова речення не змінюється. Під впливом іменника не набуло інших форм числа і роду дієслово. Це свідчить про те, що дієслово керує іменником, а не навпаки.

Більшість речень в українській мові є дієслівними, тобто або присудок виражається дієсловом, або присудок уключає до свого складу дієслово, щоб передати необхідне для речення значення способу і часу. На думку І.Р.Вихованця, в українській мові дієслово може керувати шістьма іменниками [78, с.112].

Валентність буває лівобічною (суб'єкт дії чи стану) і правобічною (об'єкт, адресант, інструмент дії та ін.). Лівобічна валентність дієслова може бути лексично вираженою і не вираженою. Наприклад, *Сонце гріє; Вода випаровується; Небо синіє; Світає; Смеркає; Дощить*. До дієслів з лексично не вираженою лівобічною валентністю належать такі, що означають атмосферні явища (*сніжить, дощить*), стан природи (*вечоріє, зорить*), та безособові слова (типу *забазгатися, помаритися, працюватися, хотітися* і под.). Причиною відсутності лексично вираженого залежного іменника при дієсловах є їх вказівка на всеохоплюючий стан певного середовища, а не будь-якого конкретного предмета.

Мінімальна сполучуваність дієслова з іменником – це одновалентні дієслова. Дієслово керує тільки одним іменником. Ці дієслова здебільшого позначають стан людини або предмета, наприклад: *дрімати, морозити, лихоманити, худнути, товстіти, в'янути, сохнути, зеленіти, спати; Дитина спить. Мене лихоманить. Квітка в'яне. Зеленіє трава. Синіє небо*.

Продуктивною в українській мові є сполучуваність дієслова з двома іменниками. Це дієслова *бути, перебувати, сидіти, лежати, любити, стояти* та інші, наприклад: *Хлопчик стояв біля дошки; Яблуко лежало на землі; Сестра була у Києві; Батько будує будинок*. Двовалентним дієсловам властива широка сполучуваність з іменниками-підметами та додатками і обставинами: *Хлопчик читав книжку; Жінка вийшла з кімнати*.

Ієрархічно вищою ланкою сполучуваності є тривалентні дієслова, які керують трьома іменниками. А.П.Загнітко налічує 4900 таких дієслів. До тривалентних

належать такі дієслова: *рубати, різати, в'язати, називати, знайомити, брати, підказувати, розповідати* тощо. Зазначені дієслова вимагають переважно іменників, що позначають діяча, предмет і знаряддя. Ці значення виражаються називним, знахідним і орудним відмінками, наприклад: *Мати накрила стіл скатертиною; Дідусь розповідав онукам казку; Батько рубає дрова сокирою.*

Дієслів, які можуть керувати чотирма, п'ятьма і шістьма іменниками, значно менше, ніж одно-, дво-, тривалентних. „Виявляється закономірність: чим більшу кількість іменників вимагає дієслово, тим менша кількість цих дієслів” [120, с.48-56]. До чотиривалентних належать дієслова: *відколоти, відбити, відрізати, приклеїти, пришити, причепити* тощо.

Ще менше зафіксовано дієслів з незаповненими п'ятьма позиціями. До них належать: *нести, принести, занести, віднести, носити, приносити і под.* В українській мові таких дієслів обмежена кількість. П'ятивалентні дієслова здатні вступати у смисловий зв'язок із трьома класами іменників-назв діяча і адресата дії, предмета, на який спрямована дія, просторових понять (куди, звідки): *Дівчина несе з саду квіти матері в кімнату.*

Непродуктивні в українській мові дієслова з шістьма залежними іменниками. Це в основному дієслова із значенням руху: *везти, відвозити, завозити, виносити, рознести* та ін. Повний набір дієслів з шістьма залежними іменниками трапляється в мовленні рідко. Оскільки це дієслова руху, то для побудови речення важливо *хто віз, кому, чим, що віз, звідки, куди*: *Батько віз бабусі дрова машиною з лісу у село.* Повний набір слів та їх порядок у мовленні може порушуватися. Залежно від мети повідомлення і характеру тексту можна замінювати і кількість залежних іменників та їх порядок.

А.П.Загнітко виділяє ще й семивалентні дієслова і відносить до цієї групи близько 80 лексем: *переміщувати, доставляти, переправляти* і под. Ці дієслова вимагають такого набору залежних іменників: *хто, що, чим, кому, через що, звідки, куди.*

Уведення в оточення дієслова обов'язкових суб'єктних і об'єктних поширювачів, як видно, зумовлене потребою виражати певні смислові й формальні

відношення між головним і залежним компонентом у результаті чого реалізується дієслівна семантика і значно підвищується інформативна насиченість всього речення, адже центральна роль дієслова у структурі речення – загально визначений у мовознавчій літературі факт. Визначною є також семантико-синтаксична роль дієслівних слів, які самотійно не виражають значення, однак разом із залежними компонентами, які не мають предметного значення, формують комунікативну одиницю.

Таким чином, семантико-синтаксична валентність є центральною синтаксичною категорією дієслова. Саме валентність визначає сполучувальні можливості дієслова, зумовлені його здатністю сполучатися з іменниками. Тому дієслову належить головна роль у семантико-синтаксичній організації речень.

Дієслівний предикат, імплікуючи структуру позамовної ситуації, називає ознаку дії або стану. Структуру дієслівного предиката складають відношення і зв'язки між його компонентами – предикатом і зумовленими його валентністю непередикатними знаками – аргументами. Саме валентнісна специфіка дієслівного значення дала змогу лінгвістам надати йому особливого синтаксичного статусу, тобто прирівняти до значення згорнутого речення і поставити дієслово-предикат на ієрархічну вершину реченнєвої структури.

У понятті валентності інтегровані різні аспекти сполучуваності слів – семантичний, структурний, комунікативний. Перебуваючи на стику традиційних лінгвістичних теорій, теорія валентності дає можливість комплексного вивчення синтагматичних властивостей слів з погляду мови як певних можливостей, зумовлених їх семантикою, а також з точки зору їх мовленнєвої реалізації з урахуванням мовних і позамовних чинників. Незважаючи на те, що основні питання теорії валентності і досі залишаються дискусійними, вона сприяла уточненню понять перехідності і керування, членів речення, синтаксичної обов'язковості і факультативності, розробці принципів типології дієслів і речень, а також вирішенню проблем більш загального порядку – дослідженню співвідношень плану змісту і вираження в мові.

1.3. Мінімальна синтаксична структура елементарного речення з інтерперсональними дієсловами

У сучасних дослідженнях з синтаксису зросла увага до проблеми внутрішньої семантико-синтаксичної організації простого речення, утвердився системний підхід до вивчення синтаксичних явищ. Цей підхід спонукає розглядати одиниці синтаксису як білатеральні знаки й аналізувати їх у плані системи мови і мовлення, виявляти зразки, за якими утворюються конкретні синтаксичні конструкції в їх взаємодії і динаміці. У цьому зв'язку актуальним видається з'ясування ролі граматичних форм слів у формуванні предикативного мінімуму синтаксично простого речення. Цілком правомірно вважати, що речення як предикативна одиниця є складною структурою в ієрархічній системі мовних одиниць. Воно складається з простіших одиниць, які вступають у певні семантико-синтаксичні відношення. В елементарному з семантичного погляду реченні семантико-синтаксичні відношення спрямовані від залежного компонента до опорного, що звичайно виражений предикатом. Кожне елементарне речення складається з предикатного елемента як центральної семантичної ланки й однієї або більше синтаксем, що супроводжують предикат [189, с.19].

Установлення та опис моделей речення в їх системних взаємозв'язках має важливе теоретичне значення і належить до першочергових завдань синтаксису, оскільки „виявити кінцевий інвентар моделей речення означає дати синтаксису таке ж ясне розуміння його структурних одиниць, їх типів і сфери функціонування кожної з них, яке давно має в своєму розпорядженні морфологія, що твердо знає, якими структурними типами і підтипами слів і якими формоутворюючими засобами володіє відповідна мова” [201, с.21-22].

Більшість дослідників з проблем моделювання речення погоджуються з тим, що його структурна модель повинна включати мінімальну кількість конститутивних компонентів. Однак питання про те, які компоненти слід включати в структурну модель речення, залишається відкритим. Зокрема, одні дослідники пропонують включати в структурний мінімум речення тільки головні члени, інші – всі ті компоненти, які з погляду змісту комунікації є необхідними. Тому поряд з

традиційними поняттями „головні члени”, „підмет”, „присудок”, вік яких сягає до двох століть, у науковій літературі з синтаксису три десятиліття тому з’явилися не тотожні, але досить близькі до них за змістом відносно нові поняття: „мінімальна структурна схема”, „компоненти мінімальної схеми речення”. Загальний зміст традиційних і нових понять полягає в тому, що вони позначають базовий, обов’язковий для побудови і самостійного функціонування речення словниковий склад, який часто називають „предикативним мінімумом”, оскільки він маркований формальними показниками граматичної категорії предикативності, що разом із категоріями комунікативної мети – стверджуваності / запереченості – формує специфічну граматичну якість речення, без якої воно взагалі не було б реченням – комунікативною одиницею мовлення. Поняття „мінімальна схема” вужче, однак змістовніше порівняно з поняттям „головні члени”. Воно вказує на семантичну достатність і пристосованість схеми для побудови відносно завершених мінімальних самостійних простих речень. Нове поняття дозволяє в багатьох випадках уникнути надлишкового схематизму і формалізму при виділенні конструктивної основи простого речення. Наприклад, речення типу „*Не було батька*”, „*Не видно людей*” „*Не сказано ні слова*”, „*Наварено картоплі*”, „*Не стало світла*”, „*Не вистачає часу*”, без форми родового відмінка іменника, що має суб’єктне чи об’єктне значення, не мають структурної і семантичної самодостатності для самостійного функціонування в мовленні. А це означає, що родовий суб’єктний чи об’єктний повинен бути включеним в обов’язковий компонентний склад речень, про які зазначалося. У той же час традиційна підметово-присудкова модель визначення головних членів простого речення не поширюється на родовий відмінок, так само як і на будь-яку іншу форму непрямого відмінка іменника, підпорядкованого присудку, оскільки вважається, що підметом може бути іменник або займенник (інше субстантивоване слово) тільки у формі називного відмінка. Інша ж відмінкова форма формально не може виступати підметом. Очевидне протиріччя між характерною для традиції оцінкою синтаксичної ролі слова переважно за граматичною формою – всупереч функції чи незалежно від неї – у найновіших синтаксичних дослідженнях значною мірою

переосмислене, причому не за рахунок розширення і, відповідно, розмивання формально-граматичних уявлень про підмет. Так, родовий суб'єктний чи об'єктний у реченнях, подібних до наведених, кваліфікуються як компонент мінімальної схеми речення, але при цьому він не називається підметом, оскільки не має типового для підмета граматичного вираження.

Наведені приклади доводять більш точно і більш адекватне визначення меж граматичної основи речення не за попередньо і жорстко встановленим формально-граматичним еталонам підмета і присудка, а за наявністю в тій чи іншій словоформі чи сполученні словоформ „підметовоутворювальної” функції. Ця функція, у свою чергу, перевіряється і встановлюється на основі типізації даних лінгвістичного експерименту, а саме експерименту на згортання висловлень без порушення потенційної здатності залишку до самостійного функціонування. Словоформи, що попадають у цей залишок, в усіх однотипних інваріантах за синтаксичним значенням і будовою виступають компонентами конструктивного мінімуму, або мінімальної схеми цих речень.

Проблема виділення мінімальної моделі речення постала в лінгвістичній літературі в зв'язку з дослідженнями семантичної структури речення і валентної теорії. Семантичну структуру елементарного речення складають предикатно-актантні відношення. Центральним компонентом речення виступає дієслово, вжите в ролі предиката, який належить до одного з двох семантичних класів – предикатів дії або стану. Предикатна семантика вимагає, щоб її супроводжували відповідні актанти, які б перебували щодо неї в певних семантичних відношеннях. Предикатна семантика регулює також кількість необхідних для семантичної структури речення лексичних компонентів. Семантична валентність предиката зумовлює двокомпонентну або багатоконпонентну будову речення.

Здатність дієслова відкривати чи не відкривати функціональні позиції для заповнення їх учасниками дії має для семантико-синтаксичного моделювання речення конструктивне значення, оскільки від дієслова, ужитого в ролі предиката, повністю залежить, яким може бути конструктивний склад речення, які іменники будуть супроводжувати дієслово, які відношення до нього будуть мати ці іменники

і як ці іменники характеризуватимуться в семантичному відношенні [80, с.166]. Сукупність усіх функціонально-синтаксичних (валентних) і функціонально-семантичних (інтенційних) позицій конкретного дієслова, ужитого в певному значенні, створює його валентно-інтенційний потенціал, що характеризує дієслово в плані мови. У мовленні він може реалізовуватися повністю або частково. Наприклад: *Ми купили подарунок // Ми купили подарунок мамі.*

Спираючись на валентно-інтенційні властивості дієслів у ролі предиката, можна визначити набір мінімальних мовленнєвих структур певної мови. При цьому включення до мінімальних реченнєвих структур як одиниць синтаксичної системи мови валентно-інтенційних компонентів, зумовлених семантичною неповнотою дієслівних предикатів, робить їх такими моделями-зразками, за якими утворюються мінімальні, але достатні в структурному й інформативному плані речення-висловлення [10, с.18].

На абстрактному рівні семантико-синтаксичного моделювання основні валентні типи мінімальних реченнєвих структур конституюються з дієслівного предиката і його функціонально-синтаксичних позицій, які репрезентуються в реченні як його члени безвідносно до їх морфолого-синтаксичного оформлення. У зв'язку з цим постає проблема, які члени речення слід уключати в його мінімальну реченнєву структуру.

З огляду на зазначене в мовознавчій літературі існує два погляди: вузький, що передбачає включення у валентну модель речення тільки актантів (підмета і додатка), оскільки вони є найбільш валентно-зв'язаними; і широкий, за яким валентно-зв'язаними слід уважати всі облігаторні доповнення, які мають характер конструктивних компонентів моделей речення. Таким чином, до структурного мінімуму можуть входити детермінанти і дуплексиви (члени речення з подвійною синтаксичною залежністю). Йдеться про речення типу: *Він поїхав до Києва; Він прийшов сюди; Берег здавався пустельним; Дівчина стояла зажурена* тощо.

Отже, в мінімальну реченнєву структуру слід уключати предикат, підмет, додаток, локативну обставину і дуплексив. Предикат (під цим поняттям розуміємо і присудок, і головний член одноядерних дієслівних речень) є центральним

компонентом мінімальної моделі, здатним імплікувати позиції підмета та інших облігаторних компонентів.

Ураховуючи кількість і якість компонентів валентної моделі речення, а також наявність чи відсутність лівовалентної позиції синтаксичного підмета, в сучасній українській мові виділяють тринадцять типів основних мінімальних схем речень: 1) суб'єкт – предикат. Предикатом виступає одновалентне дієслово: *Дитина спить; Максим нервує*; 2) суб'єкт – предикат – об'єкт. Предикатом виступає двовалентне дієслово: *Мати колише дитину; Дочка допомагає мамі*; 3) суб'єкт – локативний предикат – обставина. *Діти пішли до школи*; 4) суб'єкт – предикат – дуплексив : *Василь працює вчителем*; 5) суб'єкт – предикат – два облігаторних об'єкти. Предикат – тривалентне дієслово: *Син подарував мамі квіти; Ольга написала листа братові*; 6) суб'єкт – предикат – об'єкт – обставина. Предикат – тривалентне дієслово: *Мати відправила сина до Києва*; 7) суб'єкт – предикат – об'єкт – дуплексив: *Дирекція вважає працівника перспективним*; 8) суб'єкт – предикат – три об'єкти. Предикат – чотиривалентне дієслово: *Вчителька прочитала учням легенду про волошку*; 9) суб'єкт – предикат – об'єкт – дві обставини : *Батько перевіз дрова з лісу на подвір'я*; 10) суб'єкт – предикат – дві обставини: *Чоловік виїхав з Луцька до Одеси*; 11) дієслівний предикат – нульвалентний і не відкриває функціонально-синтаксичних позицій: *Вечоріє; Сніжить; Світає*; 12) дієслівний предикат – додаток: *Його не чути; Не сказано головного*; 13) дієслівний предикат – обставина: *Капало з даху*.

Інтерперсональні дієслівні предикати, формуючи структуру елементарного речення, вимагають, як мінімум, двох облігаторних суб'єктних актантів: одного в позиції підмета, другого – в позиції додатка. Залежно від того, до якої лексико-семантичної групи належить інтерперсональне дієслово, мінімальна схема ситуації міжособистісних відношень (МОВ) може мати такі різновиди: 1) суб'єкт – предикат. Суб'єкт виражений особовим займенником у формі множини: *Восени вони побралися* (М.Стельмах); 2) суб'єкт – предикат – об'єкт, причому об'єкт зі значенням особи: *Молоді козаки підбадьорювали Звенигору* (В.Малик); 3) суб'єкт – предикат – об'єкт (особа) – об'єкт (інструмент дії): *Любуша, схлипуючи, повиває*

його шию руками (І.Кочерга); 4) суб'єкт – предикат – два облігаторних об'єкти, один з яких – особа: Лісник **подав** Оксані свіжий рушник для очей (М.Стельмах); 5) суб'єкт – предикат – об'єкт – локатив: Це він **вивіз** вас маленькими у Туреччину (В.Малик); 6) суб'єкт – предикат – об'єкт – дуплексив: Катеринині батьки **вважали** Максима своїм зятем (Н.Рибак).

Наведені мінімальні структурні схеми характерні для двоскладних та односкладних речень. Передумовою мінімальної структури семантично простого речення виступає характер тих компонентів, що формують речення, тобто синтаксем, які мають конкретний зміст. Пор.: *Ми повернулися додому // Хвороба повернула нас додому.* Хоча ці речення однакові за кількістю зумовлених валентністю предиката іменникових позицій, однак семантично елементарним є тільки перше речення. У другому реченні в позиції суб'єктного предиката виступає абстрактний іменник *хвороба*, що є засобом ускладнення семантичної структури речення – виражає причину дії суб'єкта, каузовану його станом: *Ми повернулися додому, бо захворіли.*

Однак не всі мінімальні схеми простих речень передбачають абстрагування від усіх неістотних для них компонентів. Зокрема, формальний предикативний мінімум не завжди спроектовано на реальне просте речення, здатне бути комунікативною одиницею. Наприклад, речення *День видався холодним // День холодний* тотожні за семантичною організацією, але мають різну мінімальну схему. Перше речення не буде функціонувати як окреме повідомлення, якщо залишити в ньому підмет і дієслівний предикат (*День видався*). Отже, предикативний мінімум подібних речень уключає три компоненти, які прогнозовано основним дієсловом.

Формально-граматична структура простого елементарного речення з інтерперсональними предикатами співвідноситься з його двоскладністю або односкладністю. У двоскладному елементарному реченні предикативний мінімум складають підмет і присудок за умови, якщо підмет складений або виражений іменником чи займенником у формі множини, а присудок виражений одновалентним дієсловом (*Микола з Ольгою розмовляють, Вони посварилися*). У реченнях, де присудок виражений перехідним дієсловом, до предикативного

мінімуму слід віднести і прямий додаток, без якого таке речення не може функціонувати в мовленні як повноцінна комунікативна одиниця (*Дочка любить батька; Мати хвилюється за сина*). Односкладні речення мають у формально-синтаксичному вияві тільки один головний член, який співвідноситься або з присудком, або з підметом двоскладного речення. Предикат односкладного речення керує іменниковими компонентами (*Йому подобається дівчина*), які також складають предикативний мінімум цих речень.

В.А.Белошапкина до списку мінімальних структурних схем уключає інфінітивну однокомпонентну схему, причому відносно реалізації цієї схеми в мовленні сказано, що для неї обов'язковою умовою є „поява давального відмінка зі значенням суб'єкта” [39, с.55-59]. Таким чином, мінімальна схема інфінітивного речення визнана двокомпонентною. Аналогічну думку висловила і Н.Ю.Шведова щодо речень типу *Хочеться дізнатися; Лихоманить, Нудить*, які вимагають обов'язкового суб'єктного поширювача, а перше речення ще й об'єктного – *Мені хочеться дізнатися про нього* [232, с.568].

На наш погляд, відхилення від загальноприйнятих дослідниками традиційних принципів аналізу пояснюються не недолугістю самих цих принципів, а недостатністю відпрацьованих прийомів типізації в синтаксисі, прийомів узагальнення усіх структурних схем, які функціонують у мовленні, у систему синтаксичних інваріантів. Не розроблені насамперед критерії синтаксичної інваріантності / варіантності (обов'язковості / факультативності).

Аналіз лінгвістичних джерел свідчить, що для виділення мінімальної структури простого речення суттєве значення має поняття „компонент мінімальної схеми речення”, відмінність якого від понять „підмета” і „присудка” полягає в тому, що його синтаксична сутність визначається незалежно від тих форм і компонентів думки, які визнавались і визнаються обов'язковими й універсальними корелятами головних членів речення в класичній логіці. Ця, без сумніву, теоретична перевага нового поняття дозволяє членувати речення і його мінімум незалежно від традиційних бінарних логіко-граматичних кореляцій: підмет чи група підмета – логічний суб'єкт, присудок чи група присудка – логічний предикат. Межі між

компонентами мінімальної схеми, якщо вона неоднослівна, визначаються безвідносно до меж членами атрибутивного характеру. Іншими словами, в неоднослівній мінімальній схемі речення може бути не тільки один чи два, але й три, чотири компоненти, тобто стільки, скільки їх запрограмовано валентністю предиката-присудка.

Таким чином, з усього відзначеного можна зробити висновок, що мінімальна структура речення з інтерперсональними предикатами – це така семантико-синтаксична одиниця, компоненти якої зумовлюються валентно обумовленими властивостями дієслівного предиката і за зразком якої утворюються мінімальні, але достатні в інформативному відношенні речення конкретної мови. Основні типи мінімальних реченневих структур, з одного боку, є базою для утворення структурних і семантичних моделей речення, компоненти яких мають на рівні семантико-синтаксичного моделювання речення відмінне морфолого-синтаксичне й лексико-семантичне вираження, а з іншого – становлять основу для формування похідних структур шляхом доповнення їх складу факультативними компонентами, зумовленими комунікативними потребами висловлення.

1.4. До проблеми класифікацій семантичних типів дієслівних предикатів

Класифікація семантичних типів предикатів у сучасному мовознавстві репрезентована досить широко. Найбільш відомі класифікації запропоновано в працях Т.Б.Алісової [1971], Н.Д.Арутюнової [1976, 1988], Ю.Д.Апресяна [1967], В.В.Богданова [1977], Т.В.Булигіної [1994], А.П.Загнітка [1990, 1991], Г.О.Золотової [1982], О.Н.Селіверстової [1975, 1982], Ю.С.Степанова [1981], У.Чейфа [1975] та багатьох інших учених. В українському мовознавстві детальною та обґрунтованою слід вважати класифікацію, запропоновану І.Р.Вихованцем [1983, 1992, 1993]. Але, незважаючи на таку різноманітність та різноплановість, жодна з названих класифікацій не може вважатися вичерпною і такою, що охоплює всі можливі вияви предикатних одиниць. Зазначена ситуація спричинена, по-перше, відірваністю розглядуваних предикатів від семантичної структури речення в цілому (предикат розглядається як окремо взята лексема, а його аналіз зводиться до вияву

наявних у нього компонентів значення). В інших роботах предикатам надано суто граматичного значення, що зводить аналіз до розгляду формальної структури речення та його компонентів. Це стосується, головним чином, класифікацій, обмежених лише дієслівними формами. Зокрема, М.І.Улановський наголошує, що залежно від покладеного в основу критерію поділу можна окреслити два підходи: згідно з першим основними є семантичні характеристики дієслова, які прямо й однозначно визначають характер його синтаксичного функціонування. Інший підхід полягає в роздільному моделюванні лексичної та синтаксичної сфер [268, с.68]. Основою для значних розбіжностей у різних класифікаціях є відмінність у тлумаченні тих самих термінів на позначення класів, груп, підгруп та відсутність єдиних, чітко визначених та обґрунтованих критеріїв, за якими класифікується фактичний матеріал. Однак, незважаючи на тривалий розвиток і зацікавлення проблемами семантичної організації речення, сучасне мовознавство не дає однозначної відповіді на цілий спектр запитань. Як зазначалося, немає спільної точки зору і щодо валентно зумовлених компонентів предиката. Це зумовлено тими ж проблемами, що виникають при побудові семантичної типології предикатів, адже семантична структура речення може бути проаналізована лише за умови поєднання аналізу предиката, актантів, що залежать від нього, а також тих відношень та зв'язків, які об'єднують всі ці компоненти в одну цілісну сполуку. „Відмінність сучасної лінгвістичної семантики від класичної полягає передусім у тому, що вона цікавиться не тільки і не стільки значеннями окремих слів, скільки значеннями цілих речень... Більш точно, предмет сучасної семантики становить значення предикатного виразу, тобто виразу, що складається з імені предиката, місця в якому заповнені символами предметних змінних” [13, с.8].

Аналіз речення як цілісної семантичної конструкції призвів до появи значної кількості досліджень, у яких зроблено спроби побудови таксономії семантичних типів речень, переважно простих за будовою. Як зазначає Н.М.Арват, усі дослідження семантики речення можна поділити на три групи за принципом відношення між мовленнєвою сполукою та означуваною ситуацією. Так, „денотативний підхід має за мету визначити відношення між реченням та відбитою

в ньому ситуацією” [20, с.5]. Цей аналіз має два аспекти: ономасіологічний (як речення називає ситуацію) та синтаксичний (як синтаксичні функції членів речення відбивають ролі, що виконують відповідні предмети в позначуваній реченням ситуації). Прикладом такої класифікації може бути типологія простих речень, запропонована Г.О.Золотовою. Основою для поділу на першому етапі є характер описуваної ситуації з огляду на природу об’єкта (живий / неживий). Виходячи з цього, дослідниця визначає семантичні типи речень, зокрема, дев’ять типів для ситуацій, пов’язаних із суб’єктом-особою або твариною, та вісім типів, що відбивають ситуації, пов’язані з неживим предметом. Типи семантичних структур у двох групах можуть збігатися, але кваліфікативна сема живий / неживий є основою для віднесення їх до різних класів [129, с.35-48].

Другий підхід до цієї проблеми в мовознавчій літературі кваліфікується як логічний, прикладом якого є класифікація Н.Д.Арутюнової, де дослідниця „характеризує в системі думки (пропозиції, судження) два традиційні логічні компоненти: суб’єкт та предикат, установлює види відношень між ними та на основі цих відношень виділяє чотири групи “логічних основ”, кожна з яких знаходить вияв у певних семантичних типах речень. [23, с.379]. Такий аналіз призводить до виділення чотирьох логіко-граматичних типів речення: логічні відношення екзистенції, логічні відношення ідентифікації, логічні відношення номінації, логічні відношення предикації. Останній тип відношень уключає в себе найбільшу кількість конструкцій на позначення дії, стану, якості тощо.

Подібний принцип класифікації семантичних предикатів знаходимо в Ю.С.Степанова. Запропонована ним система має дворівневу структуру, по-перше, за таксономією предикатів (предикаторів), по-друге, за таксономією імен суб’єкта для уточнення першого рівня поділу [255, с.121]. Поєднання двох рівнів аналізу дає змогу авторові виділити десять основних семантичних типів простого речення.

Третій підхід можна охарактеризувати як формально-синтаксичний, за якого увага зосереджується на рольових функціях головних членів речення. У такому випадку аналіз обмежується описом їхніх граматичних характеристик та взаємозалежністю названих компонентів. Подібну класифікацію підходів до

семантико-синтаксичної структури речення знаходимо в А.П.Загнітка. Вчений зауважує, що „денотативний, логічний, формально-синтаксичний підходи не суперечать один одному: вони відображають різні аспекти одного й того ж явища і лише притаманна для мови асиметрія зумовлює розбіжність цих трьох планів” [117, с. 9].

Аналізуючи різноманітні класифікації семантичних типів речення, В.В.Богданов вирізняє дві найбільш поширені схеми аналізу: актантну та аргументно-рольову. Перший тип класифікацій базується на кількості актантів, другий – „складають конструкції, побудовані з урахуванням логічних відношень між основними компонентами моделі, найчастіше між суб’єктом, предикатом та об’єктом” [43, с.21-22].

Більшість логічних класифікацій семантичних типів простого речення у своїй основі мають категорії, виділені ще Аристотелем, і є прикладом найдавнішого дослідження семантичної типології речень взагалі та предикатів зокрема. У філософській науці до наших днів їх розглядають як філософські категорії, а в лінгвістиці тривалий час вони сприймалися як наближені еквіваленти частин мови. На семіологічному рівні їх досліджують як таксономію предикатів. „У вигляді категорій у Аристотеля перераховані ... всі форми присудка, що можуть зустрічатися в простому реченні давньогрецької мови” [255, с.121]. Взавши за основу семантичні характеристики та валентнісні особливості, що в кінцевому результаті пов’язані між собою, було виділено три класи предикатів: тотожності, стану та відношення. Однак валентність тут розуміється не як прогнозуюча сила предиката взагалі, а як заміщення певної кількості місць у конкретно взятому прикладі. Наприклад, предикат у структурі типу *Людина сидить* за цією класифікацією кваліфікується як одномісний предикат стану. Ураховуючи думку дослідників, робимо висновок, що дієслово *сидіти* може мати більше заповнених позицій і є прикладом багатомісного предиката: *сидіти на чому*, *сидіти з ким*, *сидіти біля кого*. Отже, розбіжність у трактуванні одного поняття (у цьому випадку – валентності предиката) призводить до побудови різних класифікацій. Наприклад, В.В.Богданов, пропонуючи одну з можливих класифікацій предикатів, що базується

на валентнісних характеристиках, виділяє також три класи, але їхнє семантичне наповнення дещо відрізняється від описаних Ю.С.Степановим. „Так, нульмісні предикати звичайно описують атмосферний стан природи. Одномісні предикати можуть позначати дії, стани та якості, але не можуть позначати відношення. Багатомісним предикатам додатково властива здатність позначати відношення” [42, с.51]. Варто зазначити, що поділ предикатів за валентністю хоч і є семантично релевантним, але вказує як на значеннєві, так і на формально-граматичні характеристики виділених груп. Якщо клас нульмісних предикатів будуть складати одиниці більш-менш однакові за характером позначуваної дійсності, за відношеннями між цією дійсністю та мовним еквівалентом, за набором сем у предикатів, то класи одно- та багатомісних предикатів будуть досить численними та неоднорідними за відзначеними характеристиками. Цей висновок не виключає можливості та виправданості описаного підходу, але дає підстави для пошуку інших основ поділу предикатних одиниць.

Одним з таких підходів можна вважати класифікації, що базуються на дослідженні дієслівних предикатів. Такий вибір видається досить виправданим, бо саме ця група є найпоказовішим формально-граматичним класом предикатів. Зауважуємо, що навіть такий граматикалізований підхід до виділення певних груп не призводить до однозначності в класифікаціях. Так, виходячи з граматичного класу дієслів, одні дослідники заглиблюються в їх семантичні особливості [58, с.35]. Інші ж намагаються поєднати лексичні елементи з граматичними. Наприклад, М.І.Улановський, з одного боку, пропонує поділ дієслів за лексикалізованою ознакою перехідності/неперехідності, протиставляючи їм третю групу зі значенням службовості, і виділяє дієслова „1) перехідні, що поєднуються з об’єктним займенником; 2) неперехідні, що не поєднуються з об’єктним займенником, але поєднуються з прислівником; 3) дієслова-зв’язки, що поєднуються зі змінним прикметником” [268, с.73]. Тобто, беручи за вихідну певну лексико-граматичну особливість, у третьому пункті автор керується вже семантичними характеристиками, а точніше семантично нівельованим значенням так званих службових дієслів. З іншого боку, в цій роботі запропоновано класифікацію

семантичних класів дієслів за їхнім актантним оточенням, тобто власне семантичний підхід, оскільки валентнісні характеристики визначаються семантикою предиката. Але, як і в першій спробі, автор знову намагається залучити лексико-граматичні критерії, паралельно вводить поняття модальності / немодальності, що робить класифікаційну сітку неоднорідною та досить суперечливою.

Ще одним прикладом семантичної класифікації предикатів дієслівного характеру є система Т.Б.Алісової. Вона розподіляє дієслова (і ширше – предикати) на найбільш загальні семантичні підкласи: безсуб'єктні та суб'єктні. Якщо перший етап поділу ґрунтується на функціональній основі та на валентнісних характеристиках, то подальший аналіз має за основу семантичні особливості власне предикатного слова: поділ за семами живий/неживий, абсолютний/відносний тощо [8, с.239-240]. В іншій роботі Т.Б.Алісової ця думка також знаходить своє відображення. Але тут вже охоплюються й інші граматичні класи предикатів, наприклад, прикметникові. Проаналізувавши певний фактичний матеріал, автор пропонує п'ять диференційних семантичних компонентів, „за якими предикати протиставлені один одному”: неподільність/подільність поняття про суб'єкт; абсолютність/відносність; статичність / динамічність; активність / неактивність; локалізованість / нелокалізованість [7, с.37].

Як видно, всі наведені характеристики більшою мірою властиві дієслівним формам, а не іменним, що свідчить про певні вихідні положення аналізу. На основі базових положень у роботі виділено дев'ять класів предикатів („семантичних ситуацій”), „які можна розглядати як “прості” за їхнім співвідношенням з предикатами „простих” конструкцій” [7, с.37-38]. За умови ускладнення конструкції без уведення нового предиката виділяється ще п'ятнадцять класів. Отже, описувана класифікація ґрунтується, у першу чергу, на формально-граматичних критеріях, а не на власне семантиці предикатного знака. Крім того, автор керується принципом виділення одного актанта (суб'єкта) як основного та визначального щодо інших іменних позицій у реченні. Такий підхід є досить дискусійним, про що йтиметься в наступному викладі матеріалу.

Варто зупинитися ще на декількох класифікаціях дієслівних предикатів, хоча вони й обмежені певними формально-граматичними параметрами. Основні класифікаційні їх ознаки та принципи поділу матеріалу залучатимуться в пропонованому дослідженні.

Обґрунтовуючи доцільність семантичного аналізу саме дієслівних предикатів, Л.М.Васильєв указує на їхню „центрально позицію в семантичній структурі речення” [58, с.35]. Автор досліджує дієслова та їхні функціональні еквіваленти і зазначає, що першим принципом поділу дієслів на лексико-семантичні групи є денотативний, за якого „враховується перш за все природна, онтологічна розчленованість предметів, ознак, властивостей, дій, процесів, подій та станів, яка відбита в структурі мови” [58, с.39]. Такий підхід ґрунтується на екстралінгвістичних засадах. Подальша класифікація включає в себе також парадигматичні та синтагматичні аспекти. У праці не наведено чіткого, повного переліку класів, що охоплювали б весь (або більшість) загаль дієслів (ширше – дієслівних предикатів). Виділено досить велику кількість можливих класів, які базуються на виділенні певних абстрактних семантичних синтагм, наприклад: „буття – суб’єкт буття”, „фізичний або психічний стан – носій цього стану”, „зміна – те, що змінюється” тощо [58, с.41]. Як зазначалося, основними для такого членування є декілька критеріїв, але головним – аналіз семного наповнення досліджуваних дієслівних предикатів. Розподіляючи семи на парадигматичні, тобто такі, що зумовлюють взаємозв’язок у складі лексичних та граматичних парадигм, та синтагматичні, які є основою для зв’язку сем у складі синтагми, Л.М.Васильєв доводить, що „предикатні значення (або просто предикати) включають, звичайно, як парадигматичні, так і синтагматичні компоненти”, тоді як „непредикатні знаки (або аргументи) мають у своєму складі як обов’язкові лише парадигматичні структурні компоненти і тому виступають у функції семантично залежних змінних одиниць при певних предикатах ..., конкретизуючи їхні віртуальні синтагматичні семи” [58, с.23-28]. Такий підхід ще раз утверджує думку про центральну, основоположну функцію дієслівного предиката в семантико-синтаксичній структурі речення, а також неможливість аналізу семантики предиката окремо від

предикатного виразу в цілому. У роботі проаналізовано лише одне лексико-семантичне поле, хоча його межі досить широкі. Поле дієслів психічної діяльності включає в себе одиниці, пов'язані зі сферою почуттів (як емоційних, так і фізіологічних), та одиниці на позначення інтелектуальних процесів. З лексико-семантичної точки зору вони об'єднані спільним категоріальним компонентом „психічна діяльність”. Однак з погляду семантико-синтаксичної структури цей клас матиме досить різнорідний характер. Так, дієслова мислення характеризуються центральним дієво-процесуальним компонентом, а дієслова емоційно-психічного стану такого компонента не мають, тому, ймовірно, будуть складати інший семантико-синтаксичний клас предикатів.

У роботі Е.В.Кузнецової перераховані власне ті ж самі ознаки дієслова, що й у дослідженні Л.М.Васильєва. Саме дієслову надається виключно основоположне значення в структурі речення. Автор наголошує на його семантичній складності, широті лексичних та граматичних значень. Актуальність побудови системи лексико-семантичних груп дієслів, на його думку, полягає в їхньому співвіднесенні з семантичними типами дієслівних речень [166, с.7]. У праці подано розгорнуту схему семного аналізу, яка є досить зручною з огляду на системність та структурованість. Лексико-семантичні групи дієслів ототожнюються з семантичними типами дієслівних предикатів, але на відміну від класифікації Л.М.Васильєва, Е.В.Кузнецова об'єднує їх у ще більші угруповання. Вона називає їх полями і виділяє „з урахуванням логічного принципу на основі таких загальних категорій, як буття, свідомість, рух, діяльність, відношення” [58, с.75-83]. Аналіз цих великих груп дієслівних предикатів здійснюється як на основі семантичних (контекст, вияв ідентифікаторів), так і формально-граматичних (морфемна структура слова, граматичні категорії дієслова тощо) показників. Це робить аналіз повним та всебічним. Незрозумілим лишається лише положення про так звані „загальні категорії”, на основі яких фактичний матеріал поділений на п'ять полів. Але розроблена теоретична база може бути використана як для них, так і для полів, виділених у ході іншого аналізу.

У дослідженнях Р.М.Гайсиної, присвячених аналізу дієслівних предикатів, робиться спроба вивести певні принципи поділу лексичного матеріалу на лексико-семантичні поля на прикладі дієслів зі значенням відношення [86, с.46]. Цей поділ проводиться на основі аналізу наборів сем, наявних у різних дієслів. При послідовному розгалуженні системи сем стає очевидним її ієрархічний характер. Залежно від місця в ієрархії автор виділяє субстанціональні, несубстанціональні, кваліфікаційні, функціональні семи тощо. Поряд з цим подано ряд неієрархізованих сем, які отримали назву автономні. Вони, „на відміну від ієрархізованих, не відбивають ознак денотата...”, але „можуть відбивати суб’єктивне враження від денотата, його емоційну та раціональну оцінку, логічне осмислення тих асоціацій, що викликані денотатом тощо” [87, с.13-20]. Поєднання виділених сем різних рівнів у значенні певних дієслів дає підстави для виділення умовної кількості лексико-семантичних полів, які характеризуватимуться семантичними та функціональними спільними ознаками. Цінність роботи полягає в обґрунтованій, достатньо широкій та чіткій системі принципів виділення сем, яка може бути застосована для аналізу різних лексико-семантичних полів предикатів при їхньому членуванні на більш конкретні групи, підгрупи тощо. Цим зумовлене подальше залучення елементів наведеної класифікації до комплексного аналізу предикатів відношення.

Системи, про які йшлося, обмежені певними граматичними межами. Це не виключає їхньої релевантності та можливості функціонування, але „більшу вартість мають, безперечно, класифікації всієї сукупності предикатів” [76, с.34].

Виправданість аналізу предикатів виключно дієслівного характеру простежується також на термінологічному рівні. Такі граматичні категорії, як час, спосіб та особа „часто об’єднуються в синтаксичну категорію предикативності. З метою уникнення термінологічної омонімії ці значення відповідно називають значеннями темпоральності, модальності та персональності, які значно ширші за своїм обсягом” [116, с.5].

Граматикалізований підхід полегшує вибір та розподіл фактичного матеріалу, але значно звужує типологічні межі і не дає змоги виділити всі можливі класи. Адже деякі з них складаються переважно з одиниць іншого формально-

граматичного характеру. Наприклад, ядро теоретично можливого класу предикатів якості складатимуть не дієслівні, а прикметникові предикати.

Особливе місце в таксономічних дослідженнях предикатів належить роботам Л.В.Щерби. Аналізуючи семантичні типи предикатних знаків російської мови, Л.В.Щерба пов'язує їх із певними формальними засобами вираження, зазвичай, із частиномовним класом слів. Дослідник виокремлює три типи предикатів: 1) предикати зі значенням дії; 2) предикати зі значенням стану; 3) предикати зі значенням якості [284, с.90]. Значення дії передають дієслова, значення стану – зв'язка та деяке обмежене коло слів, які, на думку Л.В.Щерби, належать до особливого морфологічного класу, значення якості – зв'язка + повний прикметник. Учений також зараховує до особливої категорії кількісні слова. Категорію стану Л.В.Щерба також розподіляє на: 1) предикати, які належать до класу стану; 2) предикати зі значенням властивості-відношення; 3) предикати потенційності [284, с.129-131].

У.Чейф на матеріалі англійської мови розрізняє чотири групи предикатів: дії, стану, процесу та процесу-дії. З-поміж предикатів стану і дії відповідно до відсутності аргументів мовознавець додатково виділяє амбієнтний (всеохоплювальний) стан та амбієнтну дію [276, с.114-121]. Таке визначення чотирьох основних груп та двох додаткових підгруп предикатів, за теорією У.Чейфа, зумовлене характером супровідних іменників-аргументів. Так, предикат дії вимагає іменника з семантичною функцією діяча, що стосується назв істот; предикат стану супроводжується іменником – носієм стану; предикат процесу сполучається з аргументом на позначення особи чи предмета, які змінюють свій стан; предикат процесу-дії виявляє подвійну сутність: як процес він викликає зміну стану іменника-патієнса, а як дія вказує на те, що робить діяч [276, с.114-121]. Класифікація, подана У.Чейфом, не обмежена дієслівними формами, але саме вони становлять ядро предикатних одиниць. Інші частини мови хоч і можуть перебувати у цій позиції, все-таки відсунуті на периферію. Пропонований поділ предикатів можна кваліфікувати як перехідну ланку між системами, побудованими на матеріалі дієслівних предикатів, та загальними, всеохоплювальними, де предикати різного

граматичного характеру розглядаються як рівнозначні. Незважаючи на певну дискусійність, класифікація У.Чейфа є цікавим та обґрунтованим прикладом типології предикатів і відбиває власний погляд дослідника на семантичну структуру речення в цілому.

Отже, зазначені класифікації базуються або на семантиці дієслова, або на кількості та характері залежних актантів. У спільній праці за редакцією О.Н.Селіверстової „Семантичні типи предикатів” подано декілька класифікацій, які різняться обраними вихідними критеріями. Автори підкреслюють, що керувалися в пропонованих класифікаціях як семантичними характеристиками, так і функціонально-граматичними особливостями мовних одиниць, а саме – предикатів. З огляду на першу вимогу, класифікація повинна ґрунтуватися на реальних, онтологічних схожостях та відмінностях між ситуаціями, що описуються предикатами. „З іншого боку, не можна погодитися з тими, хто виступає проти ототожнення онтологічного ... змісту з лінгвістичним значенням” [237, с.8-10]. Перше – об’єкт логіки і є загальномовним фактом, друге пов’язується з певною мовною системою. „Предмет семантики становить не реальний світ, а концептуалізацію світу. Кожна мова оперує засобами інтерпретувати одну й ту саму ситуацію у різний спосіб. Центральне завдання лінгвістики становить вивчення цих засобів та їх функцій” [237, с.8-10].

Крім поєднання названих критеріїв аналізу, характерною ознакою пропонованих класифікацій є спроба охопити різні з формально-граматичної точки зору предикатні одиниці. Розрізнення іменних та дієслівних предикатів становить перший етап поділу класифікації Т.Б.Булигіної. “Основоположна (найбільш загальна) значеннева відмінність між дієслівними та іменними предикатами зводиться до різного характеру їхнього відношення до часу” [237, с.14]. Слід зазначити, що йдеться не про граматичний час дієслова, а про реальну часову вісь, де знаходять (або не знаходять) свою актуалізацію в певні моменти ті ситуації, що описуються предикатами. Т.Б.Булигіна виділяє два найбільш узагальнені семантичні класи: якості, що мають переважно іменний спосіб виразу, та явища, для яких є характерним дієслівний спосіб. Автор критично ставиться до прийнятого в

багатьох дослідженнях поділу предикатів за основними ознаками статичності /динамічності. У більшості з них перша характеристика властива для недієслівних предикатів, а друга ототожнюється з дієслівними [98, с.310]. Дослідниця визнає, що такий поділ семантично релевантний, але зазначає, що стосується це лише типових випадків використання предикатних одиниць. Більш точною, на думку автора, є здатність або нездатність предиката до актуалізації на часовій осі. „Вагомою характеристикою ад’єктивних та субстантивних предикатів (мається на увазі їх первинна функція) є відносна незалежність від часу, відсутність чітких часових меж існування зв’язку між суб’єктом та приписуваною йому ознакою ..., обмежена можливість „актуалізації” ознаки. Навпаки, суттєвою характеристикою більшості дієслів є здатність до „актуального” використання, що вказує на епізодичний характер відповідного стану речей, його закріпленість за конкретним часовим відрізком” [237, с.15]. Т.Б.Булигіна не відкидає можливості поділу предикатів на статичні/динамічні, „але такому поділу повинен передувати поділ на предикати якості та явища, а серед них вже будуть виділятися статичні та динамічні явища (щодо якостей, то всі вони матимуть статичний характер)” [237, с.19]. Що стосується подальшого членування, то воно базується на послідовному виділенні певних сем, яке призводить до градації кожної попередньої групи на декілька підгруп з конкретнішим значенням. Так, динамічні явища поділяються на процеси та події, процеси, у свою чергу, – на безперспективні та ті, що розвиваються, а події – на завершення, пригоди тощо. Паралельно (за певною ознакою) виділяються підтипи. Наприклад, за впливом суб’єкта на хід подій розрізняються контрольовані явища (дії) та контрольовані процеси (діяльність). Така класифікація є прикладом ієрархічної системи, яка може бути представленою у вигляді схеми з розгалуженням донизу [237, с.58-59]. Це розгалуження не має чітко окреслених меж. Завершене воно може бути лише у випадку, коли будуть протиставлені між собою всі можливі одиниці.

Класифікація О.Н.Селіверстової також ураховує відмінності між предикатами за характером співвіднесеності з часовою віссю. Так, абстрагованість від часової осі не обов’язково виступає об’єднувальним критерієм для певного класу, як це

показано в дослідженні Т.Б.Булигіної. Ця властивість наявна в предикатів на позначення дій або процесів, „тобто „узагальнення” співвіднесене з окремими випадками, але не абстраговане від них” [237, с.152]. Абстрагованою від часу може бути й окремо взята дія або процес. У цьому випадку залучається новий критерій результативності чи нерезультативності. Паралельно виділено такі ознаки, як фазовість/ нефазовість, за якою розрізняються предикати стану та предикати якості. У кінцевому варіанті класифікація має восьмикомпонентний склад. Це предикати: 1)дії, 2) процесу, 3) стану, 4) якості та набору якостей, що об'єднані в предметі, 5)перебування в просторі, 6) потенційності, 7) класу та зв'язку, 8) результату та факту. Майже кожен з цих класів має власну унікальну ознаку, яка не стільки протиставляє їх один одному, скільки є засобом для їх розрізнення. Вияв названих ознак спричиняється аналізом семантичної будови предикатів. І саме поєднання певних сем повинно дати підстави для розрізнення їх можливих типів. Такий аналіз не виключає наявності деяких ознак, властивих лише окремим класам, але для більшої чіткості класифікаційної бази їхня кількість має зводитися до можливого мінімуму.

Аналізовану класифікацію можна віднести до багатокомпонентних систем, які широко представлені в сучасному мовознавстві і, зокрема, в дослідженнях із семантики синтаксичних одиниць. Ще одним прикладом класифікації, що тяжіє до значного рівня деталізації, є типологія, запропонована Н.М.Арват. Як зазначалося, у цій роботі поряд з предикатом виділяється інший основний компонент, що кваліфікується як семантичний суб'єкт. Саме з поєднання предиката і суб'єкта будується типологія предикатних виразів. Автор виділяє тринадцять семантичних типів предикатів та шістнадцять типів семантичних суб'єктів, на основі яких буде класифікацію типів простих речень [20, с.24-25]. Як і в інших багатокомпонентних системах, у класифікації, запропонованій Н.М.Арват, існує можливість об'єднувати певні групи предикатів в одну за загальним значенням, а вже всередині цієї групи конкретизувати їх за певним індивідуальним значенням [20, с.25] . Таким чином, кількість груп у системі семантичних предикатів залежить від того рівня конкретизації, який покладено в основу опису.

Г.О.Золотова пропонує ієрархічну сітку типів дієслівних предикатів з урахуванням їх значимості в семантичній структурі речення. Передусім вона виділяє неповнозначні і повнозначні класи дієслів. Повнозначні дієслова розподіляються на акціональні (мовлення, мислення, емоційної дії, конкретної фізичної дії тощо) та неакціональні, лексично ослаблені (релятивні, компаративні, стативні та ін.) [127, с. 33-42].

Серед відомих наукових типологій предикатів за семантичними ознаками в українському мовознавстві найбільш аргументованою вважається класифікація предикатів, запропонована І.Р.Вихованцем, оскільки вона відбиває найзагальніші та найістотніші семантичні характеристики предикатних знаків. За цією класифікацією предикати як центральні синтаксеми семантико-синтаксичної структури елементарного речення поділяють на предикати дії, процесу, стану, якості, кількості та локативні предикати [75; 79; 80]. Класифікація, запропонована І.Р.Вихованцем, має шестикомпонентну структуру, що пояснюється більш конкретизованими значеннями складників виділених класів. Центральним названо клас предикатів дії. „Вони позначають діяльність, що породжується суб'єктом-діячем і ним активно і безпосередньо стимулюється” [79, с.93]. Такі предикати обов'язково супроводжуються суб'єктом, який в свою чергу має бути лише назвою істоти. Наприклад: *Хлопець саджає дерево; Батько читає книжку*. З граматичної точки зору, такі предикати співвідносяться з дієсловами. Дослідник наводить основні лексичні групи, що становлять названий клас. Це дієслова на позначення видів діяльності, інтенсивності дії, переміщення в просторі, дієслова зі значенням руху. Зазначається, що “дієслово в семантичному плані розчленовується на ...предикати дії, предикати процесу, предикати стану” [79, с.94]. Це дає підстави для виділення наступних двох класів: предикатів дії і предикатів процесу.

Предикати процесу характеризуються ознакою динамічності, що „пов'язується з відповідними змінами в часі” [79, с.96]. Учений визнає, що окремі дієслова типу *сердитися, гніватися* вирізняються розширенням валентної сполучуваності. Елементарні речення з цими дієсловами поширюються також іменниками у функції

об'єкта процесу. Об'єктна синтаксема при предикатах процесу охоплює вузькі шари лексики (назви істот) [80, с.253].

Третій клас становлять предикати стану. Вони виявляють певні спільні ознаки з предикатами якості, але, на відміну від останніх „реалізуються в тому відрізковій часу, з яким співвідносяться, отже, стани вказують на тимчасову характеристику предмета ...Стан є не абсолютною, характерною ознакою предмета, яка відбиває його внутрішню сутність, а чимось плинним, непостійним. Він охоплює відповідний відрізок на часовій осі ...Стан стосується часових відрізків, а не точок на часовій осі” [79, с.98]. Згідно з цим автор виділяє декілька груп, що становлять клас предикатів стану. Головною ознакою ядерної групи є не стільки семантичне значення, скільки граматичні показники. І.Р.Вихованець називає групи за частиномовною приналежністю, наприклад, предикативні прислівники, дієслівні предикати тощо. При описі предикатів стану застосовано також аналіз семантичних валентностей. Так, одновалентні предикати стану супроводжуються лише суб'єктним актантом, двовалентні мають заповненими позиції суб'єкта та об'єкта стану. До периферії предикатів стану вчений відносить дієслова типу *любити, кохати, ненавидіти*. Елементарні прості речення, семантико-синтаксичну вершину яких становлять ці дієслова, є трикомпонентними структурами, тобто складаються з двовалентного предиката і двох іменникових синтаксем – суб'єктної та об'єктної. Лівобічна і правобічна валентність розглядуваного різновиду предикатів стану реалізується вузькими шарами лексики (здебільшого назвами осіб) [80, с.254].

Четвертий клас, за класифікацією І.Р.Вихованця, становлять предикати якості. Сюди залучено одиниці, „що позначають постійну, внутрішню, у певному розумінні невід'ємну щодо предмета ознаку. На відміну від предикатів дії, процесу і стану предикати якості стосуються параметрів відносної незмінності, стабільності, постійності, внутрішньої незалежності предмета” [79, с.101-102]. При виділенні певних груп предикатів якості автор керується тими ж принципами, що й при розгляді предикатів стану, а саме: граматичними особливостями та валентнісними характеристиками. Вчений зазначає, що здебільшого предикати якості належать до одновалентних одиниць, які відкривають семантико-синтаксичну позицію суб'єкта

якості. Тільки деякі з предикатів набули двовалентності у зв'язку із закріпленням у присудковій позиції і більшим порівняно з одновалентними предикатами наближенням до типової предикатної сполучуваності. До двовалентних І.Р.Вихованець відносить предикати *вірний, схожий, подібний* та інші: ***Петро вірний другові; Син схожий на батька.*** Далі вчений зазначає, що з-поміж предикатів якості вирізняються предикати із семантикою співвідносної міри якості, які в позиції правобічної валентності вимагають іменникової синтаксеми у функції об'єкта порівняння: ***Син вищий за батька; Вони досвідченіші за нас.*** Двовалентні предикати, що вимагають двох іменникових синтаксем – суб'єктної та об'єктної, формують окремий різновид предикатів якості. Їх можна назвати предикатами якості-відношення [80, с.255-256].

П'ятий клас складають локативні предикати. Підстави для виділення такого класу суто граматичні. За семантикою, як зазначає дослідник, ці одиниці найближчі до предикатів стану. Проте, зазначає вчений, їх очевидна формально-синтаксична і семантико-синтаксична своєрідність дає підстави для виділення цього розряду слів в окремий предикатний клас [80, с.256].

Останню семантичну групу предикатів складають предикати кількості, які посідають найбільш периферійне місце в елементарних простих реченнях, порівняно з аналізованими предикатними знаками. Як стверджує мовознавець, предикати кількості морфологічно оформилися в клас слів, що за семантичними, морфологічними і синтаксичними ознаками не входить у систему частин мови як їх компонент. До вказаної групи предикатів учений зараховує кількісні числівники, що вживаються у функції предиката, а також неозначено-кількісні предикатні знаки, до складу яких входять слова типу *мало, кілька, декілька, багато, чимало, немало* [80, с.257]. Предикати кількості є типовими одновалентними предикатними одиницями. Вони вимагають заміщення позиції суб'єкта кількісної ознаки назвами різноманітних конкретних предметів, істот тощо. Описуючи цей клас, дослідник виділяє два підкласи: означено-кількісні та неозначено-кількісні предикати. І ті й інші займають синтаксичну позицію присудка і мають предикатні ознаки лише в одновалентних конструкціях. На захист виділення кількісних предикатів в окремий

клас говорить як їхня семантична своєрідність, так і сполучуваність, а точніше, граматичне оформлення конструкцій з ними – функцію суб'єкта виконує іменник у формі родового відмінка. Ймовірно, причиною, за якою більшість мовознавців не виділяє кількісні предикати в окремий клас, є неоднозначне використання подібних одиниць у позиції предиката. „Природнішим є використання даних предикатів в ускладнених простих реченнях у прикметниковій субпозиції. Подібне функціонування предикатів спричиняє нейтралізацію їхньої семантико-синтаксичної валентності, а отже, підпорядкування основному в ускладненому простому реченні предикатові” [79, с.111].

За останні десятиліття проблемам побудови семантичних типологій як предикатних, так і непередикатних знаків присвячено значну кількість досліджень, у тому числі й дисертаційних. Більшість з тих, що будуються на українському мовному ґрунті, мають за вихідну наведену класифікацію І.Р.Вихованця.

Дослідження функціонування семантичної моделі у мовленні призвело до того, що вчені звернули увагу на наявність вторинної (або додаткової) предикативності в структурі граматично простого речення. З'явилася теорія включених предикатів [Богданов В.В, 1977; Вихованець І.Р., 1983; Касевич В.В., Храковський В.С., 1981 та ін], згідно з якою здатність утворювати конструкції з предикатними актантами має певний набір лексико-семантичних класів дієслів – емотивні, відчуття, волевиявлення, сприйняття, мислення, пам'яті, мовлення та інші.

Отже, побудова класифікацій семантико-синтаксичних одиниць можлива, як бачимо, як на основі одного критерію, так і при залученні декількох аспектів функціонування предикатного виразу. „Можлива та доцільна концентрація уваги дослідника переважно на одному з них. Однак необхідною умовою адекватного відображення семантики (як елементу мовної онтології) у лінгвістичній теорії ... є така загальна орієнтація теорії, за якої обраний підхід до дослідження семантики та той аспект, який становить предмет аналізу, не визнається єдиним можливим” [46, с.57].

Як показує аналіз класифікацій семантичних типів предикатів, у жодній з них окремо не виділяються групи дієслівних предикатів, які передають міжособистісні відношення. Це не виправдано, оскільки ці предикати функціонують майже в усіх виділених функціональних типах. У ході подальшого аналізу братимемо до уваги результати класифікацій дієслівної лексики, які мають визначальне місце при семантичній інтерпретації та логічному сприйнятті предикатного виразу.

1.5. Інтерперсональні дієслова та їх роль у створенні міжособистісних відношень у реченні

Протягом усієї історії науки про мову лінгвістична думка постійно зверталася до проблем взаємовідношень між словом і граматичною формою, речовим і формальним значеннями мовної одиниці. З розвитком ідеї про системну організацію мови проблема закономірних зв'язків та взаємодії її елементів набула ще більшої значущості.

Відомо, що семантична структура речення визначається не тільки граматичною організацією, але й лексичним складом. Слово як основа лексичної системи має складну будову: воно має певну семантичну структуру, ускладнене соціальним та емоційно-експресивним компонентами значень, формує певні поняття про навколишній світ, уключає правила формально-граматичної змінюваності, відображає фонетичну закономірність звуків, що входять до його складу, у потрібний момент відкриває свої приховані синтаксичні зв'язки [141, с.158].

Як зазначалося, семантика дієслівного предиката визнається більшістю мовознавців одним з найважливіших факторів формування семантичної структури речення. В основі парадигматичних класів дієслівної лексики, як і в основі функціональних класів предикатів, характерних для певних семантичних моделей речення, лежить категоріально-лексична семантика дієслів [168, с. 15].

У сучасних дослідженнях з семантики в основному використовується три принципи класифікації дієслівної лексики: денотативний, або тематичний, парадигматичний і синтагматичний. У психолінгвістичному експерименті широко

застосовується також асоціативний принцип. Дослідники дієслівної лексики вважають доцільним комплексне застосування усіх зазначених принципів [Авілова Н.С., Бабенко Л.Г., 1989; Васильєв Л.М., 1982; Гайсіна Р.М., 1981; Джочка І.Ф., 2003; Кильдебєкова Т.А., 1985; Кузнецова О.В., 1986; Загнітко А.П., 1992; Русанівський В.М., 1977 та ін.]. „Будь-який з розглянутих принципів, – зазначає Л.М. Васильєв, – вимагає компонентного аналізу мовних значень, які базуються на достатньо добре опрацьованих і значною мірою формалізованих прийомах дистрибутивного, опозитивного і трансформаційного аналізу” [59, с.11-14].

На сучасному етапі розвитку лінгвістики учені-синтаксисти розуміють, що сфера їх наукових інтересів не може обмежуватися дослідженням лише формально-граматичної структури висловлень, оскільки неможливо побудувати речення без урахування семантики його лексичних складових.

Категоріально-лексична семантика інтерперсональних дієслів лежить в основі функціонально-семантичного класу дієслівних предикатів (ДП) міжособистісних відношень. Значення цього класу дієслів має сему „відношення”, що означає взаємне спілкування, вплив однієї особи на іншу, зв'язок між певними особами. Інваріантне значення групи інтерперсональних дієслів може бути представлене таким чином: „мати певне відношення до кого-небудь; виявляти стосунок до кого-небудь” [94, с.16-17]. Дієслова ставлення до кого-небудь, маючи абстрактну семантику, включають значення усіх функціонально-семантичних груп (ФСГ), що виділяються у ФСГ ДП міжособистісних відношень, і відіграють роль „базового індикатора” у створених ними ситуаціях [168, с.15]. Основною ознакою групи міжособистісних дієслів є те, що вони виражають різного характеру інтерперсональні відношення між людьми в повсякденному житті.

Семантичний аналіз конструкцій, утворених групою інтерперсональних предикатів, передбачає виявити, як мовні засоби і семантичні категорії взаємодіють у семантико-синтаксичній структурі висловлення. Представники семантичного синтаксису виділяють різні аспекти ситуації, на основі яких можна зробити висновок, що найбільш суттєвою є денотативна функція [Алісова Т.Б., 1971;

Андерш Й.Ф., 1987; Вихованець І.Р., 1982; 1993; Гак В.В., 1973; Загнітко А.П., 1992; Кацнельсон С.Д., 1972; Сусов І.П., 1980]. Денотативна ситуація – це певний фрагмент дійсності, „квант” стану, який має внутрішню цілісність, умовно виявлене людиною одне з відношень внутрішнього світу [143, с.25]. Вона утворюється в результаті координації матеріальних об’єктів та їх станів у двох формах – просторовій і часовій [92, с.359]. У зв’язку з цим В.Г.Гак виділяє три типи ситуацій:

1) ситуацію-маніфестацію з перевагою часової координації, яка виражається в присудках, виражених неперехідними дієсловами, що позначають характеристику, дію чи стан: *Хлопець працюючий, Дитина бігає, Мати хвилюється;*

2) ситуацію-відношення з перевагами просторової координації, що виражається перехідними дієсловами: *Справа потребує вивчення; Він має друзів;*

3) змішані ситуації, у яких різними пропорціями представлені обидва типи координації, виражені дієсловами, що можуть уживатися без об’єкта і з об’єктом: *Яблуня цвіте ; Яблуня росте біля хати.*

Ситуація міжособистісних відношень презентує ситуацію-відношення між суб’єктами-особами: *Він поважає цю людину;* змішану ситуацію, описувану висловленнями, які містять групу предикатів інтерперсональних відношень: *Він нас вітає, робить нам кніксен та кілька компліментів* (М. Хвильовий, с.15). Таким чином, ситуація інтерперсональних відношень – складний денотат. Це фрагмент об’єктивної дійсності, зафіксований у свідомості мовця, де не тільки позначається сукупність суб’єктів комунікації, але й передається координація, відношення учасників ситуації, представленої щонайменше двома особами.

Частина мовознавців виділяє сигніфікативну ситуацію, яка належить до понятійної сутності семантики [Вардуль І.Ф., 1977; Гак В.В., 1973; Касевич В.Б., 1988; Сильницький Г.Г., 1973; Храковський В.С., 1983] і становить гносеологічний спосіб презентації екстралінгвістичної ситуації у свідомості людини. Ця ситуація, на думку вчених, належить до абстрактних, але у висловленні вона конкретизується, оскільки виступає як структурно-семантична модель речення. Структурним аспектом сигніфікативної ситуації є пропозиція, що трактується як

результат найвищого ступеня абстракції семантичних структур висловлення [62, с.342].

Пропозиція – термін латинського походження (*propositio*), взятий з логіко-філософських учень на означення поняття „судження”. У сучасних дослідженнях з семантичного синтаксису пропозиція визначається як семантичне ядро, що співвідноситься в плані вираження з елементарним реченням і використовується як аналог до семантичної структури речення. Поняття пропозиції є важливим засобом семантичного аналізу речення, оскільки дає можливість вичленувати принципово різні за своєю природою елементарні смислові одиниці, які об’єднуються в синтаксично простому реченні. Завдяки введенню в науковий обіг поняття „пропозиції” центром синтаксичної науки стає вивчення „правил переходу від змістової структури речення до конкретних мовних репрезентацій” [127, с.295]. Такий підхід сприяє виділенню у складі граматично простого речення первинних і вторинних семантичних функцій синтаксичних елементів, елементарних і складних семантичних структур, обмеженню розриву між семантичною і граматичною організаціями речення.

У результаті введення поняття „пропозиції” було висунуто положення: якщо предикативне за семантикою слово вжите не у власній йому предикативній функції, то в реченні міститься більше ніж одна пропозиція [23, с.81]. Як правило, більшість речень уключають декілька пропозицій, тобто найменувань декількох подій та їх відношень, тому визначення типів непередикатних пропозицій та способів їх репрезентації в семантичній структурі речення є одним з важливих аспектів розв’язання проблеми ієрархічної організації системи простого речення.

Складним є механізм утворення поліпропозитивних речень, оскільки базується на такому явищі, яке в логіці називається входженням предикатів нижчого порядку у предикати вищого порядку. У синтаксисі це явище кваліфікується як контамінація або синтаксична деривація. Ніхто з лінгвістів не піддає сумніву той факт, що просте з точки зору формально-граматичної структури речення становить собою унікальну структуру, де органічно поєднуються форма вираження предикативного

відношення і семантична пропозиція, знак судження і відтворення цілісної денотативної ситуації.

Дослідниками доведено, що поняття пропозиції безпосередньо пов'язане з теорією валентності, яка на логічному рівні є відображенням у мисленні певної позамовної дійсності, а семантична і синтаксична валентність – не що інше, як мовна матеріалізація відображеного у свідомості явища дійсності. Термін „пропозиція” застосовується до значення тієї частини будь-якого речення, семантичної структури, яка здатна з'єднатися з будь-яким модусом, з будь-якою комунікативною спрямованістю. Універсальність пропозиційної структури підкреслюється багатьма вченими-мовознавцями [Арутюнова Н.Д., 1981; Вихованець І.Р., 1993; Іваницька Н.Л., 1986; Караулов Ю.Н. 1987; Касевич В.Б., Храковський В.С., 1983; Кацнельсон С.Д. 1972; Падучева О.В., 1996; Сусов І.П., 1973 та ін.]. Дотримуємося думки лінгвістів, що результатом багатократного відображення екстралінгвістичної ситуації у свідомості мовця є виникнення певного поняття цієї ситуації, яка може бути представленим як типова ситуація міжособистісних відношень (ТС МОВ). Ця ситуація описується висловленнями, утвореними групою предикатів інтерперсональних відношень. Типова ситуація співвідноситься з пропозиційною структурою сигніфікативної ситуації як відношення загального до конкретного. Предикат у структурі типової ситуації – величина змінна, тому поняття ТС може використовуватися для семантичного опису будь-яких варіантів сигніфікативних ситуацій і для їх класифікацій.

Типова ситуація, що виражає міжособистісні відношення, є семантичним інваріантом усіх висловлень, які описують екстралінгвістичну ситуацію МОВ. Пропозиція МОВ – це об'єктивний зміст певного висловлення, що передає ситуацію міжособистісних відношень, тобто певний предикативний вираз. Структурним членом пропозиції як предикативного виразу є предикат, здатний, як відомо, набувати модальних і часових характеристик. Крім предиката, до складу пропозиції входять залежні від нього члени – актанти. Таким чином, семантична структура пропозиції міжособистісних відношень складається з групи дієслівних

предикатів інтерперсональних відношень та актантів, які реалізують свої семантичні функції, прогнозовані семантикою інтерперсональних предикатів.

На вербально-семантичному рівні семантичний клас інтерперсональних дієслів представлений лексичними одиницями певних лексико-семантичних груп, а при їх мовленнєвому функціонуванні утворюється група дієслівних предикатів міжособистісних відношень різних функціонально-семантичних класів. Саме в конкретному висловленні відбувається вибір дієслівного слова на роль предиката висловлення.

Таким чином, семантичний тип групи предикатів міжособистісних відношень становить центральну частину пропозиції висловлень, які описують типову ситуацію МОВ. Цей семантичний тип відображений у свідомості мовця як факт об'єктивної дійсності, що означає каузативні, мовленнєві, емоційні, інтелектуальні та моторні взаємовідношення учасників ситуації.

Зважаючи на той факт, що в основі функціонально-семантичних груп інтерперсональних предикатів лежить категоріально-лексична семантика дієслів, які виражають міжособистісні відношення, до цієї групи правомірно віднести модусні, каузативні та дієслова переміщення.

Модусні дієслова виражають чуттєві та емоційні відчуття, інтелектуальну діяльність людини, її психічний стан. Термін „модусні” запозичено в Ш.Баллі, який звернув увагу на факт утворення дієсловами психічної діяльності людини конструкцій з внутрішньою модальністю, яка виражається окремим суб'єктно-предикатним комплексом, названий ученим модусом. Семантика модусних дієслів пов'язана з назвою діяльності, за допомогою якої фіксується факт інтелектуальної дії чи стану суб'єкта, спричиненого іншим суб'єктом, який у граматичній структурі речення залежить від правого валентно обов'язкового компонента. Завдяки цьому модусні дієслова мають пропозитивну семантику, оскільки об'єкту валентність заміщують переважно предикативні синтаксеми, які є валентно відкритими для субстантивів, що виконують роль суб'єктів вторинної предикації. Пропозитивна семантика модусних дієслів пов'язана з назвою діяльності, яка існує незалежно від ставлення до неї суб'єкта первинної ситуації, але яка залежить від семантики

модусних дієслів. Наприклад: *Була послухала тебе, коли не бачила її сліз* (М.Стельмах, т.6, с.86). *І чи болять кому, крім нього, серце за тим сіячем, що розсіявся на далекій Золотій Липі та й проріс травою чи казковим евшан-зіллям, щоб ми повіку мали безмір любові до рідної землі* (М.Стельмах, т.6, с. 348)

За значенням можна виділити такі лексико-семантичні групи модусних дієслів: 1) дієслова почуттів, які виражають емоційно-оцінне ставлення одного суб'єкта до іншого (*любити, поважати, зважати, ненавидіти, нехтувати, хвилюватися*); 2) дієслова мовлення (*казати, розповідати, переповідати, питати*), 3) дієслова поведінки (*вітатися, обніматися, обурюватися, цілуватися*); 4) дієслова слуху (*чути, вловлювати, вслухатися*); 5) дієслова сприймання (*відчувати, сприймати, перейматися, вловлювати, здаватися*); 6) дієслова мислення (*думати, пам'ятати, згадувати, здогадуватися, вважати, знати, розуміти*); 7) дієслова очікування (*ждати, чекати, дожидати, дожидатися, очікувати*).

У значеннях дієслів міжособистісних відношень можуть поєднуватися два типи категоріальних сем: відношення (ставлення) і невідношення. Зокрема, дієслова типу *любити, ненавидіти, поважати, зневажати, захоплюватися* виражають відношення і почуття; дієслова *хвалити, сварити, ображати, насміятися, осміяти, принизити* – відношення, почуття і мовлення; дієслова *домовитись, погодити, погодитися* – відношення і мовлення; дієслова *хвилюватися, перейматися* – почуття і стан; *зневажати, кланятися, кокетувати, гнутися* – відношення і поведінку. Взаємодія подібних категоріальних значень формує семантику більшості дієслів інтерперсональних відношень. Залежно від домінантності зазначених сем дієслова можуть бути віднесені до різних лексико-семантичних груп. Зокрема, Л.М.Васильєв, досліджуючи семантичні класи дієслів мовлення, почуттів, поведінки, виділяє серед них особливі лексичні розряди, які виражають певні відношення, а саме: мовленнєвої взаємодії і контакту та емоційного відношення й оцінки (дієслова мовлення); емоційного відношення (дієслова почуттів) [55, с.105-113]. Л.Г.Бабенко, досліджуючи дієслова почуттів, виділяє серед них розряд „емоційне відношення” [31, с.144-182]. Р.М.Гайсина виділяє ще групу дієслів соціальних відношень, серед яких фіксуються підгрупи дієслів соціального і

духовного контактів, спілкування, незгоди у спілкуванні, відновлення соціального та духовного контактів [87, с.97-103].

Дієслова типу *любити, поважати, зневажати* набувають інтерперсонального значення, описуючи міжособистісні відношення, і можуть бути представлені як динамічні, наприклад: *За те минуле я маю більше гніватись на вас, ніж ви на мене* (М.Стельмах, т.6, с.73); *Кожне мало право наляяти його, нехтувати ним, бо він сирота, мужиченя* (М.Коцюбинський, ССУМ, т.1, с.1013). У межах підтипів предикатів „класу і зв'язку” О.Н.Селіверстова виділяє предикати зі значенням однорідного класу і гетерогенного класу, або зв'язку, які членуються на дрібніші класи, часто пов'язані з власне лексичним значенням предиката [237, с.90-91]. У середині цього підкласу було виділено предикати „емоційного зв'язку”. Різниця в інтерпретації вченими дієслів інтерперсональних відношень пов'язана з особливостями функціонування предикатів емоційного стану, що обумовлюється їх статичністю, пояснюється тим, що денотати названих предикатів абстраговані від реальної часової прямої. Наприклад: *Дівчина все більше подобалася йому* (М.Коцюбинський, с.164).

Аналізовані в роботі інтерперсональні дієслова широко представлені в каузативних структурах, виражаючи каузативну ситуацію. Каузативність становить особливий спосіб відображення об'єктивної дійсності, оскільки основний її зміст полягає не в передачі знань, не у ствердженні чи нествердженні поданої інформації, а в спонуканні до певної дії чи зміни стану об'єкта. На думку А.П.Комарова, каузативність належить до сфери суб'єктно-об'єктних відношень і означає спонукання об'єкта виконати дію чи змінити певною мірою стан [164, с. 85].

Каузативні дієслова здатні створювати в граматично простому реченні додаткову предикацію, проектуючи свою валентність на предикатні синтаксеми. Тому каузативна ситуація належить до поліпропозитивних. Так, залежний інфінітив створює пропозицію, яка є наслідком волевиявлення ситуації, створюваної каузативним дієсловом. Наприклад, у реченні – *Ярина насилу вмовила батька розшукати Бойчука* (Я.Баш, с.29) – основна предикація виражена сполученням суб'єкта впливу *Ярина* і каузативного дієслова *вмовила*. Дієслово *вмовила* проектує

своєю валентністю вторинну пропозицію, виражену вторинним суб'єктом *батька* і його потенційною дією *розшукати* (*батько розшукував*). Для речень, утворених дієсловами волевиявлення, характерним є значення прогнозованої дії. Головне дієслово завжди виражає активну дію свого суб'єкта, а семантика вторинної пропозиції залежить від морфологічного вираження валентно залежних синтаксем, тобто в реченні згорнуто стільки вторинних ситуацій, скільки слів процесуальної семантики знаходиться у валентних позиціях головного дієслова, залежного інфінітива чи девербатива.

Семантико-синтаксична структура речення, утворена за допомогою дієслів волевиявлення, значною мірою залежить від їх семантики, яка впливає на морфологічне вираження валентно залежних предикативних синтаксем, що, в свою чергу, істотно впливає на семантичну організацію речення. Валентно залежні предикатні синтаксеми при каузативних дієсловах можуть бути виражені: об'єктним інфінітивом; іменником з процесуальним значенням; підрядним реченням. Морфологічне вираження залежних предикатних синтаксем залежить від семантики каузативних дієслів.

Семантика каузативності має різні способи реалізації. Зумовлено це тим, що каузативність як функціонально-семантична категорія структурована у формі поля, конституенти якого об'єднані спільною семантичною функцією – реалізацією значення каузативності. Функціонально-семантичне поле каузативності як система мовних засобів, які реалізують значення каузативності, з одного боку, і сукупність мовних одиниць каузативної семантики, з іншого, складається з трьох зон: ядерної, проміжної і периферійної. Ядро поля утворюють мовні одиниці, які виражають значення каузативності – каузативні дієслова. Проміжну ділянку утворюють мовні одиниці, що набувають значення каузативності в силу своїх синтагматичних характеристик у контексті, – спонукальні речення, оформлені як розповідні чи питальні. Периферію функціонально-семантичного поля каузативності утворюють допоміжні засоби – модальні дієслова, а також слова і словосполучення, які описують паралінгвістичні засоби комунікації.

Релевантним у плані розгляду поняття категорії каузативності є питання про інтерпретацію базових компонентів: каузативна ситуація і каузативна структура. Узагальнене значення каузативної ситуації, за С.Д.Кацнельсоном, полягає у взаємодії двох діячів – ініціатора і виконавця – з метою здійснення чи нездійснення певної дії чи зміни стану. Каузативні дієслова функціонують у каузативній ситуації як структурні компоненти ситуацій двох діячів, які на синтаксичному рівні реалізуються у формі речення [146, с.153].

Отже, каузативність – це функціонально-семантична категорія, основними ознаками якої є: узагальнене граматичне значення спонукання об'єкта до дії суб'єктом, послідовне та обов'язкове оформлення певними мовними засобами (синтетичний, аналітичний семантико-синтаксичний каузатив).

До інтерперсональних дієслівних предикатів (ДП) відносимо також локативні предикати, що виражають абстрактну семантичну категорію „характер міжсуб'єктного руху”: рухатися разом з ким-небудь, рухатися назустріч комусь, рухатися від когось, рухатися назустріч один одному, рухатися один від одного.

Своєрідність локативних предикатів виявляється у їх внутрішній диференціації та розгалуженій сполучуваності з субстанційними локативними синтаксемами. Сукупність локативних предикатів складає три групи: власне-локативні предикати, процесуально-локативні предикати, акціонально-локативні предикати (предикати дії і локативності) [80, с.256].

Інтерперсональні відношення можуть створювати локативні ДП усіх трьох груп. Власне-локативні предикати вказують на статичну природу просторової ознаки: *Він, заточуючись **іде** з нею до лави, **садовить** Мар'яну біля себе* (М.Стельмах, т.2, с.282). В елементарному простому реченні власне-локативні предикати відкривають дві позиції субстанційних синтаксем: позицію суб'єктів локативного стану і позицію локатива. Процесуально-локативні предикати вказують на зміну стану суб'єкта і спрямування динамічних змін на іншого суб'єкта: *Стах легко **підняв** Оксану над ворітцями, **притулив** до себе* (М.Стельмах, т.6, с.127). Акціонально-локативні предикати наділені максимальною валентністю і порівняно з

предикатами попередніх двох груп послідовно створюють інтерперсональні відношення: *Батько **привіз** дочці парфуми з Києва.*

Локативні інтерперсональні предикати, виступаючи в значенні „пересуватися”, вимагають двох суб’єктних актантів, локатива, що вказує напрямок руху, та інструмента (способу) переміщення. Наприклад: *Никифор Бичок був приставлений до перевозу. На човні **переплавляв** людей з одного берега на другий* (Є.Гуцало, с.65).

Інтерперсональним дієсловом властива ознака протікання в часі (ознака дуративності). Вони можуть бути процесуальними: *Він забігав, як мокре мишеня, дивлячись то у вікна, то посовуючи стільця, чи він ще міцно держиться, вже не словами, а жестами **переконував** тітку припинити лиху мову* (М.Рудь, с.8) і непроцесуальними: *Сон років чи байдужість приспали його! – **розгнівався** на когось Діденко* (М.Стельмах, т.6, с.86). Значення позачасовості у певному контексті мають інтерперсональні дієслова типу *дружити, любити, ненавидіти, поважати, гніватися, подобатися* тощо.

Характеризуючи семантичні типи інтерперсональних предикатів, керуємося принципом побудови лексичного поля, запропонованого у роботах Р.М.Гайсиної, Н.А.Гулиги, Т.А.Кільдибекової, А.А.Уфімцевої, оскільки саме такий підхід дозволяє адекватно описати слово як лексичну одиницю за умов функціонування її в контексті, тобто через призму комунікативно релевантного набору сем, серед яких виділяємо:

- 1) категоріально-лексичні семи – відношення і мовлення, відношення і почуття, відношення і поведінка, відношення й інтелектуальна діяльність;
- 2) лексико-граматичні семи – буттєвість, становлення, каузація, спрямоване відношення;
- 3) якісно-характеризуючі оціночні семи;
- 4) синтагматичні семи.

Домінантною для класифікації інтерперсональних предикатів є категоріально-лексична семантика дієслів, що знаходиться як в основі парадигматичних класів дієслівної лексики, так і в основі функціонально-семантичної категорії дієслівних предикатів. Найзагальніша абстрактна сема, що виражає міжособистісні

відношення і передається групою предикатів „відноситися (ставитися) до кого-небудь”, завжди сполучається з конкретною семою у складі семми. Тому більшість інтерперсональних предикатів – це невласне релятивні лексичні одиниці, у значенні яких поєднуються два різних типи „домінантних сем – відносних і невідносних” [87, с.58]. Класифікація, що базується на інших семантичних компонентах, є допоміжною і характеризує групу предикатів інтерперсональних відношень з лексико-граматичного і якісно-оцінного боку, що дає змогу віднести окреслену групу предикатів до одного функціонально-семантичного класу.

Групи дієслів у складі функціонально-семантичного класу перетинаються, накладаючись одна на одну, утворюючи таким чином проміжні угруповання слів, які можуть бути віднесеними до будь-якої з них. Це залежить від того, яка із сполучувальних сем береться за основу класифікації. Сполучення абстрактної релятивної семантики з конкретними безвідносними семми може призвести до подвійного розуміння ситуації, тобто один дієслівний предикат може описувати дві ситуації – емоційну й відносну, каузативну й відносну, ситуацію поведінки і ситуацію ставлення тощо. Цього можна уникнути, взявши за основу найбільш загальну релятивну ситуацію, а при класифікації дієслівних предикатів аналізованої групи враховувати їх безвідносну семантику. За такої умови визначаються ситуації, створені каузативними, модусними і локативними інтерперсональними предикатами.

Отже, основними критеріями виділення групи предикатів інтерперсональних відношень визнаються: формальний, ситуативно обумовлений і функціонально-семантичний. Основою першого критерію є формальна відповідність висловлення реченню з його парцельованими сегментами, оскільки форма висловлення повинна співвідноситися зі змістом, що характеризується семантичною достатністю для передачі смислу та опису міжособистісних відношень. Ситуативно обумовлений критерій означає співвіднесеність дієслівних предикатів з типовою ситуацією міжособистісних відношень, яка є баготоразовим відображенням у свідомості мовця фрагмента об’єктивної дійсності, що визначається мовленнєвими, емоційними, інтелектуальними, поведінковими, моторними відношеннями, установленими між

людьми в процесі їх взаємодії. Семантичний критерій характеризується наявністю у значенні дієслівного предиката синсемантичного компонента „мати/виявляти певне відношення до кого-небудь”, заданого семантикою екстралінгвістичної ситуації міжособистісних відношень.

1.6. Класифікація дієслівних інтерперсональних предикатів за лексико-граматичною та оцінною семантикою

1.6.1. Характеристика інтерперсональних дієслів за лексико-граматичною ознакою статальності / акціональності

Аналіз лексико-граматичної семантики інтерперсональних дієслів, здатних утворювати ситуацію МОВ показує, що їх можна поділити на дві групи: 1) дієслова, що виражають відношення без вказівки на його подальший розвиток, і 2) дієслова, що передають ситуацію міжособистісних відношень у розвитку. Дієслова першої групи називатимемо статальні (від грец. *statos* – нерухомий). Вони виражають внутрішній рух, буттєвість відношення зі значенням „бути в ситуації МОВ”. Другу групу дієслівних предикатів відносимо до акціональних (від лат. *actio* – дія). Ці дієслівні предикати позначають становлення некаузативного відношення зі значенням „вступати / не вступати в ситуацію МОВ” або становлення каузативного відношення зі значенням „уводити / ввести в ситуацію МОВ”. На динаміку відношень впливає видова семантика інтерперсональних предикатів, а також їх формальні видові показники: префікс, суфікс, префікс + суфікс, що відповідає трьом способам словотвору – префіксальному, суфіксальному та префіксально-суфіксальному.

Інтерперсональні предикати типу *дружити, товаришувати, любити, ненавидіти, турбуватися, піклуватися, радіти* в складі аналізованих висловлень виражають значення „бути в ситуації МОВ”. Наприклад: *Товаришував Марко тільки з Аркадієм* (О.Копиленко, с.231); *Аркадій любив Марка за його здібності, ставився до нього чутливо. Та інколи вони сварилися з таким запалом, що стиснуті кулаки готові були до бійки* (О.Копиленко, с.229); *Мар'яна радіє разом з*

Дмитром, ніяково всміхається (М.Стельмах, т.2, с.269); *Я завжди цінував твою хоробрість і відданість нашому найяснішому султанові* (В.Малик, т.1, с.62).

У наведеному ілюстративному матеріалі зазначені дієслівні предикати означають міжособистісні відношення без вказівки на їх подальший розвиток, тому вони є статальними і, відповідно, описують статальну ситуацію МОВ.

Дієслівні інтерперсональні реляційні предикати мають у своєму значенні лексико-граматичну сему становлення відношень, яка може поєднуватися або й не поєднуватися з каузативною семою. Аналізовані предикати означають:

а) становлення некаузативного відношення зі значенням „уступати / вступити в ситуацію МОВ” (дієслова *закохатися, спрацюватися, потурбуватися, повірити, помиритися, зустрітися, пожартувати, потоваришувати, поріднитися* тощо). Наприклад: *Вона **повірила** його м'якому слову, **повірила** обіцянкам* (М.Стельмах, т.2, с.282); *Після вечері парубок **подякував** господині, **попрощався** з нею і Павликом і, згинаючись у дверях, вийшов на подвір'ячко* (М.Стельмах, т.2, с.271); *Марко, заповнений своїми мріями, тільки **вислухав** Антона, нічого не сказавши* (Н. Рибак, т.3, с.324); *Марія **радить** Левкові почекати, поки батько перегнівається* (М.Стельмах, т.3, с.228)

б) становлення каузативного відношення зі значенням „уводити / увести в ситуацію МОВ” (дієслова *нагримати, помирити, познайомити, порадити* тощо). Наприклад: *Хай справді не вмів я виховати сестри твоєї, але ж тебе я **виховав** інакше; ти був у школі, маєш товариство, я від людей тебе **не заховав*** (Леся Українка, т.6, с.27); *Як міг, я **намагався втішити** жінку* (В.Малик, т.1, с.70); *Нарешті Андрій **упросив** батька піти в яр* (М.Стельмах, т.3, с.242); *З Кірою Вова майже **посварився**, і вони взаємно уникали бесід і зустрічей* (О.Копиленко, с.218); *Супрун таки не посовістився **розбудити** Свирида Яковлевича, і, коли той, дивуючись, вийшов із хати, **припросив** його сісти на призьбу, вимережану тінями вишняка* (М.Стельмах, т.2, с.117); *Василь Іванович **помирив** Мотрону Іванівну з чоловіком* (Ю.Яновський, с. 137).

Інтерперсональні релятивні дієслівні предикати у зазначених реченнях позначають відношення в їх становленні. Сема становлення міжособистісних

відношень передається в значеннях дієслівних предикатів за допомогою морфем *у-, по-, роз-, при-* та інших. Предикати, що позначають динаміку МОВ, належать до акціональних. Вони функціонують у висловленнях, що передають акціональну ситуацію МОВ.

Таким чином, протиставлення ДП МОВ за ознакою статальності / акціональності відбувається залежно від наявності в дієслівних предикатів того чи іншого видового значення, що виражає „обмежену досягненням кінцевого результату цілісну дію” та „необмежену досягненням кінцевого результату чи його відсутністю цілісну дію”, а також „дію без певної видової характеристики” [45, с.189]. Дієслівні предикати МОВ доконаного виду виражають цілісну дію, як єдиний нечленований акт, що досягла своєї межі. ДП МОВ недоконаного виду виражають дію, яка не досягла своєї межі або не має її взагалі. Дієслівні предикати МОВ за ознакою статальності / акціональності розрізняємо за формальними показниками, властивими видовим формам. Проілюструємо це в таблиці.

Таблиця 1

ДП МОВ	Статальні	Акціональні	
Формальні показники	Буттєвість відношення зі значенням „бути в ситуації МОВ”	Динаміка некаузативного відношення зі значенням „уступати/уступити в ситуацію МОВ”	Динаміка каузативного відношення зі значенням „уводити/увести в ситуацію МОВ”
1	2	3	4
префікси по-	мирити миритися сварити сваритися	помиритися посваритися	помирити посварити
з- (зі-)	штовхати штовхатися лякати лякатися	зіштовхнутися злякатися	зіштовхнути злякати
роз-(розі-)	сердити сердитися любити любитися злити злитися	розсердитися розізлитися	розсердити розлюбити розізли

при-	голубити просити		приголубити припросити
на-	сміятися	насміятися	
піді-	грати	підіграти	
суфікси я/и	благословляти		благословити
а/і	зустрічати зустрічатися	зустріти	
ува/и	напрошуватися	напроситися	
ува/ну	відштовхувати		відштовхнути
чергування іма/я	обнімати	обняти	
префікс +суфікс	працювати	спрацюватися	

Характеристика стательності / акціональності деяких дієслівних предикатів МОВ визначається за контекстом, оскільки художнє мовлення є тією функціональною сферою, де мовленнєве варіювання дієслівної семантики досить різноманітне. Тут широко поширене мовленнєве функціонування дієслівних значень, пов'язане з тим, що стабільне (стательне) відношення одного суб'єкта по відношенню до іншого репрезентоване як його активна дія. Наприклад: *Вікторія все більше і більше захоплювалася професором* (Л.Романчук, 89); *Сиділи вечорами з Домною Данилівною і так і сяк мудрували, план майбутньої садиби вимальовуючи* (А.Дімаров, с.231); *Ще зовсім недавно, де не йшла вона, людські очі, немов зорі, осявали її. А дівчина під ними соромливо, занепокоєно й радісно нахилила голову* (М.Стельмах, т.6, с.9).

Слова-сигнали *більше, і так і сяк, зовсім* і подібні свідчать про розвиток відношення дієслівного предиката. Зазначене слововживання робить висловлення більш динамічним, образним, мовленнєва акціональна семантика дієслова в таких випадках сприймається на тлі його статичної мовної семантики.

1.6.2. Характеристика інтерперсональних дієслів за автономною семантикою

Автономні семи (стативність, пейоративність, комітативність) відносимо до лексико-граматичних з огляду на те, що вони змінюють граматичні характеристики інтерперсональних предикатів (зокрема, вид) і вносять додаткові смислові відтінки в дієслівне значення. Автономні семи [57, с.42; 87, с.42-43; 162, с.19] – це такі значення інтерперсональних дієслів, що нашаровуються на денотативні семи, що мають об'єктивний зміст, обумовлений ознаками денотата, [87, с.42] і входять до компонентного складу дієслова як автономні. Ці семи суттєво не змінюють денотативну семантику інтерперсональних предикатів, а лише відображають суб'єктивну характеристику денотата, його емоційну оцінку. Наприклад, сема стативності, що виражає вдовolenість певним процесом, характеризується такими інтерперсональними предикатами: *набалакатися, наговоритися, назнущатися, наплакатися, награтися, напроситися, наобніматися, націлуватися*. Наприклад: *Степанида назнущалася з Тамари, як хотіла* (О.Копиленко, с.162); *Оце наговорилося з тобою, і наче й легше стало* (П.Гуріненко, с.79) *Даруйте, Мар'яно, що я сам напросився до вас у гості* (М.Стельмах, т. 2, с. 89).

Сема пейоративності означає несхвальність наслідків певних міжособистісних відношень, що передаються такими інтерперсональними предикатами: *добалакатися, догратися, додуматися, допитися, дожитися* тощо. Наприклад: *Батько з сином добалакалися до того, що геть розсварилися* (К.Гордієнко, с.136); *Це ж треба було додуматися таке бовкнути дівчині* (М.Стельмах, т.3, с.451).

Характерною для інтерперсональних предикатів є сема комітативності, яка надає додаткового супровідного значення (дієслова *підбадьорювати, нахвалювати, піддакувати, підігравати* тощо). Наприклад: *Арсен намагався втішити, підбадьорити хлопця* (В.Малик, т.1, с.43); *Мик-Мик нахвалював хлопців, а ті старалися ще дужче* (А.Дімаров, с.237); *Андрій Данилович піддакував Софії, намагався скерувати розмову у потрібне йому русло* (П.Гуріненко, т.2, с.188).

Автономні семи привносяться у значення інтерперсональних предикатів в основному префіксальними морфемами *до-, на-, під-, піді-*, які нашаровуються на

денотативну семантику дієслівних предикатів, створюючи додаткові смислові відтінки в семантиці дієслівної лексики МОВ. Автономні семи впливають на об'єднання інтерперсональних предикатів у семантико-словотворчі групи і взаємодіють з категорією виду.

1.6.3. Характеристика інтерперсональних дієслівних предикатів за абстрактним семантичним компонентом „спрямованість відношення”

До лексико-граматичних значень належить також абстрактний семантичний компонент „спрямованість відношення”, що характеризує інтерперсональні предикати за ознаками перехідності / неперехідності та зворотності / незворотності. Серед неперехідних зворотні дієслівні предикати МОВ складають особливий різновид, який можна поділити на дві лексико-граматичні групи: взаємно-зворотні і загально-зворотні.

Серед інтерперсональних предикатів МОВ виділено дієслова, які виражають реальні відношення або такі, що встановлюються між двома і більше особами під час певних міжособистісних відношень. Такі інтерперсональні предикати розглядаються як взаємно-зворотні:

Таблиця 2

неперехідні	перехідні
знайомитися	знайомити
знатися	знати
зустрічатися	зустріти
миритися	мирити
обніматися	обнімати
об'єднатися	об'єднати
радитися	радити
розлучатися	розлучати
сваритися	сварити
гніватися	гнівити

слухатися	слухати
хвалитися	хвалити

Наприклад: *Данило з подивом **прислухався** до крученої мови Магазаника* (М.Стельмах, т.6, с.72); *Микола байдуже **слухав** їхню суперечку* (П.Гуріненко, т.2, с.34); *Марко **зустрівся** з нею (Ївгою) минулого року, коли **їздив** з хлопцями в Мостище* (Натан Рибак, т.3, с. 325); *Софія **зустріла** Максима біля трапу літака* (Л.Романчук, с.12); *Соломія реготалась, неначе вона і не **лаялась** з Романом того-таки дня* (І.Нечуй-Левицький, с.112); *І як його потім не **лаяли**, як не товкли, він з ночі в ніч вигрібав свою постіль додолу, поки й Тонька, і баба махнули на нього рукою* (А.Дімаров, с.127); – *Може, це секрет? Тоді не **гнівайтесь** на мою цікавість* (Ю.Смолич, с.264); – *Що ти говориш, дитино! – захвилювалася мати, злякано замотала головою, щоб Гнат **не гнівив** батька* (М.Стельмах, т.2, с.341); *З Кірою Вова майже **посварився**, і вони взаємно уникали бесід і зустрічей* (О.Копиленко, с.218); *Захар же міг розбити яке завгодно весілля, він міг **посварити** сусід, хоч би як вони не жили в злагоді* (Г.Григоренко, с.82).

Відношення, виражені інтерперсональними ДП, виникають між двома чи кількома суб'єктами, кожен з яких одночасно є об'єктом відношення (значення „один одного”). Суб'єкти позначаються або формою називного відмінка множини, або один – формою називного відмінка однини, другий – формою орудного відмінка з прийменником з, зі чи формою знахідного відмінка без прийменника.

При дієсловах, що мають взаємне значення, може вживатися займенник *один одного*, який підкреслює це значення. Наприклад: *Вони обоє знали, як міцно **кохають один одного*** (В.Малик, т.1, с.151); *Дівчата **не злюбили одна одну**, це знають усі: на досвітках, в гурті, на вулиці завжди гризлися* (К.Гордієнко, т.1, с.49); *Вони ще ближче **притулилися один до одного*** (Н.Рибак, т.5, с. 269).

Деякі інтерперсональні ДП не мають видової пари (*боротися, домовитися, битися, боротися, закладатися, здороватися, знуцатися, прощатися, радитися, змагатися, умовитися* тощо). Наприклад: *Сьогодні **умовилися** з Кірою, що він принесе їй конспект з історії* (О.Копиленко, с.213); *Югіна **подобалась** йому, була*

гарна (М.Стельмах, т.2, с.478); *Ще в дитинстві Степан закладався з парубками або з пастухами, що промчить на необ'їждженому скаженому жеребі* (М.Стельмах, т.2, с.559); *Він добре ставився до мого батька* (В.Малик, т.1, с. 77); *Я схиляється перед знаннями Андрія Даниловича* (П.Гуріненко, т.2, с. 178); *Младен упізнав мене і піклується про мене* (В.Малик, т.1, с. 66); *Ганна з чоловіком на самоті радилися про майбутню невістку* (К.Гордієнко, т.1, с.50).

Частина взаємно-зворотних інтерперсональних ДП утворюються за допомогою префікса *пере-*, який надає додаткових відтінків у значення дієслів і допомагає включити їх у лексико-граматичний розряд взаємно-зворотних дієслівних предикатів. Наприклад: *Воєвода знову переглянувся з дружиною* (В.Малик, т.1, с.162); *Арсен перекинувся з Романом кількома словами* (В.Малик, т.2, с.13); *Дмитро значуще переглянувся з Василюю, яка сиділа позад батька* (М.Стельмах, т.2, с.268) *Він проводить дівчину до хутора й прямує додому з настирливою думкою, що не сьогодні-завтра переговорить з батьком про виділення* (М.Стельмах, т.2, с.340) *Вова пересварився з Кірою, і вони взаємно уникали бесід і зустрічей* (О.Копиленко, с.218); *Артем додому не забіг. Тільки штурнув свиту через тин у двір. Та біля воріт з Остапом перемовилися* (А.Головко, т.2. с.250).

Відношення взаєморозуміння, взаємної дії, домовленості, близькості в контексті передають інтерперсональні дієслівні предикати *порозумітися, зговоритися, умовитися, зібратися*. Наприклад: *Говорили люди, що Олексій Нестеренко погано жив з дружиною, потім ніби порозумілись* (І.Цюпа, ССУМ, т.2, с.331); *Сьогодні умовилися з Кірою, що він принесе їй конспект з історії* (О.Копиленко, с.213); *Батько з матір'ю зібралися до церкви* (К.Гордієнко, т.1, с.51).

До взаємно-зворотних належать інтерперсональні дієслівні предикати, які виражають такі відношення між суб'єктами, які призводять до зміни стану іншого суб'єкта, тобто створюють каузований стан. До таких ДП відносимо:

Неперехідні
захоплюватися кимось

Перехідні
захоплювати когось

<i>сердитися на когось</i>	<i>сердити когось</i>
<i>турбуватися про когось</i>	<i>турбувати когось</i>
<i>хвилюватися про когось</i>	<i>хвилювати когось</i>
<i>ображатися на когось</i>	<i>ображати когось</i>
<i>цікавитись кимось</i>	<i>цікавити когось</i>

Наприклад: *Насамперед він (Тихін) **поцікавився**, що Санька читає* (К.Гордієнко, т.1, с.538); *Було в дівчині щось таке, що їй **зацікавило** Ярину* (С.Скляренко, ССУМ, т.2, с.864); *Ганна з чоловіком на самоті **радилися** про майбутню невістку* (К.Гордієнко, т.1, с.50); *Марія **радить** Левкові почекати, поки батько перегнівається* (М.Стельмах, т.3. с. 228); *Од щирих слів любої жінки чоловік **розчулився**, серце його успокоювалося; сувора натура, загартована давнім злиденним життям, м'якшала* (Панас Мирний, с.317); *І ця дитяча любов **розчулила** Дмитра* (М.Стельмах, т.2, с.394); *Старий **посварився** з Сизоненком* (М.Стельмах, т.2, с.357); *Знав він про всі хатні льотки, де про що і про кого говорилось, переносив усе те далі, **посердив** не одну сім'ю з другою* (І.Нечуй-Левицький, ССУМ, т.2, с.337); *Він-то і **підбивав** людей записуватися на еміграцію* (Н.Рибак, т.4, с.256); *Я **схиляється** перед знаннями Андрія Даниловича* (П.Гуріненко, т.2, с. 178).

Серед взаємно-зворотних інтерперсональних дієслів виділяємо такі, що не вживаються без постфікса *-ся*: *боятися, жалітися, гордитися, пишатися, погоджуватися, сподіватися* тощо. Наприклад: *Здавалося, вірили селяни в усе, що він говорив, і **погоджувались**, і підтакували* (А.Головко, т.2, с. 404); *Батько без міри **гордився** обдарованим сином* (І.Волошин, ССУМ, т.2, с.197); *Він так **сподівався** на твою допомогу* (В.Малик, т.1, с.27); *Він **боявся** переслідувачів, випадкових перехожих, бо вони могли затримати його* (В.Малик, т.1, с.96); *Галя й собі **гордилася** академіком і була йому вдячна, сама не розуміючи чому* (Н.Рибак, т.5, с.344).

Певна група інтерперсональних дієслівних предикатів з постфіксом *-ся* і без нього мають різне лексичне значення. Наприклад:

<i>прощати когось</i>	<i>прощатися з ким</i>
(= вибачити)	(= розійтись)

<i>умовити когось</i> (= схилити когось до чогось)	<i>умовитися з ким</i> (= прийти до спільної згоди)
<i>убивати когось</i> (= позбавити життя)	<i>убиватися за ким</i> (= сумувати)
<i>кидати когось</i> (= залишати)	<i>кидатися до когось</i> (= швидко прямувати до когось)
<i>ставити когось</i> (= надавати комусь вертикального положення)	<i>ставитися до когось</i> (= виявляти певне ставлення до когось)

Наприклад: *Після вечері парубок подякував господині, попросився з нею і Павликом і, згинаючись у дверях, вийшов на подвір'ячко* (М.Стельмах, т.2, с.271); *Він добре ставився до мого батька* (В.Малик, т.1, с.77); – *Ой, не кидай мене, моє серце, бо я пропаду!* – *несамовито крикнула Нимидора на всю хату* (І.Нечуй-Левицький, с.64); *Витираючи рукою лице, Гнат кидається до дівчини* (М.Стельмах, т.2, с.307); *Він сипав прокляттями, лайкою і мало не кинувся з кулаками на селянина* (В.Малик, т.1, с.57); *Бася умовила батька прийти на вечір, і йому довелося скоритися перед дочкою* (О.Копиленко, с.204); *Артем з Остапом умовилися мовчати* (А.Головко, с.247).

Таким чином, інтерперсональні дієслівні предикати, що мають сему „спрямованість відношення”, об'єднуються в лексико-граматичну групу неперехідних дієслів з несловозмінним постфіксом *-ся*, який може вказувати на різні відношення до осіб, що входять до аналізованих висловлень. За характером цих відношень виділено дві семантичні групи зворотних ДП: загальнозворотні і взаємно-зворотні.

1.6.4. Характеристика інтерперсональних дієслівних предикатів за оцінною семантикою

Більшість інтерперсональних предикатів не тільки утворюють пропозиції аналізованих речень, але й виражають відношення до учасників описуваних

ситуацій, характеризуючись при цьому якісно-оцінною семантикою. Інтерперсональні дієслівні предикати, описуючи міжособистісні відношення, дають їм позитивну чи негативну оцінку. За цією ознакою поділяємо їх на дві групи – інтерперсональні ДП позитивного і негативного ставлення.

До першої групи належать дієслова *вірити, довіряти, дякувати, обожнювати, любити, піклуватися, жаліти, турбуватися, побиватися, скучити* тощо. Вони виражають позитивне ставлення одного суб'єкта до іншого, при цьому завжди позитивно характеризуючи дію чи стан суб'єкта основної пропозиції незалежно від дії чи стану іншого суб'єкта. Наприклад: *Усі ми дуже скучили за тобою, усі* (М.Стельмах, т.6, с.127); – *А я ж тобі тільки добра зичу: саме небо прихилив би до тебе, до твого личка* (М.Стельмах, т.6, с.56); *Арсен намагався втішити, розрадити хлопця* (В.Малик, т.1, с.43); *І зачудувався Дмитро її словом, її зболілими очима, її сумовитою вродою* (М.Стельмах, т.2, с.264); *Аркадій любить Марка за його здібності, ставився до нього чутливо* (О.Копиленко, с.229); *Я цілком довіряю Якубові* (В.Малик, т.1, с.69); *Особливо переживав він за Златку і Стеху* (В.Малик, т.2, с.94).

Позитивне ставлення одного суб'єкта до іншого може підсилюватися прислівниками чи прикметниками з позитивними конотаціями. Наприклад: *Всі вже про його горе і широ співчували йому і Гюро* (В.Малик, т.1, с.93); *Вона була безмежно вдячна козакові і намагалася хоч чим-небудь допомогти в його безрадісному житті* (В.Малик, т.1, с.152); *Ми дякуємо тобі, друже, за ширу готовність допомогти нам у визволенні нашої дочки* (В.Малик, т.1, с.162); *Вона несподівано зупинила його ніжним доторком плеча* (П.Гуріненко, т.2, с.86).

Вияв позитивних міжособистісних відношень досить часто знаходить відображення в контексті через цілу низку певних дій і процесів, що, нагромаджуючись, створюють поліпропозитивну ситуацію МОВ. Позитивізм ситуації може підсилюватися додатковими лексичними засобами, які вказують на інтенсивність міжособистісних відношень та на їх динаміку. Наприклад: *Через відчинені двері долітав стогін Якуба. Златка щохвилини бігала до нього, давала пити або поправляла постіль* (В.Малик, т.1, с.143); *Богдан розумів Павлуценка.*

Розумів його настрій. Останнім часом вони зблизилися між собою, і те, що їх раніш розділяло, здавалось обом тепер дрібними чварами, через які їм треба було давно переступити, подати один одному руки з такою ж довірою, як ось тут, при прощанні біля вагона (О.Гончар, с.208).

Негативне ставлення передається за допомогою інтерперсональних дієслівних предикатів *виганяти, ворогувати, глумитися, загрожувати, заздрити, зневажати, знущатися, зраджувати, насміхатися, ненавидіти, підозрювати* тощо. Наприклад: *Безперечно, Радивон загрожував найбільш Павлюкові, проте короткі руки (К.Гордієнко, т.1, с.546); Тимофій пригадує слова Ольги, як до них перед нещастям приходив Іван Січкара і як його вигнав із хати Василь (М.Стельмах, т.2, с.33); На вулиці з її убогого одягу насміхалися багатіші дівчата (М.Стельмах, т.2, с.18); Він сипав прокляттями, лайкою і мало не кинувся з кулаками на селянина (В.Малик, т.1, с.57); Цього старого я підозрюю у зв'язках з гайдуками (В.Малик, т.1, с.154); Він пригрозив Гамідові кулаком (В.Малик, т.1, с.96); Арсен пхнув Бекіра в спину і почав виштовхувати за ворота (В.Малик, т.1, с.89); Я теж палаю бажанням якнайлютіше помститися над Гамідом за дітей (В.Малик, т.1, с.72); Митрофан з охотою роздер би надвоє парубка, але він знав силу горицвітівського роду (М.Стельмах, т.2, с.338).*

Негативні відношення між суб'єктами можуть передаватися також за допомогою прислівників, які надають негативного забарвлення певним діям чи процесам. Наприклад: *Арсен помітив, що Момчил якось підозріло глянув на них (В.Малик, т.1, с.140); Аркадій з огидою відштовхнув Яшу і пішов назустріч учительці (О.Копиленко, с.231); Не можна сказати, що Радивон мовчав. Він томливо дивився на Саньку, переводив могутній погляд на Марка, гостро блимав на Павлюка (К.Гордієнко, т.1, с.519); Теща й на неї дивилася чортом (А.Дімаров, с.112).*

Негативного забарвлення міжособистісної ситуації можуть надавати інтерперсональні дієслова мовлення зі зниженими конотаціями. Наприклад: *Хватить мені цвікати в очі своїм добром (М.Стельмах, т.2, с.370); Отець Миколай*

щось гаркнув наймитові (М.Стельмах, т.2, с.265); *І коли Тонька бурчала на нього, то йому здавалося, що не жінка лає, а теща* (А.Дімаров, с.120).

У висловленнях негативні відношення можуть виражатися і дієсловами з позитивними конотаціями, якщо вони вжиті в іронічно-переносному значенні. Наприклад: *Надумав я з друзями втекти степи. Та жаль було розлучатися з паном не попрощавшись. Бо, треба сказати вам, у нас з ним була сердечна дружба: він частенько гладив мою хлопську спину канчуками, а я пускав іноді на його стоги та ожереди червоного півня* (В.Малик, т.1, с.57). Сукупність усіх компонентів оцінки (суб'єктів **Я** –особа, від якої ведеться розповідь, і **пан**), поведінкова ситуація між ними вказують на негативні відношення між учасниками ситуації МОВ.

Таким чином, у семантиці інтерперсональних дієслівних предикатів наявні компоненти позитивного або негативного відношення, оскільки самі міжособистісні ситуації характеризуються суб'єктивною оцінкою.

Висновки до першого розділу

Виклавши теоретичні основи лінгвістичного аналізу дієслівних предикатів інтерперсональних відношень доходимо висновку, що відповідно до сучасних синтаксичних концепцій семантична структура речення формується знаками семантичної природи і визначається як сукупність відношень між предикатом і його актантами, тобто відношень між процесами та їх реальними учасниками. Семантико-синтаксична структура речення зумовлюється валентним класом предиката. Згідно з цим представники вербоцентричної теорії речення зацікавлені в системному вивченні дієслівної лексики, оскільки саме дієслова позначають не окремі явища, а явища ситуації, явища-відношення, дії-відношення. Дієслово за своїм значенням є „макетом” речення, яка утримує певну ситуацію.

Центральною синтаксичною категорією дієслова є семантико-синтаксична валентність, яка визначає сполучувальні можливості дієслова, зумовлені його здатністю сполучатися з іменниками. Тому дієслову належить головна роль у семантико-синтаксичній організації речень. У понятті валентності інтегровані

семантичний, структурний, комунікативний аспекти сполучуваності слів. Перебуваючи в точці перетину традиційних лінгвістичних теорій, теорія валентності дає можливість комплексного вивчення синтагматичних властивостей лексем з погляду мови як певних можливостей, зумовлених їх семантикою, а також з точки зору їх мовленнєвої реалізації з урахуванням мовних і позамовних чинників.

Центральним семантико-синтаксичним компонентом речення є дієслівний предикат, який вказує на зв'язок мовленнєвої структури з позамовною дійсністю і завдяки своїй семантичній валентно-прогнозуючій силі здатний визначати певну кількість іменних синтаксем. Валентним класом предиката зумовлюється семантико-синтаксична структура речення.

Базою для утворення структурних і семантичних моделей речення є основні типи мінімальних реченнєвих одиниць, компоненти яких становлять основу для формування похідних структур шляхом доповнення їх складу факультативними компонентами, зумовленими комунікативними потребами висловлення. Мінімальну структуру речення з інтерперсональними дієсловами складають компоненти, зумовлені валентно обумовленими властивостями дієслівного предиката. За цим зразком утворюються мінімальні, але достатні в інформативному відношенні речення конкретної мови. Основні типи мінімальних реченнєвих структур, з одного боку, є базою для утворення структурних і семантичних моделей речення, компоненти яких мають на рівні семантико-синтаксичного моделювання речення відмінне морфолого-синтаксичне й лексико-семантичне вираження, а з іншого – становлять основу для формування похідних структур шляхом доповнення їх складу факультативними компонентами, зумовленими комунікативними потребами висловлення.

Унаслідок вивчення наукової літератури з семантики і синтаксису було сформульовано теоретичні засади, які стали базою для створення семантичної типології ДП МОВ; визначено такі лінгвістичні поняття, як лексико-семантична група, функціонально-семантична група, ситуація, типова ситуація, пропозиція, предикат.

Дотримуючись вербоцентричної теорії речення, дієслівний предикат характеризується в дисертації як виразник відношень у структурі висловлення, головний організатор пропозитивної структури і номінатор відображеної висловленням ситуації МОВ.

На понятійному рівні семантична структура пропозицій, які описують типову ситуацію МОВ, складається із інтерперсональних дієслівних предикатів та аргументів, що реалізують свої семантичні функції, прогнозовані семантикою ДП МОВ.

Основними критеріями виділення ДП МОВ в один функціонально-семантичний клас, характеристики семантичних типів ДП МОВ вибрано формальний, ситуативно обумовлений та функціонально-семантичний. Аналіз класу ДП МОВ проводимо на основі інваріантної синсемантичної ознаки – семи „відношення”, яка виявляється між двома і більше особами, що продукується змістом висловлення ситуації інтерперсональних відношень.

На вербально-семантичному рівні семантичний клас інтерперсональних дієслів представлено лексичними одиницями певних лексико-семантичних груп. На комунікативному рівні міжособистісні відношення можуть утворюватися дієслівними предикатами різних функціонально-семантичних груп.

Семантичний тип дієслівних предикатів МОВ є центральною частиною пропозиції висловлень, що описують ТС МОВ, – відображений у свідомості мовця факт об’єктивної дійсності, який репрезентує мовленнєві, емоційні, каузативні, інтелектуальні і пов’язані з переміщенням (моторні) взаємовідношення учасників ситуації.

Основним методом характеристики семантики ДП МОВ є компонентний аналіз. Комунікативно релевантним набором сем для опису ДП МОВ є: категоріально-лексичні семи – відношення і мовлення, відношення і почуття, відношення і поведінка, відношення та інтелектуальна діяльність, відношення і рух (моторна діяльність); лексико-граматичні семи – буття, становлення, каузація, спрямованість відношення; якісно-характеризуючі оцінні семи; синтагматичні семи.

Синтагматичний принцип, покладений в основу функціонально-семантичної класифікації ДП МОВ, пов'язаний з валентністю дієслова. Для визначення семантичних функцій дієслівних предикатів урахувалося наступне: вибрані з художніх текстів речення за змістом і типом ТС МОВ належать до однієї з функціонально-семантичних груп ДП МОВ; регулярна реалізація синтаксичної валентності вибраних ДП.

Залежно від семного набору свого значення інтерперсональні дієслова мають певні семантичні валентності, традиційно позначені термінами семантичних функцій актантів. З урахуванням основних синтагматичних сем виділено такі групи дієслівних предикатів: двосуб'єктні, суб'єктно-об'єктні, суб'єктно-об'єктно-мотиваційні, двосуб'єктно-деліберативні, суб'єктно-об'єктно-каузаторні. З урахуванням тільки другорядних синтагматичних сем серед ДП МОВ виокремлені фактивні, інструментальні, мотиваційні, локативні.

РОЗДІЛ II. Функціонально-семантична характеристика речень з інтерперсональними дієслівними предикатами

2.1. Загальна характеристика типових ситуацій МОВ, утворених інтерперсональними дієсловами

В основі досліджень семантичної структури речень закладена ідея співвідношення семантичної структури дієслова із семантичною структурою висловлення і структурою екстралінгвістичної ситуації. Як виразник відношення дієслівний предикат відкриває місця для предметних актантів, визначає їх кількість і характер, оскільки становить центр пропозиції – семантичної моделі, відображуваної висловленням ситуації. Іншими словами, семантична структура пропозиції висловлень, що передають ситуацію інтерперсональних відношень, складається з дієслівних предикатів МОВ та аргументів, які реалізують свої семантичні функції, прогнозовані семантикою ДП МОВ.

Лексична наповненість семантичних компонентів на мовному рівні може бути представлена у вигляді схеми, в центрі якої знаходиться дієслівний предикат інтерперсональної ситуації, ліву позицію предиката заповнює суб'єкт МОВ, а праву – об'єкт МОВ. Ця універсальна схема пропозиції, утвореної ДП МОВ може мати такий вигляд: **S – V_f – Obj.**

Як зазначалося, актуальною для наукового дослідження конструкцій з інтерперсональними предикатами є категоріально-лексична семантика ДП, оскільки саме в ній міститься інформація про відображену денотативну ситуацію та уявлення про учасників відношення. Релятивна інтерперсональна сема разом з конкретною семою мовлення, емоційності, каузації, інтелектуального процесу і переміщення мають об'єднаний категоріально-лексичний статус, що є основою для характеристики семантичної структури висловлення: пропозитивний характер цієї лексики обумовлює її пріоритетне функціонування в позиції предиката.

Залежно від категоріально-лексичної семантики інтерперсонального дієслова можна визначити не тільки вид типової ситуації МОВ, але й різновид висловлень, що передають цю ситуацію. Ураховуючи це, описувані висловлення можна

поділити на такі групи: 1) висловлення, які передають каузативну ТС; 2) висловлення, які передають мовленнєву ТС; 3) висловлення, які передають емотивну ТС; 4) висловлення, які передають інтелектуальну ТС; 5) висловлення, які передають моторну ТС. Ця класифікація має реальне підґрунтя, відображене в семантиці інтерперсональних релятивних ДП: міжособистісні відношення виникають у процесі спільної діяльності, дія чи стан можуть залежати від волевиявлення одного суб'єкта по відношенню до іншого. За таких умов виникає каузативна ситуація МОВ. Мовленнєва ситуація МОВ виникає у процесі спілкування. У свою чергу, готовність людей до певного типу взаємостосунків супроводжується емоційним станом: позитивним, негативним чи індіферентним (байдужим), що свідчить про наявність емоційної ситуації МОВ. Людина, вступаючи в певні відношення з іншими людьми, обов'язково прагне до пізнання свого оточення. Тобто всі когнітивні компоненти – відчуття, сприйняття, уява, пам'ять, мислення – беруть участь у взаєморозумінні партнерів, що стає необхідним для реалізації будь-яких МОВ. У цьому зв'язку виділяємо інтелектуальну ситуацію МОВ. Інтерперсональні контакти відбуваються також і при спільному переміщенні суб'єктів. Людина, як правило, веде активний спосіб життя, часто пов'язаний з переміщенням з одного місця на інше. З огляду на це виділяємо моторну ситуацію МОВ.

Розглянемо семантико-синтаксичну структуру цих п'яти типів висловлень, що передають ту чи іншу типову ситуацію інтерперсональних відношень.

Каузативну ситуацію створюють каузативні інтерперсональні дієслівні предикати. Категорія каузативності є системою різнорівневих мовних засобів, здатних взаємодіяти з метою виконання певної семантичної функції. Обов'язковими компонентами каузативної структури є суб'єкт і об'єкт каузації.

Серед ситуацій, утворених каузативними дієсловами, виділяємо такі різновиди: власне каузативна, загальнокаузативна і ситуація поведінки. Власне каузативну ситуацію презентують дієслова спеціальної лексико-семантичної групи у сполученні з інфінітивом, девербативом і підрядним реченням. Дієслова волевиявлення (*наказати, звеліти, заставляти, змушувати, допомагати,*

доручати, радити, примушувати, пропонувати тощо) на відміну від дієслів механічного впливу відкривають валентні позиції для заміщення їх, крім предметних, предикатними компонентами, внаслідок чого втрачається відповідність між граматичною і семантичною структурою речення. Наприклад: *Дівчата схвильовано підганяли його, заставляли, щоб ішов, коли кличуть* (О.Гончар, с.88); *Тепер я раджу вам пройтися до моря, а потім добре відпочити* (М.Зарудний, т.2, с.116); *Мені доручено порадувати вас* (П.Гандзюга, с.461); *Тітка Уляна звеліла йому заглянути до декого з підпільників і передати їм наказ керівника* (Д.Бедзик, с.399); *Старша дівчина допомагала матері прати* (В. Шевчук, с.19); *Мати Катрі, жінка спокійна і некваплива, не заважала батькові втлумачувати дочці свій погляд на життя* (Н.Рибак, т.4, с.390).

Загальнокаузативну ситуацію утворюють дієслова механічного впливу, які впливають на зміну стану особи чи її місцезнаходження. До цієї групи відносимо такі дієслова: *вливати, одягати, нагинати, причесати, посадити, покласти, нагодувати, заховати, захопити, засмутити, звеселити, зупинити, доглядати, опікуватися* тощо. Наприклад: *Мати погладила шовкові маркові кучері, і сумна сльоза скотилася з її очей* (Н. Рибак, т.3, с.328); *Вони захопили мого батька і забрали все майно, яке я віз із самого Каменіче* (В.Малик, т.1, с.168); *Яцько швидко звільнив від пут товаришів і виглянув із ями* (В.Малик, т.1, с.129); *Василь Іванович помириє Мотрону Іванівну з чоловіком* (Ю.Яновський, с.137); *Вона несподівано зупинила його ніжним доторком плеча* (П.Гуріненко, т.2, с.86); *Чим він її приворожив, отой Арсен* (Л. Романчук, с.39).

У регулюванні міжособистісних відношень важливе місце відводиться функціонально-семантичній групі дієслів, які виражають значення вчинків і дій кого-небудь, що відповідним чином впливає на іншу особу. Це дієслова *знущатися, принижуватися, битися, кидати, глузувати, гордувати, грабувати, зважати (на когось), зраджувати, кепкувати, нарікати, народити, свататися, сходитися, породити, поєднатися, покинути, приятелювати, розходитися, розлучатися*. Вони утворюють каузовану *ситуацію поведінки*, що виявляється у ставленні однієї особи по відношенню до іншої. Наприклад: „*Породила мене мати В високих*

палатах Та й **понесла** серед ночі У Дніпро **купати**. Купаючи, розмовляла зо мною, малою: „Пливи, пливи, моя доню, Дніпром за водою. Та впливи русалкою Завтра серед ночі ” (Т.Шевченко, с.312); Він тримав її в руках міцно, безцеремонно, вона й **не противилася** тому (Г.Тютюнник, с.128); Найважче їй було **відв'язатися** од Санькової настирливості (П.Мах, с.19); Солдати дивилися на це крізь пальці, бо **не хотіли сваритися** з начальником станції, який завжди затримував поїзди на дві хвилини, щоб команда встигла сісти у вагон (П.Загребельний, с.117); Його поглинуло бажання найбільчіше **дошкулити** ворогові (П.Гуріненко, т.1, с.18).

Каузативні дієслова створюють у висловленні таку ситуацію, яка передбачає наявність як мінімум двох учасників – суб'єкта і об'єкта каузації, що свідчить про реалізацію сем агентивності і персональності. Сема впливу (інтенціональності) може слугувати індикатором наявності локутивної семи, яка також представлена в семантичних дефініціях інтерперсональних дієслів мовлення, емоційного впливу, суб'єктного переміщення. Наприклад: *Тепер я **раджу** вам пройтися до моря, а потім добре відпочити* (М.Зарудний, с.23); *А **Журба чарував** її безпосередністю й розкутістю, од яких саме віяло справжньою елегантністю й красою* (О.Сизоненко, с.48); *Степан **перевіз** Пріську на квартиру, пособив їй розікласти та розвішати збіжжя* (Ю.Яновський, с.196).

У таких висловленнях поєднується декілька ситуацій МОВ, оскільки дієслова розгортають сему інтенціональності, де каузатором є особа впливу на іншу особу. Однак у структурах з аналітичним каузативом, що фіксують відношення взаємовпливу осіб (каузатива і каузатора), об'єктом каузації є сам суб'єкт.

Мовленнєва ситуація інтерперсональних відношень утворюється як результат спілкування двох і більше осіб, за якого мають місце певні відношення між учасниками комунікації. У процесі спілкування виникають міжособистісні відношення, які можуть розвиватися далі. Центром пропозицій висловлень, які описують мовленнєву ситуацію МОВ, є інтерперсональні предикати мовлення. Мовленнєвий контакт, що відбувається між людьми, є одночасно процесом особистісних взаємовідношень, інформаційним процесом, процесом емоційного співпереживання і взаємовпливу один на одного. Тому типова мовленнєва ситуація

може передаватися декількома функціонально-семантичними групами дієслівних предикатів. За нашим фактичним матеріалом виділяємо серед них сім функціонально-семантичних груп: 1) спілкування (*говорити, гомоніти, розмовляти, висловлюватися, вибовкати, казати, спілкуватися, поділитися (думками), щибетати, цокотати* тощо); 2) звертання (*звернутися, кликати, гукнути, відізватися, називати, іменувати* тощо); 3) мовленнєвого етикету, ритуалів (*вітатися, вітати, вибачатися, дякувати, здоровити*); 4) повідомлення (*повідомити, інформувати, рапортувати, розповідати, розказати, освідчуватися, відгукуватися, попереджувати, сповіщати* тощо); 5) мовленнєвого впливу (*сварити, погрожувати, наговорювати, звести наклеп, звинуватити, вмовляти, втішати*); 6) мовленнєвого вираження емоцій (*кричати, обурюватися, лаяти, жаліти, жалітися, хвалитися, сварити, сваритися, прискіпуватися*); 7) мовленнєвої угоди (*домовлятися, погоджуватися, умовитися, відмовитися, наполягти* тощо). Наприклад: *Здавалося, селяни вірили в усе, що він говорив, і погоджувались, і підтакували* (А.Головка, с.176); *В останній прихід розповіла Катря пожилыцям барака: нахабніє, розоряється той вислужник Йона, життя вже від нього нема* (О.Гончар, с.71); *Послухавши Соломію, Джемма висловила щире захоплення її голосом, але відверто сказала, що школи бракує* (В.Врублевська, с.58); *Один перед одним гукали робітники, сповіщали про нові пропажі* (М.Трублаїні, с.34); *Староста вмовляв Михайла Барабаша, загрожував йому, підкупав його родичів, навіть родину...* (Л.Смілянський, с.57); *Софія домовилася з Максимом про зустріч* (Л.Романчук, с. 87) .

Як свідчить ілюстративний матеріал, семантико-синтаксична структура речень мовленнєвих ситуацій в основному двосуб'єктна. Дієслівний предикат зі значенням спілкування вимагає двох суб'єктних облігаторних актантів: того, хто передає інформацію, і того, хто її сприймає, тобто учасників мовленнєвої ситуації. Наприклад: *Отець Вікентій розпитував людей про здоров'я, про худобу* (М.Стельмах, с.311). Очевидно, що наведена конструкція є двосуб'єктною і містить дві пропозиції: первинну і вторинну, тому її можна вважати поліпропозитивною. Первинна пропозиція – *Отець Вікентій розпитував* – граматично виражена

сполученням підмета і присудка, а вторинна морфологічно представлена лише суб'єктом сприйняття – *людей*. Предикат сприйняття морфологічно не виражений. Він встановлюється ситуативно.

Дієслівні предикати, які описують типову мовленнєву ситуацію міжособистісних відношень, характеризуються спільністю значень: основного чи вторинного, але такого, що контекстуально збігається з основним. Мовленнєвий контакт здійснюється в різних формах: міжособистісного спілкування, угоди, звертання осіб один до одного, мовленнєвого етикету (ритуалу), інформаційного процесу, міжособистісного впливу, емоційного вираження в мовленні людських взаєностосунків.

Емотивна ситуація міжособистісних відношень створюються дієсловами емоційного відношення та емоційного впливу, у значенні яких присутні конкретні назви емоцій. Емотивні предикати утворюють два типи ситуацій міжособистісних відношень: 1) ситуацію емоційного взаємовідношення і 2) каузативну ситуацію емоційного впливу. Дієслівні предикати емоційного відношення (*любити, кохати, кохатися, хвилюватися, боятися, заздрити, гніватися, насміхатися, сміятися (над кимось), ненавидіти, непокоїтись, турбуватися, пишатися* тощо) виражають різноманітні почуття однієї особи по відношенню до іншої: любов, співчуття, закоханість, співпереживання, ненависть, невдоволення тощо. Наприклад: *А серце ї повинно боліти – і за себе, й за когось* (М.Стельмах, т.6, с.51); *Вона вже матір'ю ходила, Уже пишалась і любила Своє дитя* (Т.Шевченко, с.344); *Мирослава допитливо подивилась на Данила: чи не підсміюється над її довірливістю* (М.Стельмах, т.6, с.177); *На роботі Софії всі співчували* (Л.Романчук, с.188).

Функціонально-семантична група предикатів емоційного впливу представлена дієсловами *висміювати, бентежити, гнівити, звабити, мордувати, турбувати, ображати, дратувати, приворожити, уболювати, хвилювати* тощо. Ці дієслова виражають вплив однієї особи на емоційний стан іншої. Наприклад: *Явдосі не спалося. Стару голову турбували важкі та нерадісні думки про Йосипову долю* (Панас Мирний, с.218); *За ушахроване добро він і зайвся з Ярославом, думав, що виживе його з села* (М.Стельмах, т.6, с.35).

Інтелектуальна ситуація утворюється дієсловами мислення. Однозначно означити бо інтелектуальну ситуацію важко через семантичну специфіку самих дієслів цієї лексико-семантичної групи (ЛСГ). Ця специфіка полягає в тому, що на відміну від дієслів інших ЛСГ, які позначають дію чи стан, дієслова мислення можуть мати: значення дії (*Він **опрацьовує** наукову літературу з теми дослідження*); значення внутрішнього процесу (*Мати завжди **думає** про дитину*); значення стану (*Він **уявив** її молодою*); значення екзистенції (*Вона добре **знає** мову*).

У зв'язку з полісемантичністю дієслів мислення інтелектуальна ситуація кваліфікується як така, зміст якої становить розумовий стан людини – мисленнева дія, власне стан, інтелектуальна характеристика [101, с.9]. Ситуація мислення відповідає інтелектуальній сфері суб'єкта в будь-якій з її реалізацій, що становить суттєву ознаку ситуації мислення. Інтелектуальну ситуацію утворюють дієслова мислення: *думати, гадати, вгадувати, знати, замислитись, міркувати, мудрувати, розуміти, пам'ятати* тощо. Наприклад: – *Спасибі, Оксаночко, – у Стаха затіпались уста. Виходить, він **догадався**, що зараз робиться з нею, виходить, він **знав**, що раніше в неї не було до нього любові* (М.Стельмах, т.6, с.127); *Арсен відчув, що з хвилюванням **думає** про зустріч з нею* (В.Канівець, с.43); *Але довго **розмірковувати** над Митьчиним арештом ми вже й не могли* (Ю.Смолич, с.204); *Та Оксана й **не збагнула** його лихої мови, бо переляк приголомшив дівчину* (М.Стельмах, т.6, с.15); *Він **знав**, що хоче зацікавити Нелю собою* (Ю.Мушкетик, т.2, с.55); *Усміхнувся, хоч діти й **не подумали** відповісти на привітання* (В.Шевчук, с.6).

Інтерперсональні ДП інтелектуальної діяльності утворюють висловлення, які описують суб'єктно-об'єктні відношення, що виникають у вузьконауковій сфері, а також висловлення типової ситуації міжособистісних відношень, де відбувається зв'язок думки з практичним життям. Ідеї, що виникають у свідомості людини, перетворюються в певні погляди, переконання, визначаючи тим самим життєву позицію, поведінку, вчинки, які виявляють себе у міжособистісних контактах. Когнітивний компонент особи, яка вступає в певні відношення з іншою особою, уключає психічні процеси і мисленнєві операції, пов'язані з пізнанням людини.

Дієслова суб'єктного переміщення, названі у класифікації І.Р.Вихованця локативними [80, с.256], у складі досліджуваних висловлень здатні створювати міжособистісні відношення. Ситуація, представлена висловленнями з дієслівними предикатами суб'єктного переміщення, названа *моторною* (лат. *motor* – той, що рухає, рухати). типовою ситуацією міжособистісних відношень. Моторна ТС МОВ – це багаторазове відображення у свідомості людини фрагмента об'єктивної дійсності, а саме, факту здійснення міжособистісного контакту через переміщення суб'єктів стосовно один одного: наближатися чи віддалятися до когось, від когось, рухатися в одному чи в різних напрямках, йти від когось, приходити до когось, супроводжувати когось тощо. Наприклад: *Марко приїхав до неї вже надвечір* (Натан Рибак, т.3, с.334); *Дівчата понабирали води в відра і помаленьку пішли додому слідком за молодницею* (І.Нечуй-Левицький, с.48); *Лукаш відбігає геть далеко від Мавки* (Леся Українка, с.42); *Чернець злякано відступив від Андрія* (О.Довженко, с.81); *Грає музика, чути сміх, прогулюються пари* (Ю.Яновський, с.192); *Надька теж поїхала супроводжувати хворого до лікарні* (О.Гончар, ССУМ, т.2, с.709); *Он ланкова з трактористом Іваном ... Так пропливають у згоді з баяном, так вибивають, що тягне й мене* (С.Олійник, ССУМ, т.1, с.727).

У типових моторних ситуаціях на міжособистісні відношення часто вказують придієслівні прийменниково-відмінкові конструкції, тому тут мають місце не семантичні компоненти, які впливають на номінацію функціонально-семантичної групи цього підкласу інтерперсональних предикатів, а синсемантичні. Наприклад: *Марко зустрівся з нею (Ївгою) минулого року, коли їздив з хлопцями в Мостище* (Н.Рибак, т.3, с.325); *Олеся походжала по світлиці з паничами й жартувала* (І.Нечуй-Левицький, ССУМ, т.2, с.851).

Інтерперсональні дієслова орієнтовані на суб'єкт зі значенням особи, яка може активно, емоційно виявляти свою позицію (негативну чи позитивну) по відношенню до іншої особи. Тому правомірно виділити ситуацію поведінки, яка простежується в усіх виділених типових ситуаціях МОВ. Ситуація міжособистісних відношень, зумовлена поведінкою однієї особи стосовно іншої, формується інтерперсональними дієсловами, що виражають позитивне, негативне чи

нейтральне ставлення однієї особи до іншої. Поведінка особи чи осіб розуміється нами як сукупність учинків і дій кого-небудь, що відповідають або не відповідають ustalеним нормам внутрішнього порядку. Серед функціонально-семантичного типу інтерперсональних предикатів поведінки виділяємо дев'ять груп предикатів, що виражають відношення:

1) доброзичливих стосунків між суб'єктами. Наприклад: *Я вже й кажу йому, не бійся ти ніжності своєї і любов свою до мене не тамуй* (М.Зарудний, т.2, с.32); *Він дивився на неї добрими чистими очима і прохав у неї пробачення, що своєю присутністю спричиняє клопіт* (Г.Тютюнник, с.381); *А може, вже поєдналась з паном у палатах? Може, знову розкошує моя грішна мати?* (Т.Шевченко, с.313); *Вони всі троє знали його, захоплювались ним, любили* (О. Гончар, с.101); *Капа в якомусь хвилинному засліпленні враз пригорнулась до нього, і вже й сама незчулася, як злилися диханнями, як стався той пекучий гріх поцілунку* (О. Гончар, с.119);

2) взаємовідношень довіри між суб'єктами. Наприклад: *Подрузі найближчій, Ганнусі з птахоферми, тільки й довірилась з листом* (О.Гончар, с.426); *В кожному її слові він відчував щирість, правдивість* (Ю.Мушкетик, т.2, с.95); *Мирон засміявся, почоломкався з Корнієм, поторсав його задубілу на морозі кирею* (М.Стельмах, т.6, с.23); *Ми з вами, Павле Оверковичу, завжди зрозуміємо один одного* (П.Гуріненко, т.2, с. 230);

3) подружніх, сімейних стосунків між особами. Наприклад: *На всеїдній у неділю вона спарувалась з сліпим своїм* (Т.Шевченко, с.252); *Мик-Микові з Домною Данилівною не довелося розводитися: всі оці роки прожили – дай Бог кожному* (А.Дімаров, с.217); *Батько хоч і любив сина і наодинці був з ним ласкавий, при мачусі, якої трохи побоювався, ставав мовчазним, похмурим* (А.Головко, с.28); *Вдома Оксана загнала Стаха й Володимира на простору піч, кинула їм білизну переодягтися, потім напоїла чаєм з малиною та суницями, нагодувала, вклала спати Миколку та й взялася за мокру одежу* (М.Стельмах, т.6, с.49); *Софія обняла чоловіка за плечі, притулилася щокою до грудей* (Л. Романчук, с.279);

4) опіки однієї особи над іншою. Наприклад: *А коло дитини так і пада, ніби мати; В будень і в неділю Головоньку йому змиє, Й сорочечку білу Що день божий*

надіває (Т.Шевченко, с.275); *Катерина їй ноги умила, Ї полудновать посадила* (Т.Шевченко, с.280); *Макар потребує її ласки і допомоги* (П.Гуріненко, т.1, с.114); *А він таки заскочить до хати, заспокоїть матір і скаже їй, аби навідувалась на Медяників хутір* (Ю.Мушкетик, т.2, с.43); *Решетняк і Шаміль, знаючи, що мене ще не зовсім відпустило після контузії, оберігають, як можуть, мою персону, заступають від вартових* (О. Гончар, с.22);

5) байдужого ставлення однієї особи до іншої. Наприклад: *Та Магазаник не зважав ні на її слова, ні на погляд* (М.Стельмах, т.6, с.59); *Дядько Мирон не жалував ні Янки, ні її матері* (П.Гуріненко, т.2, с.81); *Янка ніскілечки не співчувала Магді і байдуже дивилася на страждання суперниці* (П.Гуріненко, т.2, с.54); *Домна Данилівна на всі його зауваження здебільшого й вухом не вела: мовчки робила своє* (А.Дімаров, с.218).

б) глумливого ставлення однієї особи до іншої, унаслідок чого особа впливу зазнає знущань, принижень, пригнічень. Наприклад: *Отаке-то на сім світі Роблять людям люди! Того в'яжуть, того ріжуть, Той сам себе губить* (Т.Шевченко, с.35); *А він там уже або поб'ється з кимось, або, перепитий, в грязюці валяється* (О.Гончар, с.496); *Кайдашиха перестала звати Мотрю серденьком і вже орудувала нею, наче наймичкою* (І.Нечуй-Левицький, с.205); *Догнала його в парку і, накірчивши, добре натовкла його носом у сніг, відлупцювала малого фона, як хотіла, дарма що верещало, мов недорізане* (О. Гончар, с.76); *Тоді не питайте, за що люди лають, За що не пускають в хату ночувать* (Т.Шевченко, с.38); *Коли пустять в хату, То, зустрівши, насміються, - Такі, бачте, люди. А що ж на вас вони скажуть? Знаю вашу славу! Поглузують, покепкують Та й кинуть під лаву* (Т. Шевченко, с.68);

7) аморальної поведінки особи, що негативно впливає на долю іншої особи. Наприклад: - *Її коханий чоловік, її Ігор зрадив, - все ще не могла повірити Софії* (Л.Романчук, с. 92); *Конфедерати кричать до титаря: "Хоч жить? Скажи, де гроші?" Той мовчить. Налигачем скрутили руки, Об землю вдарили...* (Т.Шевченко, с.83); - *Тату, оббрехав мене хтось* (О.Гончар, с.416); *Тяжко плакала*

Ганнуса, І не знала, за що мати знущається, Лає, проклинає Своє дитя ...Катувала, мордувала, Та не помагало (Т.Шевченко, с.143);

8) нещирої, ворожої поведінки однієї особи (осіб) по відношенню до іншої. Наприклад: *А той нишком у куточку гострить ніж на брата. А той, тихий та тверезий, Богобоязливий, Як кішечка, підкрадеться, Вижде нещасливий У тебе час та й запусить Пазурі в печінки...* (Т.Шевченко, с.208); *З молодим агрономом Семен ніяк не міг порозумітися і потайки почав копати йому яму* (М.Стельмах, т.6, с.34); *Янка ніскілечки не співчувала Магді і байдуже дивилася на страждання суперниці* (П.Гуріненко, т.2, с.54); *Був завжди грубий із ними, наперед захищаючись од тієї зневаги* (А.Дімаров, с.95); *Чого ти мною так гордуєш? Чому ти слів моїх не чуєш, Коли тобі вклоняюсь я* (Д.Павличко, Бистрина, с.195).

9) неврівноваженої поведінки. Наприклад: *Посмутнів і Данило, бо ж справді Ступач нетерпляче очікував і його помилок та й без них клював, наче кібець* (М.Стельмах, т.6, с.135); *Перший раз він навішав їй синців. Роз'юшившись, налетів з кулаками на свою молоденьку дружину* (А.Дімаров, с.217); *Зате коли вдруге до неї з кулаками поліз, Домна Данилівна так йому врізала, що Мик-Мик обоє дверей не руками одчинив – головою* (А.Дімаров, с.218);

Отже, аналіз виділених типових ситуацій міжособистісних відношень свідчить, що семантична структура висловлень з інтерперсональними дієсловами належить до двосуб'єктних поліпропозитивних конструкцій. Виразником відношень між суб'єктами створюваних ситуацій є дієслівний предикат, який відкриває місця для предметних актантів, визначає їх кількість і характер, становить центр пропозиції – семантичної моделі, відображуваної висловленням ситуації. Оскільки інтерперсональні дієслова орієнтовані на суб'єкт зі значенням особи, яка виявляє певну позицію у стосунках з іншою особою, то правомірно виділити ситуацію поведінки, що простежується в усіх виділених типових ситуаціях МОВ.

2.2. Семантико-синтаксична структура каузативної інтерперсональної ситуації

Як зазначалося, на вербально-семантичному рівні клас інтерперсональних предикатів представлений в основному дієсловами, що належать до різних лексико-

семантичних груп. До цієї групи правомірно віднести каузативні дієслова, що виражають волевиявлення однієї особи по відношенню до іншої, створюючи тим самим каузативну ситуацію міжособистісних відношень.

Терміном „каузація” в сучасному мовознавстві позначають позамовний процес породження причиною наслідку [Алісова Т.Б., 1971; Бурдаківська Н.М., 1990, Золотова Г.О., 1973; Онипенко Н.К., 1985 та інші]. Причина (лат. *causa*) – це явище, дію якого визначає, викликає, змінює, виконує, якому сприяє інше явище [274, с.531]. Людина, сприймаючи світ, серед багатьох явищ помічає, перш за все, аномальні, й, аналізуючи їх, намагається віднайти причину і наслідок, які вплинули на появу цих явищ. Саме під тиском аномальних факторів і сформувалося поняття причини (каузації) і причинових (каузативних) відношень.

Події, пов’язані причиновими відношеннями, утворюють каузативну ситуацію, елементи якої пов’язані причиново-наслідковими відношеннями. Одним із способів вираження каузативної ситуації є конструкції, створювані дієсловами впливу, які в мовознавчій літературі кваліфікують каузативними. За семантичними ознаками розрізняють три види дієслівної каузації: 1) фактитивну – імпульс каузації йде від агенса; 2) пермісивну – імпульс каузації йде від пацієнса; 3) асистивну – агенс бере участь у реалізації стану, каузованому пацієнсу, причому джерело імпульсу каузації залишається невідомим [143, с.7-23]. Фактитивну каузацію реалізують дієслова так званої активної каузації (*наказати, веліти, примусити, заборонити, загадати, скомандувати*); пермісивну – дієслова пасивної каузації (*допомагати, запропонувати, рекомендувати, радити, опонувати, спонукати, сприяти*); асистивну – дієслова типу *активізувати, обати, доглядати, піклуватися, переживати, турбуватися* тощо.

Семантика ситуації, що виражається каузативними конструкціями, залежить від семантики дієслів-каузаторів. Обсяг лексико-семантичної групи каузативних дієслів – одне з найбільш дискусійних питань у лінгвістичній літературі. Як свідчать дослідження цієї проблеми, окреслилося два підходи до встановлення меж цієї ЛСГ дієслів – широкий і вузький. Згідно з широким розумінням до числа каузативних відносять усі дієслова, які вимагають іменної форми знахідного

відмінка зі значенням об'єкта, що піддається певним змінам. До таких дієслів зараховують: *гнути, нагинати, зачісувати, заплітати, скручувати, бити, вбивати* тощо [34, с.128; 23, с.167]. Другий підхід до цієї проблеми пов'язаний з так званним „вузьким” розумінням каузативності як вираженням причиново-наслідкових відношень між двома ситуаціями [208, с.6; 220, с.123-132]. Згідно з цим підходом до каузативних відносять ті дієслова, які проектують свою валентність на об'єктний інфінітив (*дозволяти, вчити, наказати, звеліти, примусити, радити, допомагати, розпорядитися* тощо).

У пропонованій роботі схиляємося до широкого розуміння лексико-семантичної групи каузативних дієслів.

Каузативні дієслова слід відмежовувати від звичайних перехідних, ЛСГ яких є значно ширшою, оскільки не обмежується лише каузативними дієсловами. Перехідні дієслова позначають дію в широкому розумінні, яка переходить на об'єкт, що не зазнає будь-яких змін. Як зазначає С.Д.Кацнельсон, „перехідність – це формалізована категорія, яка, хоч і має в собі деякі семантичні елементи, але не проводить їх послідовно” [148, с.109]. Дія, виражена каузативними дієсловами, спрямована на об'єкт, який у результаті цієї дії піддається певним змінам: змінює своє місцезнаходження, з'являються нові властивості, нові ознаки, іншими словами, об'єкт не залишається „байдужим” до дії, вираженої каузативними дієсловами. Основна ознака дієслів зазначеної групи полягає в тому, що вони створюють поліпропозитивну ситуацію, де відображаються події чи стани і виділяються учасники цих подій.

У нашому дослідженні відносимо каузативні дієслова до інтерперсональних, оскільки вони передбачають двох учасників створеної ними ситуації, між якими встановлюються міжособистісні відношення.

Серед каузативних дієслівних предикатів виділяємо декілька підгруп за функціонально-семантичними ознаками, а саме:

- 1) дієслова спонукання, стимулювання, заохочення: *активізувати, вчити, довіряти, дозволяти, допомагати, заохочувати, мобілізувати, намовляти, привчати, пропонувати, спонукати, сприяти, координувати, корегувати,*

коректувати тощо: *Ольга Павлівна допомогла Інесі вдягтися (Ю.Збанацький, с.25); Спокійно сідає він у саду і пропонує дружині з'їсти по яблуку (В.Шевчук, с.58); З села до нас приходили дівчата з густим, мов цвіт, рум'янцем на щоках. І ми їм помагали шишки рвати, щоб підіймались сосни гінко на пісках (М.Стельмах, т.7, с.147); Вони з власної волі величали його паном капітаном. Хома не спростував їхньої помилки (О.Гончар, с.198); Устим Павлюк, збадьорений удачею, намагався заохотити Сеня на щирі розмову (К.Гордієнко, т.1, с.431);*

- 2) дієслова прохання: **просити, упросити, благати, вблагати:** *Артист, видно, з тих великих, кого невблаганна доля примусила спілкуватись з простим смертним, попросив дозволу присісти на вільне місце біля її столу (Ю.Збанацький, с.32); Борис Аркадійович таки вблагав Софію повернутися (Л.Романчук, с.187)*
- 3) дієслова наказу, вимоги: **веліти, наказати, наполягати, вимагати, розпорядитися:** *Іван Макарович велить хлопцеві іти на спочинок (Ю.Збанацький, с.47); З решити одну сотню Кушнір розпорядився видати Тургаєві (А.Головко, с.118); Роман, пам'ятаючи наказ Сагайди, наполіг, щоб у першу чергу взяли до санітарного візка його офіцера (О.Гончар, с.196); І ще наказував, щоб доглядала я батькову могилу (П.Гурієнко, с.274); Ми наказали нашій бабусі зробити нам вечерю й зустріти нас на порозі своєї хатки (М. Хвильовий, с.117);*
- 4) дієслова примусу: **примушувати, заставляти, призначати, прирікати:** *Я примушу вас не просто всім відпускати будматеріали, а ще й робити їх як слід (П.Загребельний, с.76); Дівчата схвильовано підганяли його, заставляли, щоб ішов, коли кличуть (О.Гончар, с. 318);*
- 5) дієслова перестороги, застереження: **відраджувати, застерігати:** *Захар застерігає сина, щоб старшина не дочувся, не дізнався...(К.Гордієнко, т.1, с.30);*
- 6) дієслова поради: **нарадити, наставляти, радити, рекомендувати –** *Матвійкові Артем порадив пройти по дворах на протилежному боці вулиці*

(А.Головко, с.245); *Я гаряче рекомендую вам ніколи не сідати за кермо* (М.Зарудний, с. 94);

- 7) дієслова негативного впливу, заборони: *анулювати, глушити, гамувати, гальмувати, дезорганізовувати, забороняти, заперечувати, заподіяти, зіпсувати, розхвилювати, осудити* - *Отець Вікентій знає всю неприватну зажерливість гутянського папи, осуджує його нововведення у парафії* (М.Стельмах, с.218); *Радивон не стане таїтися, він не дозволить якійсь там дівці Теклі повершити Дороша* (К.Гордієнко, с.421);
- 8) дієслова фізичного впливу, що призводить до зміни стану, позбавлення життя: *вбити, задушити, зарубати, застрелити, отруїти, замучити, прибрати, порішити, уколошкати* – *Виявлено справжнього злочинця, який забив сторожа біля гамазеїв* (О.Донченко, с.142); *Двох капітан при мені зарубав шаблею, а Федот застрелив Івана Береста* (І.Микитенко, с.69); *Поліцаї батька вбили* (О.Довженко, с.183); *Одного шпигуна вже вколошкали, а другий ще живий, його міліція розшукує* (Ю.Збанацький, с.64);
- 9) дієслова переміщення: *вести, везти, нести, тягти* – *Дівчинку провели в малесеньку кімнатку* (О.Іваненко, с. 79); *Він рвучко схопив його за лікоть і не впровадив, а просто втягнув у свій кабінет* (Н.Рибак, с.385);
- 10) дієслова зі значеннями: 1) надати об'єкту певного положення: *зігнути, нахилити, перевернути, посадити, повернути, покласти* – *Андрущенко, піймавши Настю за лікоть, став усаджувати її поруч себе* (О.Гончар, с.196); *Витягли Федора з гузиря, положили на рядно і почали трусити* (Панас Мирний, с.304);
- 2) впливати на місце знаходження (каузація контакту): *арештувати, втопити, затримати, зачинити, ув'язнити* – *Самболотський заарештував Кліма як заколотника і відправив до поліцейської дільниці* (В.Логвиненко, с.73); *Максим практично ув'язнив Софію вдома, не дозволяючи виходити навіть на плітки до подруги* (Л. Романчук, с.208); *Він пхнув Бекіра в спину і почав виштовхувати за ворота* (В.Малик, т.1, с.352).

11) дієслова, які виражають значення опіки, догляду, турботи: *одягти, умити, причесати, заплітати, доглядати, прибрати* тощо: *Плачучи й охаючи, стара Звенигориха заплела дівчатам коси, **одягнула** в найкраще, що було, і, проводячи до порога, **перехрестила** обох* (В.Малик, т.2, с.84) *Младен **упізнав мене і піклується про мене*** (В.Малик, т.1, с.66)

12) дієслова, що виражають значення „спричиняти комусь певний настрій”: *веселити, звеселяти, забавляти, розважати, втішати, розсердити, розгнівати, засмутити, розжалобити* тощо: *Хіба тільки щаслива людина **приносить іншій полегкість?*** (М.Стельмах, т.6, с.51); *Молоді козаки вигукували і свистом почали **підбадьорювати Звенигору*** (В.Малик, т.1, с.19); - *Все було жартуєш та співаєш і мене жартами **звеселяєш*** (І.Нечуй-Левицький, ССУМ, т.1, с.146).

Релевантним у плані розгляду поняття категорії каузативності є питання про інтерпретацію її базових компонентів у структурі каузативної ситуації. Узагальнене значення каузативної ситуації, за С.Д.Кацнельсоном, полягає у взаємодії двох діячів – ініціатора й виконавця – з метою впливати чи не впливати на зміну стану одного з суб’єктів [146, с.108]. Каузативні дієслова функціонують у каузативній ситуації як структурні компоненти, які на синтаксичному рівні реалізуються як члени речення. У семантичному плані каузативні дієслова прогнозують щонайменше дві пропозиції – первинну і вторинну. Наприклад, у реченні *Млинківський **голова наказав** своїм хлопцям **вибирати** з голохвастівських скринь шмаття* (М.Хвильовий, с.98) суб’єкт реальної дії виражений іменником голова, а суб’єкт каузованої дії – іменником у формі давального відмінка *хлопцям*. Дія першого суб’єкта виражена каузативним дієсловом наказав. Валентність цього дієслова вимагає обов’язкового об’єктного поширювача. У нашому прикладі він представлений інфінітивом *вибирати* і виражає ірреальну дію суб’єкта вторинної пропозиції *хлопцям*. Семантичне прочитання цього речення можна записати так: **S₁P₁** caus **S₂P₂**, де **S₁** голова (суб’єкт первинної (каузуючої) пропозиції), **P₁** – наказую – предикат первинної пропозиції (каузатор); **S₂** – хлопцям – суб’єкт вторинної пропозиції (на синтаксичному рівні визначається як додаток), **P₂** – предикат вторинної пропозиції (залежний інфінітив вибирати, який на синтаксичному рівні визначається як

додаток, а на семантичному він є предикатом створюваної ним ситуації). Між двома пропозиціями S_1P_1 і S_2P_2 встановлюються міжособистісні відношення внаслідок волевиявлення однієї особи на дію іншої.

Категорія каузативності – це система різнорівневих мовних засобів, здатних взаємодіяти з метою виконання певної семантичної функції. Обов'язковими компонентами каузативної структури є суб'єкт і об'єкт каузації: суб'єкт (каузатор) – особа, що виявляє своє волевиявлення стосовно іншого суб'єкта і об'єкт каузації – особа як носій стану чи каузованої дії. Сам факт каузації представлений каузативним інтерперсональними дієсловом.

Інтерперсональні каузативні дієслова функціонують у створеній ними структурі, де каузатор повинен відповідати трьом основним ознакам агентивності:

- 1) мати ознаку агентивності, тобто бути вираженим іменником зі значенням істоти або особовим займенником;
- 2) мати каузатор, тобто стимулювати дію чи стан іншої особи (ознака волитивності);
- 3) мати волевиявлення, тобто супроводжуватися мовленнєвим актом (ознака ініціативності).

Каузативні дієслова здатні створювати в граматично простому реченні додаткову предикацію, проектуючи свою валентність на предикатні синтаксеми, що найчастіше представлені об'єктним інфінітивом. Тому каузативна ситуація належить до поліпропозитивних. Так, залежний інфінітив створює пропозицію, яка є наслідком волевиявлення ситуації, створюваної каузативним дієсловом. Наприклад, у реченні *Ничипір Сніп не дозволяв своїм хлопцям марнувати час* (М.Зарудний, с.257) – основна предикація виражена сполученням суб'єкта *Ничипір Сніп* і каузативного дієслова *не дозволяв*. Дієслово *не дозволяв* проектує своєю валентністю вторинну пропозицію, виражену вторинним множинним суб'єктом *хлопцям* і його потенційною дією *марнувати час*.

Для речень, утворених дієсловами волевиявлення, характерним є значення прогнозованої дії. Головне дієслово завжди виражає активну дію свого суб'єкта, а семантика вторинної пропозиції залежить від морфологічного вираження валентно

залежних синтаксем, тобто в реченні згорнуто стільки вторинних ситуацій, скільки слів процесуальної семантики знаходиться у валентних позиціях передусім головного дієслова (каузатора) та залежного – інфінітива чи девербатива. Наприклад: *Ми наказали нашій бабусі зробити нам вечерю і зустріти нас на порозі своєї хати* (М.Хвильовий, с.96); *Одержавши листа, Вуточка просила сусідів прочитати його раз і вдруге* (Гр.Тютюнник, с.134); *Сава нараджує Маркові знати корів долом* (К.Гордієнко, т.1, с.548).

Каузативні дієслова на відміну від дієслів механічного впливу відкривають валентні позиції для заміщення їх, окрім предметних, предикатними компонентами, унаслідок чого втрачається відповідність між граматичною і семантичною структурами речення. Засобами вираження синтаксичної позиції підмета при каузативних дієсловах є: 1) суб'єктний компонент, представлений: а) іменниками зі значенням особи: *Надя допомагала Архипу Спиридоновичу зняти пальто* (Н.Рибак, т.4, с.462); б) особовим займенником: *Тепер він підганяє себе та принукувати голові не дозволить* (К.Гордієнко, т.1, с.446); 2) синтаксема, виражена: а) девербативом: *Тільки високосвітське виховання та природне почуття гумору допомогли герцогові приховати образу* (Н.Рибак, т.4, с.106); *Сам факт обговорення допоміг Нерчину розібратися у своїх помилках і проаналізувати їх* (Н.Рибак, т.4, с.194); б) іменником процесуальної семантики: *Його до краю здивували й аж злякали Андрієві слова* (Ю.Мушкетик, т.2, с.130); 3) суб'єкт каузації, що лексично не виражений і визначається лише на комунікативному рівні: *Наказано було захопити і обов'язково допитати офіцера* (П. Гурієнко, т.1, с.101).

Різні способи реалізації семантики каузативності свідчать про те, що вона становить функціонально-семантичну категорію, структуровану у формі поля, конституенти якого об'єднані спільною семантичною функцією – реалізацією значення каузативності. Функціонально-семантичне поле каузативності як система мовних засобів, що реалізують її значення, з одного боку, і сукупність мовних одиниць каузативної семантики, з іншого, складається з трьох зон: ядерної, проміжної і периферійної. Ядро поля утворюють мовні одиниці зі значенням каузативності – каузативні дієслова. Проміжну ділянку утворюють мовні одиниці,

що набувають значення каузативності в силу своїх синтагматичних характеристик у контексті – спонукальні речення, оформлені як розповідні чи питальні. Периферію функціонально-семантичного поля каузативності утворюють допоміжні засоби – модальні дієслова, а також слова і словосполучення, які описують паралінгвістичні засоби комунікації.

Відношення, які складаються між суб'єктами каузативних ситуацій, можуть бути як негативними, так і позитивними. Негативні відношення в українській мові виражаються синтаксичними формами, до яких належать частка НЕ, заперечні займенники і прислівники, підсилювачі негативних відношень, що можуть бути такими:

- 1) Суб'єкт **S₁** перешкоджає суб'єкту **S₂** виконати якусь дію: *Радивон не став таїтися, він не дозволить якійсь там дівці Теклі повершити Дороша* (К.Гордієнко, т.1, с.482); *Павлик не давав горю і неприємностям заволодіти душею Соломії* (В.Врублевська, с. 115).
- 2) Суб'єкт **S₂** виконує дію незалежно від позитивного чи негативного ставлення до цієї дії **S₁** : *Я не рекомендував Івану Трифоновичу застосовувати на великих площах мій метод посадки лісу* (М.Зарудний, с.176).
- 3) Суб'єкт **S₁** зацікавлений у негативній дії суб'єкта **S₂** : *Він просив Марину не зважати на настанови батьків* (Ю.Мушкетик, т.2, с.74); *Альберт Ейнштейн в ті дні звернувся до президента з листом, у якому наполегливо вимагав не застосовувати атомної зброї, що принесе ще небачене лихо людству* (Н.Рибак, т.4, с.210).

Окрім цього, негативні відношення можуть репрезентуватися питальними займенниками чи частками: *Хто її силував виходити заміж за нього?* (М.Зарудний, с.209); *Ну хіба його допросишся щось дома зробити* (В.Канівець, с.45). Ці речення можна трансформувати відповідно: *Ніхто її не силував виходити заміж за нього; Його не допросишся щось дома зробити.*

Як зазначалося, ядро семантичної структури речення становить дієслівний предикат, який включає у свою валентну залежність облігаторні семантичні

компоненти. При цьому суб'єкт розуміється як дане об'єктивної дійсності, якому в мовленнєво-інтелектуальному процесі приписується предикативна ознака [146, с.216; 260, с. 93-100]. Проблема сутності семантичного суб'єкта і способу його морфологічного вираження є однією з ключових у сучасних мовознавчих дослідженнях [Алісова Т.Б., 1969; Арват Н.М., 1984; Арутюнова Н.Д., 1979; Вихованець І.Р., 1993; Загнітко А.П., 1996; Іваницька Н.Л., 1999; Каранська М.У., 1995; Кокорина С.І., 1979; Плющ М.Я., 1986; Шведова Н.Ю., 1972]. Виступаючи другим провідним компонентом семантичної структури речення, семантичний суб'єкт означає предметного носія ознаки, вираженої предикатом [86, с.6]. Таким чином, суб'єкт у структурі речення реалізовує предикативне значення, є засобом оформлення граматичного і семантичного значень предиката.

З огляду на те, що інтерперсональні предикати утворюють двосуб'єктні структури, у дисертації аналізуються способи морфологічного вираження суб'єкта первинної і вторинної предикацій. Аналіз предикатних виразів з інтерперсональними предикатами каузації свідчить про модифікацію морфологічних форм вираження суб'єктних компонентів. Наприклад: *Все ж Роман порадив дідові повертатися додому до Марфи Порфирівни* (М.Зарудний, с.47); *Саливон запрошує дорогих гостей у хату одвідати хліба-солі* (К.Гордієнко, т.2, с.6); *Незвична сидіти, вона й зараз домоглась від Марії роботи собі* (А.Головко, т.2, с.575); *Саме Віра Григорівна й звеліла, щоб ви почекали* (М.Зарудний, т.2, с.309); *Любов до Наталі з її трагічним забарвленням прирікала його до самотності, бо судилася їм довічна розлука* (О.Сизоненко, с.134); *Ренет матері привів Стаху до свідомості* (І.Вільде, т.2, с.65).

Ілюстративний матеріал свідчить, що значення семантичного суб'єкта головної предикації (ГП) залежить від морфологічного вираження залежного предикатного актанта. Якщо він маркований інфінітивом або підрядною частиною, то суб'єкт ГП має значення агенса, а суб'єкт вторинної предикації – значення пацієнса. Субстантивний предикатний актант вказує на те, що суб'єкт ГП виражає значення носія стану (експерієнсива), а суб'єкту вторинної предикації властиве значення агенса.

Суб'єкт каузованої дії в аналізованих структурах переважно має значення агенса – виконавця дії. Морфологічний спосіб його вираження – іменник зі значенням особи чи особовий займенник. Наприклад: *Уляна відраджувала матір, щоб не сватати Орини* (К.Гордієнко, т.1, с.49); *Він-то і підбивав людей записуватися на еміграцію* (Н.Рибак, т.4, с.73); *Влас ішов поруч збентежений і все умовляв Артема нікуди не йти* (А.Головко, т.4, с.62).

Такий спосіб вираження суб'єкта-каузатора характерний для цілеспрямованої каузації, якій властива двосуб'єктність: наявність суб'єкта-агенса і суб'єкта-пацієнта, а також предикатів головної і вторинної предикацій. Якщо каузатор виражений безособовою формою дієслова, то смислове навантаження зосереджується на суб'єкті-пацієнсі. При цьому важливим стає саме виконання дії, а не те, хто цю дію замовляє. Наприклад: *Мені доручено порадувати вас* (П.Гандзюга, 461); *Страх тут неминучий, але його виявляти не дозволяється нікому* (В.Коротич, с.7).

Позицію підмета може заміщувати іменник зі значенням:

- 1) емоційного чи фізичного стану людини : *Шульгу ніби здивувала його радість* (Н.Рибак, т.4, с.142); *Важка недуга батька сплутала його наміри, примусила відмовитись на якийсь час від них* (Н.Рибак, т.5, с.95);
- 2) властивостей характеру чи поведінки людини: *Тільки великосвітське виховання та природжене почуття гумору допомогли герцогові приховати образу і не подати виду, як зараз у нього гірко на душі* (В.Малик, т.2, с.247);
- 3) назви процесів, результату чиєїсь дії: *Приїзд гостя змусив його забути про справи* (Я.Баш, 88); *Інструкція забороняла Милентію розмовляти з заарештованими* (М.Зарудний, с.39);
- 4) мовленнєво-мислительних процесів людини: *Згадка про зустріч з Євгеном мусила забігати по кімнаті, нагримати на Олену Петрівну* (Н.Рибак, т.4, с.261);
- 5) назви зовнішніх подразників, які мовець використовує в ролі каузатора: *Пробач, Даріє, але цей дзвінок Андрія вибив мене з колії* (П.Гандзюга, 119).

Таке вираження суб'єкта-агенса є характерним для конструкцій з довільною каузацією. Якщо суб'єкт-агенса невідомий мовцеві, то для його репрезентації використовуються неозначені займенники. Наприклад: *Хтось допоміг йому*

підвестися (П.Загребельний, 110). На відміну від структур, що виражають цілеспрямовану предикацію і є в основному двопрередикатними, речення довільної каузації є поліпрередикативними, тобто в них можна виділити більше як дві ситуації прередикативного характеру. Наприклад, у реченні *Дотепи Передерій зіпсували Максимові настрої* виділяємо такі мовленнєві ситуації: *Передерій дотепний* (ознака, приписувана суб'єкту); ознака дії-впливу суб'єкта *Передерій* (суб'єкт первинної ситуації впливає на стан іншого суб'єкта – *Максима*); стан суб'єкта (*Максим*) як наслідок впливу суб'єкта первинної ситуації (*Передерій*). У наведеному реченні наявні дві каузації - довільна і результативна : $(S_1P_1 + S_1P_2)$ caus S_2P_3 ; де S_1 - *Передерій*; S_2 - *Максим*; P_1 - (*дотепний*) – ознака S_1 ; P_2 - *зіпсував*; P_3 - прередикат стану S_2 Між першою і другою ситуаціями S_1P_1 і S_1P_2 - довільна каузація (нейтральна). Ці дві ситуації каузують стан S_3 . Ситуація S_2P_3 є результуючою (ситуацією наслідку).

У каузативних структурах можуть поєднуватися всі три типи каузації: цілеспрямована, довільна й автокаузація [127, с.248]. Наприклад, у реченні *Жодні переконання не зможуть її змінити свого рішення* (А. Гуріненко, т.1, с.180) виділяємо такі типи каузації – цілеспрямовану, довільну й автокаузацію. Суб'єкт впливу (переконання) лексично не виражений. Це позамовна цілеспрямована каузація: Хтось переконує - S_1P_1 ; S_2P_3 - довільна предикація, де S_2 - *її*, P_3 - *змінити*, S_2P_4 - автокаузація, де P_4 - *рішення*, P_2 - *не зможуть*. Речення має таке семантичне прочитання : S_1P_1 caus S_1P_2 caus S_2P_3 caus S_2P_4 .

Таким чином, більшість інтерперсональних прередикатів виділених функціонально-семантичних груп створюють у висловленні каузативну ситуацію, яка передбачає наявність як мінімум двох учасників – суб'єкта і об'єкта каузації, що свідчить про реалізацію сем агентивності і персональності. Сема впливу (інтенціональності) може слугувати індикатором наявності локутивної семи, яка також представлена у семантичних дефініціях міжособистісних прередикатів.

Локутивна сема у свою чергу згортає засіб каузації у вигляді мовленнєвого впливу. У даному типі каузативної ситуації дієслова розгортають сему інтенціональності через те, що каузатором є особа впливу на іншу особу. Однак у структурах з аналітичним каузативом, де фіксуються відношення взаємовпливу осіб (каузатива і каузатора), об'єктом каузації є сам суб'єкт.

Агентивність каузативних конструкцій відображає відношення між двома особами, одна з яких активно впливає на іншу, спонукаючи її до дії чи зміни стану. Суб'єкт головної предикації найчастіше має значення агенса, а суб'єкт вторинної предикації – значення пацієнса та експерієнсива.

2.3. Семантико-синтаксична структура речень з інтерперсональними дієслівними предикатами емоційного відношення

До інтерперсональних належать дієслова, які називають стан, зумовлений певними емоціями. Дієслова стану в семантичній системі предикатних знаків становлять своєрідну з погляду синтаксичних і морфологічних ознак групу. Стани безпосередньо пов'язані з темпоральними характеристиками, вони реалізуються в тому часовому проміжку, з яким співвідносні, і вказують на тимчасову характеристику особи чи предмета. Певний стан як властивість певної особи чи предмета, являючи собою змінну величину, передбачає, що ця особа чи предмет може перебувати і в інших станах. Тому стан не є характерною ознакою предмета, яка відбиває його внутрішню сутність, а чимось плінним, непостійним. Він охоплює відповідний часовий відтинок, що зумовлює відсутність членування його упродовж даного періоду на окремі випадки. Стан стосується часових відтинків, а не точок на часовій осі. Він триває, продовжується і не зазнає у відповідний проміжок таких змін, які б засвідчили перехід до іншого стану [79, с.97-98]. Предикатами стану є дієслова типу *бентежити, кохати, любити, обоженювати, мріяти, ненавидіти, подобатися, ревнувати, хвилювати, цінувати* тощо, прикметники та дієприкметники, які в реченні виконують предикативну функцію: *любий, добрий, ненависний, пригнічений, осміяний* тощо, а також предикативні прислівники: *близько, боляче, важко, весело, видно, відомо, затишно, легко,*

соромно, радісно тощо, що вживаються з аналітичними синтаксичними морфемами-зв'язками *бути, ставати*. Семантика зазначених предикатів переважно виражає відповідний стан людини. Лівобічна та правобічна валентність предикатів стану передається здебільшого назвами осіб, наприклад: *Мотрю непокоїла недуга чоловіка* (Н.Рибак, т.4, с.78); *Данило враз почув себе таким розбитим, пригніченим, самотнім, що стогін струсонув усім його тілом* (М.Стельмах, т.6, с.476); *Дівчині ставало аж шкода її* (О.Гончар, с.386).

Зважаючи на те, що лівобічна та правобічна валентність предикатів стану передається в основному іменниками або займенниками – назвами осіб, відносимо їх до інтерперсональних. До інтерперсональних уключаємо також предикати на позначення різних типів емоційних відношень між певними особами. Їх умовно можна назвати об'єктними не за актантною характеристикою, а за типом ситуацій, відображених у предикатних виразах. Більшість таких відношень зумовлена фізичними, природно закладеними властивостями, які переважно виключають прямий вплив суб'єкта та контрольованість відношення. Враховуючи емотивне значення дієслівних предикатів МОВ (емоційний стан, його становлення, емоційний вплив, емоційне відношення, зовнішній вияв емоцій, внутрішній вияв емоцій, характеристика, якість), як зазначає Л.Г.Бабенко [32, с.149-156], підклас емотивних предикатів МОВ поділяємо на три функціонально-семантичні групи: 1) дієслівні предикати емоційного відношення, 2) дієслівні предикати емоційного впливу, 3) дієслівні предикати емоційного стану. Розглянемо їх.

До першої групи ФСГ предикатів емоційного відношення належать дієслова: *любити, обожнювати, боятися, заздрити, гніватися, ненавидіти, співчувати, цікавитися* тощо. Вони онтологічно виражають різні почуття до кого-небудь, а саме: любов, ненависть, співчуття, гнів, зацікавленість. Наприклад: *Він любив сина і хотів йому добра* (Ю.Мушкетик, т.2, с.118); *Нагорного зацікавила постать Павлюка* (К.Гордієнко, т.1, с.434); *Наталка вже чомусь перестала гніватися на окаянного Дмитра* (Є.Гуцало, 227).

До другої групи ФСГ дієслівних предикатів впливу відносимо лексеми: *вразити, гнівити, лякати, турбувати, ревнувати, приворожити, ображати* а ін.

Наприклад: *Майзель вразив аспіранта своїми влучними, безпомилковими зауваженнями* (Ю.Щербак, с.252); *То вона отак хлопців принаджує, - сичали ті, які помічали, що жодні парубоцькі очі не оминають Оксанине личко і стан* (М.Стельмах, т.6, с.9)

Дієслова цієї групи виражають вплив однієї особи на іншу, зумовлюючи при цьому певні емоції – радість, вдовolenня, роздратування, образу, огиду тощо.

До третьої ФСГ належать дієслівні предикати стану: *веселитися, радіти, злитися, сумувати, плакати, хвилюватися, переживати, обурюватися*. Ці дієслова виражають стан особи, зумовлений учинками чи діями іншої особи. Наприклад: *Лісника обурило чванькуватість Безбородька* (М.Стельмах, т.6, с.140); *Я відчула, що вже не спалахує колишня гостра ненависть до Натки. Почувала огиду, нехить бачити її, а на зненависть не вистачало сил* (П.Гуріненко, т.2, с.208); *Особливо переживав він за Златку і Стеху* (В.Малик, т.2, с.94).

Міжособистісні відношення, які створюються емотивними предикатами, мають у своєму значенні конкретні назви емоцій. Емоційну систему дослідники вважають однією з „найскладніших систем людини (після мовленнєвої), оскільки у виникненні, розвитку і вияві емоцій беруть участь практично всі системи людини – сприйняття, фізіологічні реакції, інтелект, фізичні системи (зокрема, різноманітна моторика, включаючи міміку) і навіть мовлення” [14, с.51]. Вступаючи в певні стосунки, люди відчують при цьому ті чи інші емоції, які відображаються в семантиці дієслівних предикатів, що утворюють ситуацію міжособистісних відношень, яку називатимемо емотивною.

Емотивна типова ситуація міжособистісних відношень репрезентує багаторазове відображення у свідомості мовця факту емоційних людських взаємозв'язків, за допомогою яких і формуються МОВ. У центрі пропозиції висловлювань, що передають емоційну типову ситуацію МОВ, знаходяться емотивні дієслівні предикати, які виражають емоційний стан, його становлення, емоційний вплив, емоційне відношення, ставлення однієї особи до іншої, зовнішній вияв емоцій щодо іншої особи чи за рахунок впливу однієї особи на стан іншої, характеристикацію, якість тощо та маркуються дієсловами: *любити, кохати,*

кохатися, хвилюватися, боятися, лякатися, заздрити, звабити, гніватися, гнівити, обожнювати, образжати, насміхатися, висміювати, сміятися (над кимось), ненавидіти, непокоїтись, товаришувати, турбуватися, піклуватися, пишатися, приворожити, ревнувати тощо. Наприклад: *Вона злякалася, що в цьому вирі передчасно втратить Андрія і більше ніколи не побачить його* (П.Загребельний, с.31); *Чимось вона звабила його, можливо, своїм одвертим довірливим поглядом, а може, свіжістю і нерозтраченою силою, які, здавалося, так і били через край* (І.Кулеба, 107); *Урсула піклувалася про Ірму* (Н.Рибак, т.4, с.23); *І хоч парадоксально, але відтоді ми, здається, потоваришували ще більше* (О.Гончар, с.8); *Пані трохи недолюблювала цих новоспечених фонів, вважала їх вискочками, може, це тільки й не давало розгулятися її гніву* (О. Гончар, с.76); *Молилася, турбувалася, День і ніч не спала, Малих діток доглядала, Звичаю навчала* (Т.Шевченко, с.194); *Вона оце тільки тепер відчула, як полюбила його, як любить його, обожнює, що вона ладна віддати все своє життя йому в заміну за те, що вистраждав і втратив* (Ю.Збанацький, с.90).

Семантико-синтаксична структура речень з інтерперсональними емотивними предикатами, за нашими спостереженнями, двосуб'єктна. В усіх зазначених прикладах праві валентні позиції емотивних дієслів заміщені в основному актантами суб'єктного значення (*звабила його; піклувалася про Ірму; недолюблювала фонів; Малих діток доглядала; Любила своє дитя; полюбила його*).

Емотивні дієслова, впливаючи на особу, виступають каузаторами її емоційно-психологічного стану. Модифікація емоційно-психологічного стану особи є результатом каузації первинної пропозиції – суб'єкт + емотивний предикат. Вторинну пропозицію становить суб'єкт впливу і предикат модифікованого стану. Наприклад: - *Як то не було? – обурився Дмитро Іванович, і те його обурення викликало регіт у рибалок* (Ю.Мушкетик, с.87); *Він невимовно зрадив її словам* (Ю.Мушкетик, с.97); *Шульгу ніби здивувала його радість* (Н.Рибак, т.4, с.142);

Сема каузації стерта в тому випадку, коли суб'єкт первинної пропозиції виражений займенниками *ми, ви, вони*, а емотивні дієслова виражають значення взаємовпливу. Наприклад: *Ще як були ми козаками, а унії не чуть було, Отам-то*

весело жилось! Братались з вольними ляхами, Пишались вольними степами, В садах кохалися (Т.Шевченко, с.362).

Як ми переконалися, емотивні предикати утворюють два типи ситуацій міжособистісних відношень: ситуацію емоційного взаємовідношення і каузативну ситуацію емоційного впливу.

Природа предикатів емоційного відношення має суттєві ознаки, які відрізняють їх від інших предикатів впливу (зокрема, фізичного, комунікативного та інших). „Формування стійких емоційних відношень – найважливіша умова розвитку людини як особистості, головна мета і кінцевий продукт її виховання; тільки ставши предметом таких відношень, ідеали, обов’язки, норми перетворюються у реальні мотиви діяльності. Основний зміст емоційного життя людини складають ситуативні емоції. Найвищий продукт розвитку емоцій людини – почуття; вони відрізняються незалежністю від ситуацій, що склалися, та станів організму і виражають стабільні емоційні відношення людини до суспільних явищ, інших людей, самої себе” [274, с.763]. Отже, емотивні предикати відображають суто суб’єктивні ситуації, де більшість їх „позначає оцінку кого-небудь з точки зору того, хто оцінює”. Загальне значення оцінки „виявити те чи інше відношення” виражається дієсловами типу *ставитися ...*, зміст відношення при цих дієсловах виражається експліцитно: *ставитися добре, погано, з довірою; виявляти повагу тощо*” [87, с.67]. Інші дієслівні предикати поєднують у своїй семантичній структурі всі три семи: абстрактну релятивну, кваліфікаційну та характеризуючу, що вказує на зміст ставлення, наприклад, *благоговіти* – „відчувати благоговіння, побожно схилитися перед ким-небудь” [СУМ, т.1, с.192]: *Діти не тільки любили його, а благоговіли перед ним* (В.Канівець, 89); *боготворити, поклонятися* – „обожнювати кого-небудь, схилитися перед ким-небудь” [ССУМ, т.2, с.255]: *Вона нарешті знайшла кому поклонятися, кого боготворити* (М.Слабошпицький); *божествити* – „відчувати до когось надзвичайну любов, шанувати когось, схилитися перед ким-небудь” [СУМ, т.1, с.211]; *довіряти* – у зн. „вірити кому-небудь, покладатися на кого-небудь” [ССУМ, т.1, с.436]: *У сім’ї Козачуків Юрко вважався майже рідним. Він міг заходити коли завгодно, йому в усьому довіряли, на нього покладалися*

(М.Ю.Тарновський); *дорожити* – у зн. „високо цінити кого-небудь, надавати йому великого значення” [СУМ, т.2, с.380]: *Брянський дорожив своїм старшиною і пишався ним перед іншими командирами рот* (О. Гончар); *жалувати* – у зн. „виявляти прихильність, ласку, любов” [СУМ, т.2, с.506]: *Хоч був тато грізний, а проте дуже нас жалував* (Марко Вовчок); *кохати* – у зн. „виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі” [ССУМ, т.1, с.711]: *Я кохаю вас, професоре! Я обожаю, чуєте, просто обожаю вас!* (Л. Романчук, с.117); *любити* – у зн. „відчувати глибоку відданість, прив’язаність до кого-небудь” [ССУМ, т.1, с.711]: *Без сумніву, козак любить їхню доньку і не приховує цього* (В.Малик, т.1, с.162); *ненавидіти* – „відчувати ненависть до кого-небудь” [СУМ, т.5, с.340]: *Дідусь ненавидить Антося. Інакше як горбоносим чортом не називає* (Д.Бедзик); *обожнювати* – у зн. „дуже поважати, любити кого-небудь; надмірно захоплюватися кимсь” [СУМ, т.5, с.549]: *Батьки обожнювали свого сина* (Ю.Збанацький); *пишатися* – у зн. „відчувати гордість за кого-небудь, бути сповненим гордості за когось” [СУМ, т.6, с.372]: *Похмурий Стьопа Шемшура міг пишатися своєю колишньою ученицею* (О.Донченко); *поважати, цінувати, бути завороженим кимось* – у зн. “ставитися з повагою до кого-небудь, мати почуття поваги до когось,” [ССУМ, т.2, с.254]: *Я ціную шляхтича по битвах та по героїчних вчинках* (І.Нечуй-Левицький); *За якийсь час я був заворожений цією сильною натурою, слухаючи його розповідь про різні надзвичайні пригоди. Я просто схилився перед ним* (Я.Баш); *поклонятися* – у зн. „шанувати кого-небудь як божество, святиню” [СУМ, т.7, с.32]: *Він поклонився духом Прометею, а той єсть сатана, одвічний змії* (Л.Українка); *симпатизувати* – “ставитися з симпатією до кого-небудь” [СУМ, т.9, с.176]: *Я дуже симпатизую його замірові стати моряком* (Л.Українка); *терпіти* – у зн. „мириться з існуванням, наявністю кого-небудь; поблажливо ставитися до когось” [СУМ, т.10, с.96]: *Ти не можеш бути нашим громадянином, а неналежного до громади громада й терпіти у себе не хоче* (І.Франко); *шанувати* – у зн. „відчувати або виявляти глибоку повагу до когось; поважати” [СУМ, т.10, с.405]: *В душі він пишається своєю матір’ю, йому втішно знати, що її шанують робітники* (О.Гончар) тощо.

Ілюстративний матеріал показує, що переважна більшість предикатів МОВ, маючи у своєму значенні сему емотивності, об'єднуються в синонімічні ряди: *любити – обожнювати – боготворити – божествити, поважати – цінувати – схилитися – шанувати* тощо. Емотивні інтерперсональні дієслова здатні також утворювати антонімічні пари: *любити – ненавидіти, радіти – сумувати, дружити – ворогувати* тощо. Це допомагає повніше розкрити емоційний стан, почуття, відношення учасників емотивної ситуації МОВ.

До емотивних дієслів близькі за семантичним наповненням прикметникові та дієприкметникові форми зі значенням емоційного стану та емоційного впливу (*любий, дорогий, жаданий, коханий, нелюбий, ненависний, шанований, бажаний* тощо). У семантичній структурі речення вони можуть підсилювати міжособистісні відношення: Наприклад: *Не тямлячи себе від радості, Шевченко обняв жаданого гостя* (З.Тулуб, ССУМ, т.1, с.788); *Заплющився чернець на порозі, щоб не бачити зненависного обличчя Козака Мамає* (О.Ільченко, ССУМ, т.1, с.986); *Йому стала огидною товста Гамідова пика, стали ненависними його облудні, брехливі очі* (В.Малик, т.1, с.216).

У більшості робіт дієслова зі значенням ставлення автоматично відносяться до одиниць семантико-синтаксичної групи стану, хоча скрізь і зазначається про їх своєрідний характер [Васильєв Л.М., 1990; Вихованець І.Р., 1992]. Це пояснюється тим, що за своїм семним набором вони досить неоднорідні, до того ж і межі дієслів цієї ЛСГ не можуть бути окреслені абсолютно чітко. Аналізовані одиниці дійсно можна тлумачити як „перебування в певному емоційному стані”. Релятивні семи в подібних предикатних одиницях можуть сполучатися з нерелятивним компонентом „відчувати”. Наприклад: *Вона відчула на собі похмурий погляд вартового* (О.Гончар, 132). *Вранці, коли зірки в посивілому небі почали лопатися, як бульбашки, я відчула, що хтось легко торкнувся моєї руки* (І. Роздобудько, с.184); *Соломія відчувала схвильованість почуттів і композитора, і героїні – це спонукало її шукати відповідних емоцій у своїй душі* (В.Врублевська, с.202); *Мазепа відчував владність і силу цієї людини і незагнужданість його замірів* (Ю.Мушкетик, т.1, с.352).

Головною відмінністю таких одиниць від власне станових є відсутність онтологічно закладених причиново-наслідкових зв'язків. Зазначені відношення можуть бути неконтрольованими, ситуативними, неагентивними, а конструкції з ними не просто вказують на емоційний стан суб'єкта, а характеризують його через його відношення до іншого суб'єкта. Наприклад: *Сірко користувався на Запоріжжі такою великою славою і повагою, як ніхто з кошових перед ним. Його любили, поважали, боялись і – боготворили* (В.Малик, т.2, с. 47).

Р.М.Гайсина зазначає, що „перехідні дієслова можуть бути віднесені до будь-якої з груп, що накладаються одна на одну – це залежить від того, яка зі сполучуваних сем покладена в основу класифікації” [87, с.18]. Для пропонованої класифікації основоположною є сема „відношення, ставлення до когось”, чим і пояснюється залучення даної групи предикатів до інтерперсональних. Розглядувана група дієслів зі значенням ставлення неоднорідна за своїм характером. Одні з них (наприклад, *любити, кохати, ненавидіти, хвилюватися, радіти, ревнувати*) виражають наявність певного почуття до кого-небудь, інші (наприклад, *поважати, обожнювати, зневажати*) вказують на відношення, що відчуває хто-небудь до кого-небудь та вияв цього відношення в поведінці [61, с.108]. З огляду на відзначене припускаємо, що семантична структура інтерперсональних предикатів досить різнорідна і може включати в себе семи, характерні для одиниць інших лексико-семантичних груп.

Користуючись термінологією, запропованою О.В.Падучевою, стани як такі можна розділити на стійкі та тимчасові. Для перших станів „довжина інтервалу збільшується „на порядок” ... Це означає, що стійкі стани локалізуються на наддовгих інтервалах” [224, с.136]. Виходить, що тимчасові стани позначають ті властивості суб'єкта, які мають часові межі та характеризують певні почуття, мають реальну причину та фактичний вияв. Переважна більшість таких станів має фізіологічну або фізичну природу. Ці одиниці складають ядро ЛСГ дієслів стану та характеризуються відповідними семантичними та граматичними ознаками. Власне емоційні стани також можуть бути поділені на тимчасові та стійкі. Емоційні тимчасові стани, як і фізичні, мають конкретну часову локалізованість та реальні

причини, наприклад, *нервуватися, хвилюватися, журитися, радіти, веселішати, сумувати* тощо. Вони передбачають причину, наслідок і не виключають швидкої зміни на інший стан. Наприклад: *Ліна жвавішає коло подруги, веселішає* (О.Гончар, с.116); *Його сухувата стриманість дразнила й розпалювала її все більше, ніж коли б він пішов назустріч її заграванням* (З.Тулуб, ССУМ, т.1, с.468); *Звичайно ж, мене розчулювала її відвертість, наївність. Та найчастіше – вони мене драгували* (І.Роздобудько, с.158).

Характерною властивістю подібних предикатних одиниць є лише одна обов'язково заповнена валентність – суб'єктна, тоді як об'єкт тимчасового емоційного стану може й не мати свого вияву. Ці та інші особливості говорять на користь залучення подібних одиниць до ЛСГ дієслів стану. Емоційні ж відношення „у нормі стійкі та стійкі емоційні стани” [224, с.137] мають зовсім інший характер. По-перше, вже в терміні на їх позначення закладена абстрагованість від реального перебігу часу, по-друге, такі одиниці не передбачають швидкої зміни на інший стан, хоча теоретично й не виключають цього, по-третє, вимагають присутності в конструкції, фактичного вияву обох учасників ситуації, по-четверте, в різних ситуаціях неоднаково надають певних, відносно постійних характеристик одному учасникові через його відношення до іншого. „Стан речей”, описуваний дієсловами досліджуваного типу, представлений у мові як такий, що протікає природнім чином та за своєю суттю не здатний до змін, необмежений певним визначеним часовим періодом” [238, с.46].

Узагальнивши всі названі особливості дієслів емоційного відношення, які відрізняють їх від предикатів стану, та виключивши нерелевантні, можна навести низку притаманних їм властивостей: а) відчутність, б) наявність суб'єкта, на який спрямоване відношення, в) охоплення внутрішнього середовища, г) спонтанність (неагентивність), д) довільність (неконтрольованість), є) умовна абстрагованість від часової осі [249, с.13].

У предикатному виразі з інтерперсональними емотивними предикатами виокремлюємо такі смислові відношення: 1) ставлення суб'єкта до об'єкта, що спостерігалось, наприклад, при аналізі компаративів; 2) власне відношення;

3) емоційне відношення – ставлення. Усі ці відношення об'єднує характеристика релятивна сема: „негативне ставлення” / „позитивне ставлення”. Переважна більшість зазначених одиниць ускладнена додатковими емоційними компонентами, які вказують на недостатній або надмірний вияв тієї чи іншої емотивної ознаки. Наприклад, нейтральне позитивне відношення, виражене інтерперсональними предикатами *любити, поважати, цінувати*, може мати додаткове емоційне забарвлення, позначаючи надмірний вияв названого відношення, у синонімічних дієслівних групах типу *благоговіти, боготворити, обожнювати* тощо. Найчастіше різні ступені вияву відношення виражаються за допомогою аналітичних форм типу *дуже любити, кохати без міри, люто ненавидіти, цінувати понад усе* тощо. Наприклад: *Мусій Завірюха подався на Волгу, а друзі його тут zostалися. Староста, повний ненависті до садівника, пасічника, де тільки міг, мстився* (К.Гордієнко, с.40). Отже, за ступенем вияву відношення, всі емотивні предикати міжособистісних відношень можна умовно розділити на: 1) нейтральні, 2) надмірні, 3) недостатні.

Інший тип поділу інтерперсональних предикатів за семантичним навантаженням може бути здійснений на основі поділу за семою негативний / позитивний. За цією характеристикою семою всі інтерперсональні предикати емоційного відношення поділяються на:

- 1) ті, що позначають позитивне ставлення: *вірити, довіряти, ідеалізувати, жалувати, божествити, поважати, цінувати, обожнювати, любити, симпатизувати, шанувати* тощо;
- 2) ті, що позначають негативне ставлення: *зневажати, ненавидіти, нехтувати, не виносити, не терпіти, відчувати неприязнь* тощо.

Розглядувані одиниці оцінюють об'єкт з точки зору суб'єкта. Така позиція не вимагає ідентичного відношення об'єкта до суб'єкта. Отже, суб'єктивізм подібних відношень є практично виключним положенням, власне однією з основних характеристик предикатних виразів з подібними предикатними одиницями. Наприклад: *Особливо переживав він за Златку і Стеху* (В.Малик, т.2, с.94); – *Сон*

років чи байдужість приспали його! – **розгнівався** на когось Діденко (М.Стельмах, т.6, с.86).

Ймовірно, що подібні відношення виникають з огляду на певні дії, особливості поведінки об'єктів. Але таке положення не знаходить свого віддзеркалення в релятивних конструкціях, тому йдеться про суто суб'єктивний характер предикатних виразів з інтерперсональними предикатами ставлення.

На противагу конструкціям зі значенням суб'єктивного ставлення виявляємо обмежену кількість прикладів, де інтерперсональні предикати „позначають дану ситуацію з точки зору другого учасника, який викликає в першого певне – позитивне або негативне – ставлення: *відштовхувати, відвертати, віддаляти* – у зн. „викликати у когось негативні почуття до себе (виглядом, поведінкою і т. ін.); відвертати від себе” [СУМ, т.1, с.665]: *Вона сама віддалила від себе всіх дівчат, які хотіли дружити з нею* (В.Собко); *подобатися* – у зн. „викликати симпатію, прихильність до когось-небудь; справляти на когось приємне враження” [СУМ, т.6, с.750]: *Родина Горького і він сам усе більше подобаються мені* (М. Коцюбинський); *цікавити, приваблювати, інтригувати* – у зн. „привертати чийсь увагу, викликати інтерес, захоплення” [ССУМ, т.2, с.864]: *Було в дівчині щось таке, що й приваблювало Ярину* (С.Скляренко); *Це почало мене інтригувати. Невже він стежить за мною?* (М.Коцюбинський). Іншими словами, аналізовані дієслівні предикати протиставляються за семами „вразити, показати відношення у своїй поведінці”/ „викликати відношення до себе своєю поведінкою” [87, с.67]. Найчастіше конструкції другого типу, окрім зазначених обов'язкових суб'єктної та об'єктної позицій, ускладнюються додатковим елементом на позначення причини виникнення відношення. Наприклад: *Не так його догідливість, як очі здивували Богдана* (М.Стельмах, т.5, с.154). Подібні предикатні вирази позначають ставлення одного учасника ситуації до іншого, визначаючи причину та відповідну активність з боку об'єкта, що призводить до становлення відношення. З подібних поширених конструкцій стає зрозумілою причина певного ставлення одного учасника до іншого, а також є вказівка на свідомі особливості поведінки об'єкта, які викликають певні почуття в суб'єкта.

Варто зазначити, що подібні значеннєві нюанси дуже рідко відбиваються самою предикатною одиницею. Тобто, для виленування таких значеннєвих елементів предикат повинен аналізуватися невідривно від цілого предикатного виразу. Видається доцільним оцінювати названу сему не як компонент семантичного значення дієслова, як це робить Р.М.Гайсина, а як семантичний елемент змісту предикатного виразу з інтерпсональними предикатами.

Проміжну ланку між предикатними виразами на позначення ставлення суб'єкта до об'єкта та виразів на позначення певної активності об'єкта щодо суб'єкта становлять конструкції, що відбивають узагальнене відношення між обома учасниками ситуації, їхнє взаємне ставлення, наприклад: *дружити* – у зн. „виявляти взаємну прихильність, відданість, довіру один до одного” [СУМ, т.2, с.424]: *З усіх людей в нашій кіностудії я найбільше подружився з тьотєю Любою та ще приятелював з кінооператором Фокіним (Л.Смілянський); приятелювати* – „бути з ким-небудь у дружніх, товариських стосунках; дружити” [СУМ, т.8, с.107]; *товаришувати* – у заг. зн. „перебувати в дружніх, приятельських стосунках з ким-небудь” [СУМ, т.10, с.162]: *Ти знаєш, ми з ним колись товаришували, як ще вдовх вівці пасли (Панас Мирний) любитися* – у заг. зн. „добре ставитися одне до одного, шанувати” [ССУМ, т.2, с.472]: *Жила проти нас міщаночка... Дуже вони з Настею любилися; як сестри рідні – все було вкупці (Марко Вовчок) тощо.*

На відміну від попереднього ілюстративного матеріалу значення обопільності в таких випадках закладене саме в предикатній одиниці, а компоненти на позначення учасників ситуації отримують у конструкції рівноправне та рівноцінне значеннєве навантаження. Наприклад: *Ще працюючи на волоні, доглядаючи бугая племінного, що ледве його не закопав, астроном товаришував з холодногорцями (О.Гончар, с.89); А зблизились ми з Решетняком у сибірському госпіталі (О.Гончар, с.26).*

Однією з головних ознак подібних конструкцій є їх симетричний характер. Переважна більшість виразів на позначення емоційного ставлення є односпрямованою, такою, що виключає можливість зворотної трансформації. І лише предикатні вирази на позначення обопільного ставлення, завдяки

симетричності предикатної одиниці, здатні до подібної трансформації. Наприклад: *Марія дружить з Оксаною // Оксана дружить з Марією // Дівчата дружать*. Ще однією особливістю симетричних предикатів на позначення емоційних відношень є їх здатність до вживання лише з одним актантом, який узагальнює у своєму значенні обох учасників ситуації та граматично виражається через множину. Наприклад: *Давай поженим наших дітей, вони любляться, а ми на весіллі забудемо усе лихе* (І.Карпенко-Карий, ССУМ, т.1, с.711) .

Емоційний стан, наявність якого є основоположним при виникненні розглядуваного типу відношень, властивий лише живим істотам. Незаперечним є той факт, що, незважаючи на певну невмотивованість та неконтрольованість переважної більшості емоційних відношень, почуття все ж мають раціональний елемент. Можна сказати, що сам факт виникнення почуття є суто емоційним, але при детальному аналізі він виявляє раціональне обґрунтування, має, хоч і приховану, але реальну причину. Як раціональне, так і емоційне сприйняття світу властиве лише живим істотам. Так, для людини її почуття та емоційні відношення до інших людей ґрунтуються на особистих, індивідуальних принципах, поглядах, уподобаннях. Ураховуючи відзначене, робимо висновок, що суб'єкту й об'єкту позицію в предикатних виразах з інтерперсональними дієсловами займають актанти на позначення виключно живих істот. Суб'єкт та об'єкт мають індивідуалізоване значення, тобто позначають конкретні особи. Подібні відношення можуть виникати також при узагальненому вияві суб'єкта чи об'єкта, коли той чи інший актант граматично виражені формами множини.

Таким чином, семантична структура предикатних виразів з інтерперсональними предикатами емоційного відношення включає щонайменше дві пропозиції і має такі значення:

- 1) суб'єкт первинної ситуації має певне суб'єктивне відношення до іншого суб'єкта: *Я так люблю тебе, що вже не маю сили і ні заплакати, ні проклясти* (С.Йовенко, с.141);
- 2) суб'єкт первинної ситуації своєю поведінкою викликає до себе певне відношення з боку іншого суб'єкта: *Капітан чемно підводиться, легким кивком*

голови вклоняється дівчині. І вже вони йдуть в коло, Ліна спокійно, величаво кладе йому руку на плече, а **батько сидить**, як громом, **вражений її вчинком** (О.Гончар, с.291);

3) ставлення суб'єкта первинної ситуації до іншого як наслідок певної причини, яка каузує відповідну активність з боку іншого суб'єкта, що призводить до становлення відношення: *Завжди спокійний, сьогодні хлопець був надто збуджений, що здивувало Ярину* (С.Скляренко, с.74);

4) обопільне ставлення суб'єктів один до одного: *Веселий такий цей Сіробаба, з усіма жартує, і вона рада, що Петро із ним дружить* (О.Гончар, с.233).

За фактичним матеріалом позицію синтаксичного підмета в емотивних конструкціях заміщують субстантивні предикативи. Наприклад: *Тиха, спокійна відповідь Станка вкрай розлютила Гаміда* (В.Малик, т.1, с.267); *Батьків та доччина звістка не дуже втішила* (М.Хвильовий, с.144); *Розмова з Хорол вибила Дмитра Івановича з рівноваги* (Ю.Мушкетик, т.2, с.124); *Часті відвідини їхньої хати дядьком Зінчуком, його одверта зневага до панів та їх охоронців тривожили хлопчикові душу* (П.Мах, с.19); *Шульгу ніби здивувала його радість* (Н.Рибак, т.4, с.142); *Простацький тон Безбородька до решти псує настрої Катерини* (І.Вільде, т.2, с.9).

Іменники пропозитивної семантики в позиції граматичного підмета є прикладом мовної асиметрії і характеризуються відсутністю взаємо-однозначної відповідності між синтаксичною структурою як певної системи членів простого речення і його семантичною структурою. Відмінна ознака пропозитивних іменникових синтаксем полягає в тому, що вони є засобом організації поліпропозитивного висловлення. У реченні *Її сльози злякали Савичева* (Л.Первомайський, т.4, с.204) створена каузативна емотивна ситуація: *Савичев злякався, бо вона заплакала*. Семантичне прочитання цього виразу таке: стан суб'єкта, морфологічно вираженого займенником *вона*, впливає на стан іншого суб'єкта, представленого іменником власної назви *Савичев*.

Таким чином, емотивну міжособистісну ситуацію із субстантивним предикатним актантом у позиції граматичного підмета формують інтерперсональні

предикати, у значенні яких наявний компонент каузативності – протиставлення ситуації-причини і ситуації наслідку.

Активна продуктивність предикатних субстантивних синтаксем в позиції граматичного підмета свідчить про типологічну особливість української мови, що виражається у здатності при збереженні типової форми речення виконати певні завдання семантичного і комунікативного плану. Предикатна синтаксема, виражена іменником, в позиції підмета виконує роль каузатора в наведених реченнях. На думку Г.О.Золотової, вже сама наявність цього предикатного компонента „викликає невимушену реакцію особи-об’єкта впливу каузатора і разом з тим каузованого стану [127, с.292]. Так, у реченні *Арсена неприсмно вразила її фальшива усмішка і тон голосу* (В.Канівець, с.24) каузований стан суб’єкта **Арсен**: *Арсен був вражений*. Суб’єкт каузованого стану не має наміру впливати на стан іншого суб’єкта, його стан спричинений певною поведінкою іншого суб’єкта (ii).

Інтерперсональна емотивна ситуація зі субстантивною синтаксемою в позиції підмета завжди двосуб’єктна: *Присутність Обичаєва особливо драгувала Бобрицького* (Я.Баш, т.1, с.76); *Дмитра Івановича ошелешила Юлієва поведінка* (Ю.Мушкетик, т.2, с.235); *Ця лагідність Туровця пересмикнула Васюту* (М.Стельмах, т.5, с.61); *Андраша образила зверхність Іци* (П.Гуріненко, т.1, с.117). Суб’єкт каузованого стану, як правило, виражений іменниками у формі родового, знахідного або давального відмінків: *Чесно кажучи, мене здивувала поведінка Анатолія Денисовича* (Г.Кулеба, с.86); *Балакучість фельдшера драгувала Марину Василівну* (П.Гандзюга, с.291); *Сень удруге вразив Мусія Завірюху своїм міркуванням* (К.Гордієнко, т.1, с.380).

Таким чином, семантико-синтаксична структура конструкцій з інтерперсональними предикатами емоційного відношення та емоційного стану завжди поліпропозитивна. Вона вміщує первинну і вторинну предикації, що виражається у відношенні чи ставленні одного суб’єкта до іншого. Суб’єкт відношення може бути як суб’єктивним, так і об’єктивним, а суб’єкт стану переважно каузується як внутрішніми, так і зовнішніми причинами.

2.4. Семантико-синтаксична структура

речення з інтерперсональними дієсловами мовлення

У попередньому викладі було з'ясовано, що в основі функціонально-семантичних груп інтерперсональних предикатів лежить категоріально-лексична семантика дієслів, які виражають міжособистісні відношення. З огляду на це правомірно віднести до цієї групи дієслова мовлення, до яких належать дієслова зі значенням „володіти, користуватися усним мовленням, з метою обміну з кимось думками, повідомлення кому-небудь про що-небудь або справляти мовленнєвий вплив на людину” [125, с.30].

Семантичний аналіз конструкцій, створених групою інтерперсональних предикатів мовлення, передбачає з'ясування того, як мовні засоби і семантичні категорії взаємодіють у семантико-синтаксичній структурі висловлення.

У сучасних лінгвістичних теоріях все більше стверджується погляд на мовленнєву діяльність як на один з видів суспільної діяльності людини, а система мови розглядається в основному як знаряддя комунікації. „Висловлення є приведення мови в дію через індивідуальний акт її використання, кожне висловлення є акт, спрямований на те, щоб прив'язати слухача до мовця зв'язками якого-небудь почуття, соціального або іншого. Мова виступає не в якості знаряддя думки, а в якості способу дії” [41, с.319].

Серед основних ознак мовлення лінгвісти виділяють „єдність спілкування та узагальнення”, останнє з яких необхідне для передачі своїх думок та почуттів, переживань або змісту свідомості іншій людині [71, с.50-51]. Мовлення є індивідуальним за виконанням, воно завжди належить певній конкретній особі, тобто має автора. Значення ж мовлення як засобу спілкування в колективі є соціальним. Соціальність мовлення виявляється і в тому, що воно слугує засобом об'єднання людей у колектив, та в тому, що воно базується на одній для всього колективу мовців мові, підпорядковуючись єдиним правилам.

Процес мовленнєвої діяльності, як відомо, – це дуже складний денотат, який передбачає такі компоненти ситуації, як: 1) мовця; 2) слухача; 3) процес вимовляння; 4) процес вираження думки, почуття, волі; 5) процес повідомлення

думки (мовленнєвий контакт); 6) об'єкт мовлення; 7) характеристику процесу або об'єкта мовлення. Усі названі фактори є обов'язковими, окрім останніх двох, які належать до факультативних. У мові усі ці елементи та їх ознаки, властивості, відношення втілюються експліцитно або імпліцитно остільки, оскільки вони суттєві для власне мовлення і для кожної конкретної ситуації мовлення. Вони мають певні конструктивні засоби і форми вираження.

Наукові уявлення про мовленнєву діяльність як про діяльність, що пов'язана з мовою, мисленням, спілкуванням, емоційною сферою людини, переконують у тому, що в мовленнєвому процесі, окрім інформаційного, акустичного та комунікативного аспектів, правомірно й доцільно виділяти номінативний, імперативний та маніфестаційний аспекти. В акустичному аспекті реалізується звуковий бік мовленнєвої діяльності; номінативний аспект репрезентує мовлення як актуалізатор знакового характеру мови і здатності її одиниць називати; у маніфестаційному аспекті виявляється спроможність мовлення виражати думки і почуття мовця; мовлення як засіб спілкування розкриває себе в комунікативному, інформаційному та імперативному аспектах – власне спілкування, як способу передачі інформації або впливу мовця на слухача. Оскільки дієслова мовлення називають мовленнєві процеси, актуальними для їх семантики виявляються ті аспекти мовленнєвої дії, які висуваються на перший план у кожній конкретній ситуації мовлення.

Дієслова мовлення (*verba dicendi; declarandi*) неодноразово аналізувалися в роботах С.М.Антонової, В.П.Бахтіної, Л.М.Васильєва, А.В.Величко, Г.К.Касімової, Л.А.Клібанової, В.І.Кодухова, Т.П.Ломтєва, М.К.Мілих, З.В.Нічман В.С.Попова, Г.В.Степанова, та інших дослідників. Однак питання про „мовленнєву діяльність” як особливу семантичну категорію серед дієслівних значень, а також проблема класифікації дієслівних лексем цієї групи й досі не мають однозначного розв'язання в науковій літературі. Зокрема, не зазначено, що дієслова мовлення належать до інтерперсональних предикатів, які в семантико-синтаксичній структурі речення створюють мовленнєву ситуацію міжособистісних відношень, що є результатом спілкування двох і більше осіб.

Мовлення – один із способів вияву відношень, необхідних людині для спілкування з іншими членами суспільства. Спілкування є вищою формою людських взаємовідношень. Чим складніша система, тим вона менш автономна, тобто тим більше інших систем, які вона активізує або даними якої користується [15, с.45]. Саме тому значна кількість різних груп предикатів передає типову мовленнєву ситуацію інтерперсональних відношень, яку розуміємо як багатократне відображення у свідомості мовців факту об'єктивної дійсності, тобто факту спілкування між людьми, через яке формуються міжособистісні відношення. Центром пропозицій висловлень, які описують мовленнєву ситуацію МОВ, є інтерперсональні дієслова мовлення. Семантику процесу мовлення можна кваліфікувати як „...активний, цілеспрямований, мотивований, предметний (змістовний) процес подачі та прийняття, сформульований за допомогою мови думки, інформації, спрямований на задоволення комунікативно-пізнавальної потреби людини у процесі спілкування” [213, с.26].

Типова мовленнєва ситуація може передаватися функціонально-семантичними групами дієслівних предикатів, серед яких виділяємо сім функціонально-семантичних груп:

- 1) дієслова спілкування: *говорити, розмовляти, висловлюватися, гомоніти, казати, спілкуватися, поділитися (думками), нашіптувати, тлумачити, щебетати, цокотати тощо*. Наприклад: *Вночі, зійшовшись, вони довго розмовляли між собою, а Решетняк, закутавшись шинеллю, лежав поблизу під кущем* (О. Гончар, с.243);
- 2) дієслова звертання: *кликати, гукати, звертатися, апелювати тощо*. Наприклад: *Картиха щось гукала йому вслід, благання чи прокльони, але Карпо йшов геть, не дослухаючись її голосу* (Ю.Яновський, с.275);
- 3) дієслова мовного етикету: *дякувати, вітатися, вітати, вибачатися, здоровити, вінишувати тощо*. Наприклад: *Всі присутні були між собою добре знайомі: віталися один до одного* (Ю.Смолич, с.271); *Після вечері парубок подякував господині, попрощався з нею і Павликом і, згинаючись у дверях, вийшов на подвір'ячко* (М.Стельмах, т.2, с.271);

4) дієслова повідомлення: *розповідати, розказати, вибовкати, інформувати, попереджати, повідомляти* тощо. Наприклад: *В останній прихід **розповіла** Катря пожилцям барака: нахабніє, розоряється той вислужник Йона, життя вже від нього нема* (О. Гончар, с.219); *Неля **вибовкала** довірену їй таємницю не комусь з дівчат, а ось цьому кінематографічно красивому **Вадиму*** (Ю.Мушкетик, с.96); *Через кілька днів я **розповів сестрі** про наші з Касею відвідини районного Будинку культури* (Є.Гуцало, с.73);

5) дієслова мовленнєвого впливу: *втішати, загрожувати, звинувачувати, нарікати, нахвалятися, переконувати, сварити, погрожувати, радити* тощо. Наприклад: *Текля поставила відра в хаті, розповідала матері, як старостівна **нахвалялася звести її** з світу. **Загрожувала скарати всіх дівчат*** (К.Гордієнко, т.2, с.72);

6) дієслова мовленнєвого вираження емоцій: *кричати, скаржитися, сваритися, прискіпуватися, хвастатися, хвалитися* тощо. Наприклад: – *Яке право ти маєш зо мною биться? – **кричав** отаман* (І.Нечуй-Левицький, с.89); – *Ти знов за своє, – **гримає на Тоню** батько* (О.Гончар, с.69); *Отець Миколай щось **гаркнув** наймитові* (М.Стельмах, т.2, с.265);

7) дієслова мовленнєвої згоди: *домовитися, погодитися, порозумітися, змовитися* тощо. Наприклад: – *Ми з Тайжаном **умовилися** на завтра їхати в міжгір'я по беркутів* (З.Тулуб, с.18).

Семантико-синтаксична структура речення мовленнєвих ситуацій з інтерперсональними дієсловами, як свідчить фактичний матеріал, двосуб'єктна. Дієслівний предикат зі значенням спілкування вимагає двох облігаторних актантів зі значенням суб'єкта: того, хто передає інформацію, і того, хто її сприймає, тобто учасників мовленнєвої ситуації: *Не на Вкраїні, а далеко, Аж за Уралом, за Елеком Старий **недобиток варнак Мені розказував** так Про сю криницю москалеву* (Т.Шевченко). Така конструкція є двосуб'єктною і містить дві пропозиції: первинну і вторинну, тому її можна вважати поліпропозитивною. Первинна пропозиція – ***варнак розказував*** – граматично виражена сполученням підмета і присудка, а

вторинна морфологічно представлена лише суб'єктом сприйняття – *мені*. Предикат сприйняття в даній мовленнєвій ситуації морфологічно не виражений.

Дієслівні предикати мовлення у складі висловлювань, де описується мовленнєва ситуація міжособистісних відношень, контекстуально передають інтерперсональні відношення, які виникають у процесі спілкування. Ці відношення можуть виникати між а) конкретними особами: *Хлопчаки сказали йому про Марійчине одруження* (Ю.Мушкетик, с.279); *Розказали кобзарі нам Про війни і чвари. Про тяжкеє лихоліття... Про лютії кари, Що ляхи нам завдавали* (Т. Шевченко, с.198); *Запалившись, Василюк з неприхованою гордістю розтлумачувала Ліні, що тут і до чого* (О.Гончар, с.307), б) безвідносно до певних осіб, тобто особа чи особи мисляться узагальнено: *І кажуть, що вкрали Дочку його* (Т.Шевченко, с.192); *Треба попередити Младлена про небезпеку* (В.Малик, т.1. с.167); *Мій краю прекрасний, розкішний, багатий! Хто тебе не мучив? Якби розказать Про якого-небудь одного магната Історію-правду, то перелякать саме б пекло можна. А Данта старого Полупанком нашим можна здивувать* (Т.Шевченко, с.86).

Міжособистісні предикати мовлення здатні створювати каузативну ситуацію. Каузатором ситуації виступає іменник зі значенням істоти або займенник у позиції граматичного підмета. А.В.Бондарко зауважує, що категорія особи дієслів і займенників як граматичний центр поля персональності поліфункціональна. Вона виконує: 1) власне семантичну дейктичну функцію співвіднесення учасників даної ситуації з учасниками мовленнєвого акту, 2) семантико-прагматичні функції, пов'язані з точкою зору мовця на співвідношення, позначуваної ситуації і ситуації мовлення, 3) структурні функції координації присудка і підмета. Лінгвіст виділяє два типи персонального дейксису: конкретний та узагальнено-особовий [47, с.28].

Характерною ознакою дієслів мовлення є семи агентивності та адресованості, тобто впливу однієї особи на іншу. Семи агентивності й адресованості у свою чергу становлять сему персональності, що актуалізує інтерперсональне значення інформативних дієслів. Дієслова мовлення містять також сему спрямованості впливу, яка маркується ідентифікаторами каузативного зв'язку: *Слухай добре та*

записуй, Та на Україні, Як Бог тебе допровадить, То розкажи, сину, Що ти бачив диявола Своїми очима (Т.Шевченко, с.204); - *Ви ще молокосос мене вчити! – верескнув Пряхов. – Я доповім про вас команду полка* (П.Загребельний, с. 48); *А ти, мамашо, скажи своєму чоловікові, хай кине пити та виходить на роботу* (В.Речмедін, с.81); *Уляна відраджувала матір, щоб не сватали Орини* (К.Гордієнко, с.149); *Марійка хотіла умовити Тимоша зачекати півночі тут* (Ю.Мушкетик, с.118).

Оскільки елементами мовленнєвої дії є мовець, процес мовлення, зміст мовлення, адресат, то в українській мові дієслова мовлення вимагають не більше трьох залежних іменних поширювачів – це максимальний вияв валентності. Мінімальна сполучуваність зазначених дієслів – тільки один залежний іменник. Отже, предикати мовленнєвої дії у складі семантико-синтаксичних відношень пов'язуються з активним суб'єктом (звичайно особою), діячем, від якого виходить дія, об'єктом – предметом, на який поширюється, орієнтується дія, а також, адресатом – особою (чи групою осіб), до якої звернена дія. Наприклад: *Віта мені дзвонила, благає, щоб ти взяв трубку* (В.Канівець, с.23); *Почував, як солодко було йому зараз розказувати, звірятися їй тайнощами того, що зветься коханням* (О.Гончар, с.119); - *То ж як тебе звати? Може, тепер скажеш? – запитала моя господиня, погладжуючи мене по голові* (І.Роздобудько, с.192).

Результати аналізу синтаксичних моделей, що бралися з текстів художнього стилю сучасної української літературної мови, дали змогу залежно від валентності виділити такі групи дієслівних предикатів: одновалентні, двовалентні і тривалентні.

Одновалентні дієслова мовлення в реченневих конструкціях поєднуються з іменниками (назвами людей) або займенниками в позиції підмета і позначають власне процес мовлення поряд з іншими діями.

У складі виділеної ЛСГ дієслів мовлення були виявлені такі одновалентні дієслівні лексеми: *розмовляти, базікати, балакати, галакати, лопотіти, телготати, лементувати, марнословити, сюсюкати, шепелявити, цвенькати тощо*. Наприклад: *Іде (Олеся) на паницину, мусить їх кидати, а дітки — одно не говорить, друге не ходить, а третє не вмє сидіти – дрібненькі* (Марко Вовчок, с. 54); *Так*

вони й життя прожили вкупі – *Мотря пащекувала, базікала за десятьох, а Ягор мовчав, як глухий* (О.Копиленко, с.162); *Біля парканів уже галакало жіноцтво, озброєне лопатами й граблями* (М.Стельмах, с.310); *На шкільному подвір'ї голоси, метушня. Але то **гелгочуть** не учні, а іноземні солдати* (П.Автомонов, с.29).

Двовалентні дієслова мовлення, що належать до інтерперсональних предикатів, відзначаються високим ступенем продуктивності в українській мові. Вони утворюють трикомпонентну структурну схему **S – V_f Praed_{dic} – Obj.** Утворені за цією структурною схемою речення можуть представляти різні семантичні структури.

Інтерперсональні предикати, за нашими спостереженнями, програмують своєю семантикою обов'язкове заповнення в семантичній структурі речення позицій суб'єкта і об'єкта, при цьому об'єктом виступає тільки особа. Морфолого-синтаксичне втілення даної схеми різноманітне, бо об'єктна позиція суб'єкта – адресата мовленнєвої ситуації реалізується в різних формах усіх непрямих відмінків, утворюючи при цьому низку прийменниково-відмінкових варіантів. Аналіз різновидів схеми здійснюватимемо за послідовністю відмінкових форм вираження об'єктних поширювачів, оскільки такі компоненти структури речення, як суб'єкт і предикат, завжди мають однакову форму – **S₁ – V_f – S₂**

Компонентами семантичної структури мовленнєвої ситуації є: **S₁** – суб'єкт мовлення, **P₁** – предикат мовлення, **S₂** – суб'єкт-адресат мовлення, **P₂** – предикат сприйняття висловленого. Мовленнєві ситуації, у яких суб'єкт-адресат виражений формою родового відмінка, відображені такими типами значень:

- 1) інтенсивності, темпу звучання (дієслова *кричати, репетувати, верещати, кликати, гукати, волати* тощо). Наприклад: – *А йдіть сюди!* – *гукає старший хлопчик до тітки* (М.Коцюбинський, с.76); – *Ти підеш мені зараз!* – *вищала вона до хлопця тонким голосом* (М.Коцюбинський, с.87).
- 2) ставлення мовця до співрозмовника (дієслова *жартувати, улещувати, дурити, висміювати* тощо). Вона характеризується: позитивно-жартівливим ставленням одного суб'єкта до іншого: *Жартувала, сміялась до сержантів, хоч всередині усе горіло: ждала тільки його* (О.Гончар, с.226); негативно

глузливим ставленням одного суб'єкта до іншого: *Цю особливу прихильність до Соломії помічав, і лиш **висміювали** бідного коротконогого лицаря* (М.Коцюбинський, с.116); *Дівчатам далеко було легше і сміятись, і стрічати місячні ночі з Юрієм Дзвонарем, хоч той безсовісно **дурих їх своїми легкими і веселими словами*** (М. Стельмах, с.327); *Повернувшись до школи, я почав **улещувати Федора Даниловича*** (Ю. Збанацький, с.76).

Структурна схема мовленнєвої ситуації з суб'єктом-адресатом у формі давального відмінка має такі типи семантичних різновидів:

1) лицемірне ставлення суб'єкта до об'єкта. У функції предиката речень даної семантики виступає дієслово, яке позначає лицемірне вихваляння (*лестити, облещувати, улещувати, заскакувати*). Наприклад: – *Одначе цінує панич Гаркушу, тримає на виду... –Б-бо ти в нас г-голова, – заїкаючись, **лестить Гаркуші** Гнат Рябий* (О.Гончар, с.218);

2) образливе ставлення суб'єкта по відношенню до об'єкта. Предикатом у таких реченнях виступає дієслово, що позначає негативне ставлення мовця до співрозмовника (*грубіянити, гнівити, ганьбити*). Наприклад: *Він(Яків) кожного разу скаржився на неї, **грубіянив їй**, і вони так само співчутливо слухали його, як слухають зараз її* (А.Дімаров, с.95);

3) нарікання суб'єкта на певні дії, вчинки об'єкта. Речення даної семантики формують дієслова *бідкатися, докоряти, жалітися, нарікати, скаржитися*. Наприклад: *Не чула того вечора Маруся-наймичка, як хазяйка **сварилася на неї** за гаяння, як дорікала й докоряла* (Марко Вовчок, с.83); *Наталя **жалілася йому**, що вся челядь її не любить, зовуть прибудую* (С.Васильченко, с.48).

Речення з суб'єктом-адресатом у формі знахідного відмінка є досить продуктивними в сучасній українській літературній мові й мають такий діапазон значень:

1) власне процес говоріння суб'єкта про певну особу: *Вона хотіла **поговорити з Вікторією про Арсена*** (Л. Романчук, с.48);

2) інтенсивність, тембр, темп звучання: ***Німець** розлютувався, **гукає на наймитів**, збавляє всім плату на поправку машини* (Панас Мирний, с.193);

Олеся одчинила двері в сіни, **зукнула на Килину**, звеліла їй **взяти в жида м'яса й спекти на вечерю печеню**, – *одначе в пекарню все-таки не пішла* (І.Нечуй-Левицький, с.117); *Спочатку збори не могли нічого второпати з мови коменданта, який з вираченими очима мов **гавкав на людей*** (К.Гордієнко, т.2, с.35);

3) спонукання суб'єктом об'єкта до дії шляхом переконання і поради: *Насилу Проценко **умовив Христю** зайти до нього в хату* (Панас Мирний, с.129); – *Під школу на згодиться палац, – завзято **переконував хліборобів** Олександр Палійчук* (М.Стельмах, с.423); *Текля, як могла, **збадьорювала людей**, застерігала їх від безпросвітних думок* (К.Гордієнко, т.2, с.36);

4) позитивна чи негативна оцінка суб'єктом іншого суб'єкта: *Хозари **клацають** язиками, **розхваляють майстрів, а надто князя*** (Д.Міщенко, с.78); *Омелян **говорить так, що не розбереш, чи хвалить, чи гудить жінку*** (М.Стельмах, с.92).

Структурна схема мовленнєвої ситуації з суб'єктом-адресатом, вираженим формою орудного відмінка, репрезентована наступними типами семантичних різновидів:

1) Спілкування однієї особи з іншою. При цьому обидва суб'єкти є активними учасниками мовленнєвого процесу. Речення зазначеної ситуації формуються дієсловами *розмовляти, балакати, гомоніти*. Наприклад: *Настя часто **бачить її в садах, підкликає і щиро балакає з нею*** (З.Тулуб, с.181); *Давно вже хотів, як на духу, **погомоніти з тобою*** (М.Стельмах, с.56); *Зараз Микола був не в настрої **розбалакувати з нею*** (П.Гурієнко, с.140); – *Я чув, як ви **розмовляли з Никанором, того й хотілося пособити*** (М. Стельмах, с. 247); *З **матір'ю Максима** вона **розмовляла** часом навіть одвертіше, як із власною* (Л.Романчук, с.98);

2) негативна поведінка однієї особи по відношенню до іншої чи взаємна негативна поведінка. Ця ситуація формується дієсловами *лаятися, сваритися, сперечатися*. Наприклад: – *І я, скажу тобі, увесь час **лаявся з жінкою: ми й без книжок їмо хліб!*** – *погоджується Омелян* (М. Стельмах, с.76); *Аліна*

встигла посваритись з особочкою, з отих, які в магазин приходять тільки для того, щоб вчинити скандал (А. Дімаров, с.259); *Вікторія не хотіла сперечатися з Регіною Олександрівною* (Л. Романчук, с.138).

Важливою особливістю предикатів мовлення є ознака фазовості, за якої в кожний новий момент існування створюється новий етап дії, а попередній залишається разом з попереднім проміжком часу. Фазовість як сукупність фаз, що постійно змінюють одна одну, найбільш характерна саме для предикатів дії. Показником фазовості є можливість утворення від предикатів мовлення похідних дієслів за допомогою префіксів *з-, за-, від-, од-, пере-, по-, попо-, роз-, про-*, які вказують на початок, кінець і певну тривалість дії: *заговорити, переговорити, поговорити, попоговорити, розголосити*. Наприклад: *Князь Костянтин заговорив до Єремії, але молодий хлопець, обізвавшись до його одним словом і то з неохотою, знов мовчав* (І.Нечуй-Левицький, с. 89); *Тільки що Бубка ввійшов у шинок, всі чоловіки так і загомоніли на його* (І.Нечуй-Левицький, с.116).

Лексичними покажчиками фазовості можуть виступати фазові дієслова *починати, кінчати, продовжувати, завести, готуватися* і дієслова становлення *вступати, стати, братися* і под. Наприклад: *Микола готувався розповісти дівчині про свої почуття й думки* (П.Гуріненко, с. 63); *Літні солдати почали розповідати один одному про свої родини, про дітей* (П.Загребельний, с.104); *Сусідка почала мити сходи, але перестала розмовляти з Ніною* (А. Дімаров, с.95).

Фазові дієслова мають особливу позицію в семантичній структурі речення: вони вводять додаткову інформацію початку/ припинення процесу, створюючи при цьому додаткову предикацію: фаза процесу мовлення + сам процес мовлення.

Таким чином, усі речення з інтерперсональними дієслівними предикатами мовлення характеризуються ознакою двосуб'єктності. Однак важливим компонентом семантичної ситуації мовлення є не тільки адресат, але й предмет мовлення. Об'єктні позиції та їх лексичне заповнення розкривають специфіку як самих дієслів мовлення, так і речень із цими дієсловами. Ця особливість полягає у пропозиційному змісті дієслів мовлення.

Тривалентні дієслова мовлення вимагають суб'єкта (хто говорить?), адресата (кому адресується сказане?) та об'єкта (про що говориться?). Суб'єкту валентність заміщують іменники або займенники, що переважно репрезентують мовця. Об'єкту валентність заміщують іменники або займенники, які означають адресата мовлення. За нашими спостереженнями, предмет мовлення морфологічно може бути представлений: предметним іменником – *Про Холодну Гору став розказувати їй* (О.Гончар, с.62); займенником – *Ні з чим не крилася Галя перед Ураловим, щиросердно розповіла йому все про себе* (О.Гончар, с.98); девербативом – *Неквапно, дозираючись, чи всі затямили, полковник розказував про ворожий наступ раді* (Ю.Мушкетик, с.271); підрядною предикативною частиною – *Наче щоб розсмішити Віру, Микола розповів, як вони пішли з хлопцями в суботу на танці, на оті самі твісти, що їх Вірунька не визнає* (О.Гончар, с.405). Остання виступає фактом розгорнутої пропозиції, прогнозованої інтерперсональними предикатами мовлення. Предмет мовлення лексично може бути не вираженим: *Ось він розмовляє, жартує з Демидом та Демидихою, у яких дітей купа* (О.Гончар, с.203). Хоч об'єкт факту мовлення відсутній, але він розкривається в подальшому контексті мовлення, тобто на глибинному мовленнєвому рівні. У реченнях такого типу наявний еліпс предикатної синтаксеми, зміст якої розкривається в глибинному семантичному аналізі речення.

Зазначений ілюстративний матеріал свідчить, що саме предмет мовлення (незалежно від морфологічного вираження) можна кваліфікувати як згорнуту вторинну пропозицію, а мовленнєву ситуацію, створювану інтерперсональними предикатами мовлення, – поліпропозитивною структурою.

2.5. Семантико-синтаксична конструкція з інтелектуальними інтерперсональними дієслівними предикатами

Типову інтелектуальну ситуацію міжособистісних відношень створюють модусні дієслівні предикати зі значенням сприйняття, відчуття, мислення, розуміння, зіставлення, вибору, психічного стану (*відчувати, прислухатися, чути, бачити, усвідомлювати, розуміти, цікавити, цікавитися, думати, згадувати,*

пам'ятати, забувати, уявляти, слухати, перейматися, питати, тощо). Дієслова цієї функціонально-семантичної групи обов'язково передбачають двох учасників ситуації – суб'єкта-агенса і суб'єкта-адресата. Наприклад: *Кажан, мабуть, уже не чекав бачити таким свого приятеля й змішався* (М.Хвильовий, с.286); *Орина намагалася зазирнути в очі Павлові* (К.Гордієнко, т.1, с.21); *Довго довелося матері чекати на Тимофія* (В.Речмедін, с.49); *Ганя слухала матір* (Є.Гуцало, с.250); *Дівчата сприйняли Максимову появу у вагоні як закономірне явище* (Л. Романчук, с.272).

Дієслова зі значенням інтелектуальної дії не тільки описують суб'єктно-об'єктні відношення, що виникають у вузьконауковій сфері, але й висловлення, які передають інтелектуальну типову ситуацію МОВ. Ідеї, закладені у свідомості людини, перетворюються в її погляди, переконання, тим самим визначаючи життєву позицію, поведінку, вчинки, що виявляють себе в міжособистісних контактах. Учені формулюють думку для того, щоб установити її істинність чи хибність. У звичайному житті ідеї виникають для того, щоб розв'язати певні проблеми людського буття.

Необхідно підкреслити, що значення дієслівних лексичних одиниць, які належать до ментальної сфери, визначаються не поняттями наукового мислення, а тими механізмами життя і типами відношень між людьми, в контексті яких вони утворились.

Когнітивний компонент особи, яка вступає у певні відношення з іншою особою, включає психічні процеси й мисленнєві операції, пов'язані з пізнанням оточуючих людей: сприйняття, мислення, уява, розуміння, порівняння, вибір, що належать до номінацій функціонально-семантичної групи, яка складається з дієслівних предикатів інтелектуального відношення, що є центром пропозицій висловлень типової ситуації МОВ.

Серед ситуацій, створених інтелектуальними інтерперсональними предикатами, виділяємо такі значення:

- 1) ситуація зі значенням сприйняття. Цю ситуацію передають ФСГ дієслів *бачити, дивитися, відчувати, прислухатися, сприймати*. Сприйняття як

форма чуттєвого відображення використовується людьми в міжособистісних відношеннях у такий спосіб: сприйняття зовнішнього вигляду один одного, сприйняття запаху, голосу, доторку один до одного. Наприклад: *Данило з подивом **прислухався** до крученої мови Магазаника (М.Стельмах, т.6, с.72); Згадуючи тепер ту осінь і жіночу розмову, Микола і зараз **відчував неприязнь** до Пижички (П.Гуріненко, т.2, с.36); Людянський **відчув** такий дужий і нестримний **потяг** до цієї гарної жінки (П.Гуріненко, т.2, с.185); **Роздивитися** дівчину Коваленко **не міг, бачив** лише її руки, білі й ніжні, та довго дивитися він ще не міг: **заважав** біль (П.Загребельний, с.21); Коли Петро вперше **побачив** Тосю, вона саме сміялася. Чогось звук цього сміху **пристав до його пам'яті**, як буває **пристає** вперше почута мелодія (І.Вільде, с.231); Її благальний погляд зупинив його й наче свіжим вітром **пройняв** плахотючу, ще невгамовану душу (О.Сизоненко, с.43); Ступач **почув** шелест її слів, обернувся, і на мить йому здалося, що **побачив** свою матір (М.Стельмах, т.6, с.162); Данило з подивом **прислухався** до крученої мови Магазаника (М.Стельмах, т.6, с.72); Поки вона **слухала** озлобленого цього чоловіка, він шукав бригадира (А.Дімаров, с.16); Софія **крадькома позирала** на Віталія Олексійовича (Л.Романчук, с.8);*

2) ситуація зі значенням пізнання людьми один одного, що виражається дієсловами *дізнатися, вивідати, знати, забути, вивчати, пам'ятати, приглядатися, цікавитися*. У складі висловлень зазначені дієслова описують інтелектуальну ТС МОВ, де виражається порозуміння між людьми, розуміння один одного. Наприклад: *Всі вже **знали** про його горе і щиро співчували йому і Гюро (В.Малик, т.1, с. 93); І хоча Арсен нічого **не дізнався** про Златку й Якуба, заради яких, власне й опинився тут, однак, не втрачав надії, що і в цьому йому пощастить (В.Малик, т.1, с.176); Підполковник Мартос **зацікавився** розповіддю молодого лейтенанта (В.Собко, с.205); Він не вартий того, щоб про нього **думати** і його **згадувати** (Ю.Збанацький, с.8); Гонтар, захопившись цими незвичайними зборами, **зовсім забув** про сутичку з інженером (Я.Баш, т.1, с.49); Хтозна-чому **схотіла** раптом **забути** його, бо це, що наплигло на неї*

нагально, все-таки руйнувало її спокій (В.Шевчук, с.39); Заполонена своїми материнськими думами-клопотами, Лукія й **забула** про сусіда, що задрімав за кермом (О.Гончар, с.248); *Всі почали забувати про скрипаля* (П.Гуріненко, т.2, с.13); *І хоча Арсен нічого не дізнався про Златку й Якуба, заради яких, власне й опинився тут, однак, не втрачав надії, що і в цьому йому пощастить* (В.Малик, т.1, с.176);

3) ситуація зі значенням розуміння людьми один одного, що є одним із принципів особистісного взаємовідношення (взаєморозуміння чи взаємонерозуміння) – одного із суттєвих моментів виникнення, розвитку і розпаду міжособистісних відношень [217, с.103]. Означену ситуацію виражають дієслова *усвідомлювати, осмислювати, розуміти, порозумітися*. Наприклад: *Сумний повернувся Марко до хати. Мати **розуміла** його сум* (Н. Рибак, т.3, с.326); *Арсен **зрозумів** схвильованість і радість невільників, які, може, вперше за багато років почули рідну мову з уст вільної людини* (В.Малик, т.1, с.147); *Та Оксана й не збагнула його лихої мови, бо переляк приголомшив дівчину* (М.Стельмах, т.6, с.15);

4) ситуація уявлення, яка виникає у свідомості людини через створення уявного образу, фантазування стосовно когось. Вона реалізується дієсловами *уявляти, мріяти, пригадувати, снити, домислювати*, що передають інтелектуальну ТС МОВ через уяву в свідомості персонажів образу близьких чи знайомих людей. Наприклад: *Соломії не так жалко було себе, як Остапа; вона **уявляла** собі, як він тепер лежить, хворий і самотній у пуці й вигляда її з очеретів* (М.Коцюбинський, с.102); *Не **вирізьбився** у пам'яті батьків образ, і він у мислях **домальовував** його* (А.Хижняк, с.83); *Куриленко з тої ночі, коли зазнав нападу у вербах, ніби втертяв розум і **снив** Одаркою* (І.Ле, с.308);

5) ситуація оцінки, за якої одна особа дає оцінку чи характеризує іншу репрезентується дієсловами *визначати, оцінювати, примірятися, характеризувати, ідентифікувати*. Наприклад: *Я завжди **цінував** твою хоробрість і відданість нашому найяснішому султанові* (В.Малик, т.1, с.62); *Дуже **цінував** Ізваров молоду дружину за її ясний розум* (А.Шиян, с.97);

*Шкапонд оглядає Романа, **прицінюється** до нього* (М.Стельмах, с.312); *Трифонов зупинися навпроти майора і **вступився** в нього своїми очима* (П.Автомонов, с.58); *Коли Олекса **вступлював** у нього свої очі (навчився дивитись проникливо), зайда починав мнятися й плутатись* (Г.Хоткевич, с.126); *Ви **переоцінюєте** і мене, і те, що я думаю робити* (О. Копиленко, с.223);

б) мисленнева ситуація, що створюється за допомогою ФСГ предикатів, котрі описують типову інтерперсональну інтелектуальну ситуацію (дієслова *думати, згадувати, забувати, пам'ятати, пригадувати*). Наприклад: *Андрій ніколи **не думав**, що сибіряк може бути таким кволим, тендітним* (П.Загребельний, с.92); *Пригадалося вчорашнє прощання з Оксаною* (Я.Баш, т.1, с.49); *Хіба **забудеться** для мене священна матері любов, її душі тепло щоденне, що зігриває знов і знов* (М.Сингаївський, с.21); *Чомусь саме тепер дід Дунай **згадав** свою матір* (М.Стельмах, т.3, с.153); – *Ой, Сташе!.. Я й **гадки не мала**, що ти такий* (М.Стельмах, т.6, с.51). *А потім він **згадав** їхнє прощання* (Ю.Мушкетик, с.217);

7) ситуація ототожнення, яку виражають дієслова *порівнювати, зіставляти, уподібнювати, ототожнювати*. Наприклад: *Тепер йому здавалось, що Тіна неодмінно мусить **ототожнювати** героїв фільму з ним* (Ю.Мушкетик, с.137); *Який же я старий? Адже ж нехай **привізняє** до мене якого парубка, чи справиться зо мною?* (І.Карпенко-Карий, с.108); *Старий Кажан зібрав у долоню руду щетинисту бороду і, примруживши праве око, **зміряв** ним Маркову постать зверху до низу* (Н.Рибак, т.3, с.326);

8) ситуація вибору когось кимось, що передається дієсловами *вибирати, надавати перевагу*. Наприклад: *Одностайне громада **вибрала** гетьмана – Преславного Лободу Івана* (Т.Шевченко, с.186); *Клима **обібрали** в волості за голову* (І.Нечуй-Левицький, с.79).

Функціонально-семантична група предикатів інтелектуального відношення не тільки має складну внутрішню структуру, але й пересікається з іншими семантичними підгрупами, оскільки зв'язок мислительних процесів безпосередньо відображається на інших аспектах людських стосунків. В аналізованих

висловленнях можуть поєднуватися декілька інтерперсональних ситуацій. Наприклад: *Розумів, що тепер кожне його втручання може зашкодити Дмитру Івановичу* (Ю.Мушкетик, т.2, с.196) – поєднані інтелектуальна та емотивна ситуацій; *Видно було, що Галька знає його розмову з Горовим* (А.Мороз, с.16) – поєднуються інтелектуальна і мовленнєва ситуації. Поєднання інтелектуальних та емотивних ситуацій є свідченням того, що з думкою людини, яка бере участь у певних контактах, можуть бути пов'язані й емоції суб'єкта. Це особливе інтелектуально-психологічне ставлення одного персонажу до іншого, за якого відбувається включення емоційно-оцінних компонентів у смислову структуру міжособистісних відношень : *Запам'ятай: я завжди буду поруч, бо люблю і розумію тебе* (Л. Романчук, с.141).

Інтерперсональні предикати інтелектуальної діяльності утворюють двокомпонентні структури. Денотатом об'єкта мисленнєвої дії виступає конкретна особа, на яку поширюється відповідна дія. Семантична структура речень, утворених інтерперсональними предикатами інтелектуальної дії представлена у вигляді відношення між двома суб'єктами – агенсом і пацієнсом. Відповідні речення характеризуються номінативно-акузативною структурою. Вони формуються на базі формально виражених суб'єкта та агентивного об'єкта інтелектуальної дії. Наприклад: *Пронизливими очима Омелян просвічує Терентія* (М.Стельмах, с.217); *Одна тільки Юлька розуміла і підтримувала її* (Л. Романчук, с.279).

Речення, що передають активні контрольовані внутрішні процеси, утворюють семантичний клас власне процесів. Активні контрольовані процеси, зосереджені в суб'єкті, не переходять на інший суб'єкт, однак вони є предметом інтелектуальної дії. Наприклад: *В перші дні я тільки про Володю й думав* (А.Дімаров, с.154); *Тимофій перебирає в пам'яті своїх ворогів і тільки зараз ясніше розуміє, наскільки їх збільшилося за цю ніч* (М.Стельмах, т.2, с.33). Суб'єктні лексеми у валентних позиціях інтерперсональних дієслів мислення на рівні семантичної моделі речення можуть бути охарактеризовані як перспектива і зміст процесу. Перспективою внутрішнього мисленнєвого процесу виступає прийняте суб'єктом рішення, судження, оцінка, певні висновки по відношенню до іншого суб'єкта. Змістом цих

процесів є сигніфікативний образ явищ об'єктивної дійсності, тобто те, що становить тему і предмет думки [101, с.13].

Моделі речень, утворені групою інтерперсональних дієслівних предикатів мислення, характеризуються як номінативно-предикативні: – *Я зрозумів тривогу ваших душ* (Б.Олійник, с.10); номінативно-акузативні – *Вона знала, що вже нема чого відмовляти чоловіка* (М.Стельмах, т.2, с.117); номінативно-інфінітивні – *Він думає пізніше здивувати дівчину* (М.Стельмах, т.2, с.345).

За нашими спостереженнями, серед інтелектуальних ситуацій виділяються такі, що виражають процес розуміння, який охоплює ментальну дію чи ментальний стан. Наприклад: *Мати і син поділяли одну тривогу, одну радість* (Н.Рибак, т.3, с.326); *Угорець не розумів мови, не розумів цих людей і їхньої фантастичної впертості* (О.Гончар, с.376). Розуміння як ментальний стан відображає денотативну функцію суб'єкта в ситуації „суб'єкт розуміє / не розуміє стан чи дію іншого суб'єкта”, тому речення з цим значенням переважно мають номінативно-предикативну структуру. Наприклад: *Аркадій не міг збагнути, чому Кіра ще й досі гнівається на нього* (О.Копиленко, с.279);

Таким чином, речення з інтерперсональними предикатами мислення передають інформацію про те чи інше уявлення інтелектуального потенціалу людини, а також адресоване відношення суб'єкта думки до іншого суб'єкта. Основний зміст таких висловлень – зверненість думки суб'єкта до адресата або адресована частотність дій, узагальнена дієсловами, що виражають мисленнєві операції.

2.6. Семантико-синтаксична характеристика речень з інтерперсональними дієсловами суб'єктного переміщення

Клас інтерперсональних дієслівних предикатів переміщення виділяється із семантичного поля руху на основі абстрактної семантичної категорії „характер міжсуб'єктного руху”: рухатися разом з кимсь, рухатися назустріч комусь, рухатися від когось, рухатися назустріч один одному, рухатися один від одного. Інтерперсональний дієслівний предикат, виступаючи в значенні „пересуватися”, вимагає двох суб'єктних актантів, локатива, що вказує напрям руху, та інструмента

(способу) переміщення. Наприклад: *На станції Богучар вони прилаштувалися до військового ешелону і поїхали на фронт* (Г.Тютюнник, с.341); *На двох жердках, злегка присаджуючись до землі, несуть хлопці цілу копицю сіна* (М.Стельмах, т.1, с.564).

Як зазначалося, ситуацію, описувану реченнями, в центрі яких знаходяться дієслівні предикати суб'єктного переміщення, названо моторною типовою ситуацією міжособистісних відношень. Моторна ТС МОВ становить собою багатократне відображення у свідомості мовців фрагмента об'єктивної дійсності – факту здійснення міжособистісного контакту через переміщення суб'єктів стосовно один одного: наближення до когось, віддалення від когось, відхід від когось, привезення чи відвезення когось тощо. Наприклад: *З кожним кроком Череватько наближався до Софії* (Л.Романчук, с.180); *Андрій підходить до батька поволі, з повагою і щасливо мружиться, коди кучерява борода покриває все його обличчя* (М.Стельмах, т.3, с.415); *Та не пройшли вони і трьох кроків, як їм назустріч хтось пішов* (М.Хвильовий, с.383).

За семантикою виділені нами дієслова належать до дієслів-предикатів дії зі значенням руху, оскільки основними складниками його значеннєвої структури є семи: „пересуватися в просторі”, „рухатися в певному напрямку”, „наближатися до когось”, „віддалятися від когось”. Просторова семантика інтерперсональних дієслів уключає значення суб'єкта і партнера (партнерів) дії, локативний аргумент, який позначає місцезрештування, шлях руху або вихідний і кінцевий його пункти, а також інструментальний аргумент, що вказує за допомогою чого, яким способом здійснюється дія. Наприклад: *Я тебе духом перехоплю човном на той бік* (М.Коцюбинський, ССУМ, т.2, с.166).

До ядерних членів цього класу належать дієслова *пересуватися, переміщатися*, нейтральні до протиставлення за категоріальними ознаками способу пересування, загальним напрямком руху, середовища, а також за такими ознаками, як інтенсивність, характер пересування тощо. Будучи найбільш загальними, немаркованими членами класу, вони здатні ідентифікувати значення всіх інших його членів і вживатися замість них. Ці дієслова мають активний семантичний

потенціал і здатні сполучатися з широким колом слів, що конкретизують названі категоріальні семи.

Дієслівні предикати переміщення в аналізованих висловленнях за нашою картотекою представлені шістьма функціонально-семантичними групами, що мають значення:

1) наближення до суб'єкта: *наближатися, підходити, присунутися, вернутися, під'їхати, підбігти, добігти* тощо. Наприклад: *Володимир одразу ж підбіг до свого рятівника, по-дорослому поздоровкався, запросив сісти й дістав з мисника четверту ложку* (М.Стельмах, т.6, с.61); *Після дзвінка Аркадій підійшов до Руфи і, не дивлячись їй в очі, хоробро сам віддав записку* (О.Копиленко, с.203); *Салоган відтирає конем Юрія Морозенка, впритул під'їжджає до жінки* (М. Стельмах, с.248); – *Павло! Ходи сюди, до мене, серце! – Він до неї доступив і став* (Марко Вовчок, с.79); *Софія радо підвелася йому назустріч* (Л. Романчук, с.6);

У першому з наведених речень дієслівний предикат *підбіг* у структурі речення означає наближення одного суб'єкта до іншого, внаслідок чого виникають певні інтерперсональні відношення (у нашому випадку відношення вдячності *Володимира* до людини, яка врятувала йому життя).

2) слідувати за суб'єктом (дієслова *гнатися, доганяти, переслідувати, йти за ким-небудь, ходити за ким-небудь, випереджувати когось*). Наприклад: *Польські пани думали, що козаки втікають, і гнались за ними, що було сили* (І.Нечуй-Левицький, с.102); *Карпо наздогнав її (Мотрю) і пішов з нею поруч* (І.Нечуй-Левицький, с.192); *І Зілов кинувся рятувати Ваську. Ми повернулися і назад і кинулися за Зіловим* (Ю.Смолич, с.143); *Я ладен був зіскочити з ліжка і бігти за Гамідом, щоб затримати його* (В.Малик, т.1.с.66).

Дієслова цієї групи мають сему фінитивності, яка вказує на певний орієнтир руху (суб'єктний актант) – *А за ним кинулись кілька партизанів, схопився з землі і Василь* (М. Стельмах, т.6, с.439); досягнення суб'єктом певного результату – *Микола догнав дівчат на перелазі й зараз впізнав ту дівчину, що брала воду в березі* (І.Нечуй-Левицький, с.36); *Наздогнати Потапчука пощастило аж за селом* (Ю.Смолич, с.268).

3) віддалення від суб'єкта (дієслова *відходити, виганяти, проганяти, відсахнутися* від когось, *тікати*). Наприклад: *Діди прощаються з Іваном Тимофійовичем і обережно розходяться вулицями* (М.Стельмах, т. 3, с.365); *Коло розірвалось і хлопці відсахнулись. По одному, по двоє вони рушили від шпашини в різні боки* (Ю.Смолич, с.112); *Казимирка, Сьомка і хлопці його прогнали. Бо він учительський, а вони вуличні* (Ю.Смолич, с.79); *Утік від пана Верещака.. Лютий гаспид!.. З бідного хлопа збиткується* (В.Малик, т.1, с.23).

Дієслова цієї групи означають рух одного суб'єкта в напрямку від іншого. Інтерперсональні відношення між суб'єктами ситуації, створеної ДП аналізованої групи, встановлюються контекстуально. Вони можуть бути: нейтральними (як у першому реченні), ситуативними (друге речення) й мотивованими (третє й четверте речення).

4) спільного переміщення суб'єктів(*йти з ким-небудь, повертатися з ким-небудь, їхати з ким-небудь, гуляти з ким-небудь, відвозити / привозити когось, проводити, супроводжувати*). Наприклад: *В хату входить мати з Андрієм, що весь горить і сяє від радості* (М.Стельмах, т. 3, с.415); *Годині о десятій ранку Репетюк і Макар переходили залізничну колію, простуючи з передмістя до міста* (Ю.Смолич, с.200); *Зі станції хлопці поверталися вже надвечір* (О.Гончар, с.209); *Кіра сховала конспект і пішла проводити Аркадія* (О.Копиленко, с.214); *До дерева підійшли вже Докія Петрівна й Павло з дівчинкою* (А.Головка, т.2. с.259); *Старий Горицвіт з Дмитром підходять до родини* (М.Стельмах, т.2, с.245); *Юра і Ваня зірвалися і припустили щодуху вздовж вулиці, у протилежний бік* (Ю.Смолич, с. 90); *Арсен і Марійка вирушили в дорогу. Ішли швидко, бо хотіли до вечора повернутися назад* (В.Малик, т.1, с.146); *Вони спустилися з крутого горба вниз, на лід, приметений снігом* (В.Малик, т.2, с.95); *Ми підійшли до схилу гори, вкритого деревами, котрі височіли над галявиною, як колони біля входу в язичницький храм* (І.Роздобудько, с.12).

Дієслова цієї групи мають сему комітативності і означають сумісний рух двох або більше суб'єктів у певному напрямку. Вони можуть виражати сумісний рух до певного місця, після чого супроводжувальний суб'єкт продовжить рух один.

Наприклад: *Драгане, **проведи** дідуся в безпечне місце, а сам з друзями **повертайся** і чекай на мене в Синіх каменях, біля струмка* (В.Малик, т.1, с.182), або ж навпаки, до певного моменту суб'єкт рухається один, а потім у супроводі іншого (інших) суб'єктів: *Незабаром він **вийшов** зі свічкою і **завів** пізніх гостей до невеликої холодної кімнати поруч з коморою* (В.Малик, т.2, с.91).

Дієслівні предикати цієї ФСГ у структурі висловлень, що описують моторну типову ситуацію МОВ, передають взаємовідношення обох суб'єктів, для вираження яких часто вживаються придієслівні прийменниково-відмінкові конструкції. Тому в даному випадку простежується не семантичний компонент, що диференціює і впливає на номінацію функціонально-семантичної групи цього підкласу дієслівних предикатів МОВ, а синсемантичний.

5) супроводжувати когось, йти вслід, слідком за кимось: *Я **супроводжував** його разом з Хачиком та слугами в поїздках по Волощині, Болгарії та Туреччині* (В.Малик, т.1, с.77); *Семена хутко **здогнала** його мати, несучи щось у клуночку* (Леся Українка, с.95); *Жінка **завела** мене за паркан першої смуги великих сосен, що з них починався ліс* (І.Роздобудько, с.12); *Ми **гналися** за ним, насідали йому на п'яти* (П.Загребельний, с.306).

Дієслова цієї групи можуть означати спільну дію суб'єктів переміщення, однак при цьому головний суб'єкт (чи суб'єкти) може мати різні наміри по відношенню до іншого суб'єкта. Залежно від цього міжособистісні відношення матимуть позитивне, негативне чи нейтральне забарвлення.

б) суб'єктного контрруху: віддаляти когось, віддалятися від когось, йти проти когось, зіштовхнутися з ким-небудь, зустрітися, кинутися на когось. Наприклад: *Кульчицький від несподіванки **відплигнув** аж у куток. Але Сербин наздогнав його там другої ж секунди* (Ю.Смолич, с.274); *За тиждень чи два не закохуються смертельно. Тобі буде легко **відступитися** від неї* (Є.Гуцало, с.74); *Він гнівно **брязкає** по столу кулаком, ладен **вирядити** сина з хати* (К.Гордійчук, с.204); *Орися сиділа, як на голках, а ввечері рішуче поставила перед Тимком вимогу, щоб він **спровадив** із двору свого друга, інакше вона сама його **витурить*** (Г.Тютюнник, с.95); *Младен **відпустить** мене в ту мить, коли я захочу цього* (В.Малик, т.1, с.71);

Тепер Піль біг Сербинові навперейми і відстань між ними зменшилася вдвоє (Ю.Смолич, с.180); *Та не пройшли вони і трьох кроків, як їм назустріч хтось пішов* (М.Хвильовий, с.383); *Вона з розгону наткнулась на нього й стиха крикнула* (І.Нечуй-Левицький, с.42).

Дієслівні предикати цієї ФСГ разом з керованими ними прийменниково-відмінковими конструкціями в складі описуваних висловлень означають протилежність напрямку переміщення суб'єктів, що є важливим для виникнення міжособистісних відношень. Так, у першому реченні між суб'єктами ситуації (*Кульчицький і Сербин*) виражені почуття страху *Кульчицького* по відношенню до *Сербина*, і вороже, недружелюбне ставлення *Сербина* до *Кульчицького*.

Слід зазначити, що ті чи інші інтерперсональні відношення між суб'єктами виявляють себе переважно на рівні контексту. Крім того, зміст усього висловлення або окремі його лексичні компоненти певним чином впливають на значення дієслівного предиката, привносячи в нього додаткові релятивні смислові відтінки. Наприклад: *Здається, хтось когось наздогнав і віддухопелив* (Л.Романчук, с.234); *Мирон обіймає Михайла, тягне до оселі, все дивується, яким він робом опинився тут* (М. Стельмах, т.6, с.444); *Ми вирівнялись з ним мовчки і так само мовчки, не перекинувшись словом, рушили разом, побравшись за руки* (Ю.Смолич, с.268); *Він (Нерчин) наступав на Долгіна, стиснувши руки в кулаки і той злякано позадкував до дверей* (Н.Рибак, т.5, с.451).

У першому реченні ДП *наздогнав*, який поза контекстом має нейтральне значення, виражає значення негативного ставлення одного суб'єкта до іншого, на що вказує результат моторної дії – дієслово *віддухопелив*. Дієслівний предикат *тягне* в контексті речення вказує на доброзичливе ставлення *Мирона до Михайла* (Мирон радіє зустрічі з Михайлом, йому приємна ця зустріч). Нейтральні за своїм значенням ДП *вирівнялись* і *рушили* в контекстуальному значенні виражають дружні стосунки між суб'єктами ситуації. У четвертому реченні інтерперсональні дієслова переміщення *наступав* і *позадкував* передають значення каузованого стану суб'єкта (Долгін), який виникає внаслідок дії іншого суб'єкта (Нерчин). З контексту видно, що між суб'єктами складаються негативні відношення.

Таким чином, дієслівні предикати суб'єктного переміщення можуть впливати на особистісні відношення. Це насамперед стосується напрямку руху, спільних дій людей при переміщенні. Важливою ознакою МОВ, створених інтерперсональними предикатами зазначеної групи, є не тільки семантичні, але й синсемантичні компоненти.

Моторні дієслівні предикати МОВ здатні утворювати антонімічні пари, про що свідчать значення базових дієслів (наприклад, *наближатися / віддалятися*), а також значення префіксів і прийменників, наприклад: *сходитися – розходитися; з'їхатися – роз'їхатися; підходити – відходити; йти до нього – йти від нього; йти з ним – йти проти нього*.

Характер міжособистісних відношень, створюваних дієсловами переміщення, в основному визначається за контекстом.

2.7. Функціональна характеристика інтерперсональних дієслівних предикатів

Ураховуючи основні синтагматичні семи інтерперсональних предикатів, виділяємо такі їх групи:

1) двосуб'єктні дієслівні предикати міжособистісних відношень, у вираженні яких обидва учасники відіграють однаково активну роль, тобто відношення створюються обома учасниками ситуації одночасно. Наприклад: *Вони **видерлися** по крутому схилу вгору і зупинилися під темною дерев'яною стіною* (В.Малик, т.2, с.95); *Та інколи Марко й Аркадій **сварилися** з таким запалом, що стиснуті кулаки готові були до бійки* (О.Копиленко, с.229).

Виділені інтерперсональні предикати *видерлися, сварилися, зібралися* означають, що учасники міжособистісної ситуації однаково активні в установленні інтерперсональних відношень. У значеннях виділених ДП МОВ актуалізуються семи суб'єктності;

2) суб'єктно-об'єктні дієслівні предикати МОВ виражають відношення, спрямоване від одного суб'єкта на інший, що на формально-граматичному рівні кваліфікується як об'єкт відношення. Наприклад: *Юхим зразу ж і **загадав** жінці*

лагодити вечерю (А.Головка, т.2, с.249); *З парубком здоровкались* *статечні дядьки, оглядали його зі всіх боків, наказували шапкувати батька-матір* (М.Стельмах, т.2, с.360).

У зазначених інтерперсональних ситуаціях активним є лише перший суб'єкт, він певним чином впливає на інший (у нашому випадку це суб'єкти *жінці, з парубком, його*). Через цей вплив і створюються міжособистісні відношення, які можуть мати (або не мати) продовження у подальшому процесі;

3) суб'єктно-об'єктно-мотивовані інтерперсональні відношення. Вони виникають між суб'єктами – учасниками ситуації і мають певну мотивацію. Наприклад: *Всюди мене радо зустрічали, бо я приносив людям пісню і веселий жарт* (В.Малик, т.1, с.60); *Антін був старший, тому звик ставитись до Марка зверхньо* (Н.Рибак, т.3, с. 324); *Свириду Яковлевичу не довелося пролепетати рідній матері свого найкращого слова: день його народження став днем її смерті* (М.Стельмах, т.2, с.15); *Югина подобалась йому, була гарна* (М.Стельмах, т.2, с.478).

Мотивація є основою міжсуб'єктних відношень. Вона створюється в наведених реченнях за допомогою підрядних частин, постпозитивної предикативної частини в безсполучниковому реченні, приєднувальною конструкцією;

4) каузаторно-об'єктні інтерперсональні відношення: *Його ні засмутив, ні стривожив її раптовий від'їзд: був навіть радий* (А.Дімаров, с.27); *Андрія Даниловича вивів із задуми жіночий голос* (П.Гуріненко, т.2, с. 196).

У зазначених висловленнях каузатором відношень між суб'єктами виступає девербатив *від'їзд* та іменник з процесуальним значенням *голос*. Суб'єкти інтерперсональних відношень мають у реченні об'єктну позицію (*його, її, Андрія Даниловича*). У другому реченні на присутність іншого суб'єкта вказує означення *жіночий*;

5) двосуб'єктно-деліберативні: *Сиділи вечорами з Домною Данилівною і так і сяк мудрували, план майбутньої садиби вимальовуючи* (А.Дімаров, с.231); *Юлька захопилася живою бесідою з Василем* (Л. Романчук, с.10).

Виділені інтерперсональні предикати утримують у своєму значенні семи суб'єктів – рівноправних учасників релятивної ситуації, і сему делібератива, яка вказує на зміст відношення (у зазначених прикладах – *вимальовували план майбутньої садиби; бесіда була живою, цікавою*);

б) суб'єктно-об'єктно-каузаторні: *Відігнавши остаточно сон, Кіра взяла батька за руку і посадила на диван* (О.Копиленко, с.209); *Підохочує Байда і молодят братися за ключі, не стояти, не спостерігати, а докопуватися до найдрібніших причин усіляких неполадок механізму* (Д.Бедзик, с.87).

У подібних реченнях суб'єкт є каузатором дій і вчинків, які складають зміст інтерперсональних відношень між суб'єктом-каузатором і каузативним суб'єктом, який на синтаксичному рівні кваліфікується як об'єкт (*батька, молодят*).

Ураховуючи другорядні семи, серед дієслівних предикатів МОВ виділяємо:

1) фактитивні (дієслова *об'єднуються, гуртуватися, блокуватися, розлучатися, розпадатися* тощо): Наприклад: *Треба тісніше об'єднатися бідності з батраками* (А.Головко, с.351); *Колись дерли пани шкуру з людей, а тепер почали брататись та єднатись* (І.Нечуй-Левицький, с.68); *Деся за півроку мама стала розлучатись з татом* (А. Дімаров, с.358); *Пройшла чутка про те, що Чумак розлучився з дружиною* (Ю.Збанацький, с.118).

Другорядна сема фактив є номінативним визначником виділених інтерперсональних дієслів. Так, за об'єднання утворилась чи може утворитися певна група людей за спільними інтересами. Внаслідок розлучення можуть розірватися сімейні стосунки між суб'єктами;

2) адресатні (дієслова *звертатися, повідомляти, розповідати, шепнути* тощо). Наприклад: *Обережніше, ще під машину втрапиш! – гукнула їй Аліна назустріч, хоч дочка й не могла її почути* (А.Дімаров, с.51); *– Я тобі вже казав, - дразливим голосом звертається до дівчини Спартак* (О.Гончар, с.17); *Микола готувався розповісти дівчині про свої почуття й думки* (П.Гуріненко, т.2, с.85);

3) інструментальні (дієслова *переглядатися, пересміхуватися, перемовлятися, передражнювати* тощо). Наприклад: *Артем додому не забіг. Тільки шпурнув свиту через тин у двір. Та біля воріт з Остапом перемовилися* (А.Головко, т.2. с.250);

*Підлітком бігала Христина в економію, **передражнювалася з ним** (Левком) (М.Стельмах, с.137);*

4) мотиваційні (дієслова *незлюбити, ненавидіти, поважати, цінувати* тощо). Наприклад: *Навіть коли ти зустрічалася з Корнацьким, я **ненавидів** тебе, але не зневажав* (Л.Романчук, с.177); *Дівчата міркували: чи не тому Тихін **прихильний** до Саньки, що вона його в біді рятувала* (К.Гордієнко, т.1, с.542); *Я **ціную** шляхтича по битвах та героїчних вчинках* (І.Нечуй-Левицький, с.211);

5) локативні (дієслова *віддалитися, носити, йти, їхати* тощо). Наприклад: *Доктора Міщенка ми, не спускаючи з плечей, цілу ніч **носили з мітингу на мітинг*** (Ю.Смолич, с.355); *Ми вже **звернули** були з Великого шляху на півніць* (А.Головко, т.2, с. 255) *Ми вирішили **їхати** до міста найближчої ж неділі* (Ю.Смолич, с.276); *Яцько і Многогрішний **відійшли вбік*** (В.Малик, т.1, с.58);

Таким чином, ураховуючи основні синтагматичні компоненти, у ДП інтерперсональних відношень виділяємо такі семантичні функції: 1) двосуб'єктні, 2) суб'єктно-об'єктні, 3) суб'єктно-об'єктно-мотивовані, 4) каузаторно-об'єктні, 5) двосуб'єктно-деліберативні, 6) суб'єктно-об'єктно-каузаторні. Залежно від другорядних синтагматичних компонентів у ДП МОВ виділяємо фактивні, адресатні, інструментальні, мотиваційні та локативні семантичні функції.

2.8. Облігаторні позиції інтерперсональних дієслівних предикатів у пропозиції міжособистісних відношень

2.8.1. Семантичні функції і способи вираження суб'єкта

Аналіз лінгвістичного матеріалу дає підстави вважати, що сема суб'єктності є найважливішим компонентом інтерперсональних дієслів функціонально-семантичної групи ДП МОВ поряд з семою відношення. Сема суб'єктності в семантиці ДП МОВ впливає на морфологічне формотворення і синтаксичне функціонування дієслівних інтерперсональних предикатів. Як показує аналіз, усі висловлення, що описують інтерперсональну ситуацію, характеризуються суб'єктністю.

На сучасному етапі граматичної науки проблема суб'єкта розглядається в аспекті синтаксису і семантики, оскільки „суб'єкт речення – субстанційний компонент суб'єктно-предикативної структури, що позначає носія предикативної ознаки” [127, с.133].

Увесь спектр субстанційних компонентів вимагає їх диференціації. Всі суб'єкти поділяються на предикатні й непередикатні. Предикатні суб'єкти беруть участь у формуванні структурної і семантичної бази речення, непередикатні поширюють її.

Семантичний зміст предикативного суб'єкта може бути різним: „конкретним і абстрактним, особовим і предметним, агентивним й інструментальним – залежно від лексичного значення субстантива та лексико-граматичних властивостей координуючого з ним предиката” [275, с.81].

У лексико-семантичному плані, за класифікацією В.В.Богданова [1977, с.51-56], суб'єкт у складі аналізованих речень може бути: агентивним: *Ольга Павлівна допомогла Інесі вдягтися* (Ю.Збанацький, с.25); *Він тримав її в руках міцно, безцеремонно, вона й не противилась тому* (Г.Тютюнник, с.128); та експерієнсивним: *Як міг, я намагався **втішити** жінку* (В.Малик, т.1, с.70); *Хіба ти не догадуєшся, не бачиш, не чуєш, як я **вмираю за тобою*** (М.Стельмах, т.2, с.349).

Загальне значення суб'єкта в семантико-синтаксичній структурі речення [42, с.51-56] конкретизується в певних типах значень і формах вираження. Характерною ознакою синтаксису української мови є вираження семантичного суб'єкта формами непрямих відмінків іменника. Аналізуючи суб'єктні позиції у пропозиції висловлень, що описують ситуацію МОВ, у дисертації користуємося класифікацією суб'єктних функцій В.В.Богданова [42, с.51-56], І.Р.Вихованця [75, с.40-43], а також більш детальною, конкретизуючою характер суб'єкта залежно від форм його вираження, суб'єктною типологією Г.О.Золотової [127, с.133-140].

У пропонованому дослідженні виділяються суб'єкти мовленнєвого контакту, оцінного, емоційного та інтелектуального відношення. Наприклад: *Іван Матвійович не збирався **уникати** гострої розмови з дочкою* (Ю.Збанацький, с.70);

Хлопчаки сказали йому про Марійчине одруження (Ю.Мушкетик, с.227) – суб'єкти мовленнєвого контакту.

Всі ми, Марино Василівно, схвалюємо ваш вибір і бажаємо вам щасливої зустрічі з ним (П.Гандзюга, с.461) – суб'єкт оцінного відношення.

Як я тепер ненавиділа художника! Боже мій, як я його ненавиділа (М.Хвильовий, с.264) – суб'єкт емоційного відношення.

Про що думала Надійка в цю мить? Про дивні запитання Івана Поліщука й чіткі відповіді вчителя (П. Мах, с.22) – суб'єкт інтелектуального відношення.

Виразниками суб'єкта є номінативні засоби, які означають особу. Це лексичні одиниці, значення яких безпосередньо співвідносяться з антропоморфним денотатом. Типовими формами вираження суб'єкта виступають форми називного відмінка іменника, займенника чи їх еквівалентів. Суб'єкт речення у вітчизняних граматиках традиційно називають підметом, який представлений тільки формою називного відмінка. Однак представники семантичного синтаксису дотримуються іншої думки. Зокрема, Г.О.Золотова висловлює думку, що семантичному суб'єкту властиві і непрямі відмінки [129, с.139-140]. Наприклад: *Йому незручно було дивитися на Тимченка, не хотілося зустрічатися з його поглядом* (В.Собко, с.133).

Сема суб'єктності разом з категоріальною семою відношення в семантичному змісті ДП впливає і на конструктивно-синтаксичне функціонування інтерперсонального дієслова. Особові форми дієслова МОВ уключають до свого складу поряд із семою суб'єктності диференційовані семи адресантності, адресатності і відстороненості. Наприклад: *Арсен зловив себе на думці, що він заздрить Якубові* (В.Малик, т.1, с.143) – особова форма інтерперсонального предиката *заздрить* означає адресність. Диференційована сема адресантності ДП МОВ впливає на вибір дієсловом форми третьої особи однини.

Арсен переконався, що Момчил і його друзі не затівають проти них нічого злого (В.Малик, т.1, с.142) – диференційована сема відстороненості, що міститься в семантиці інтерперсонального предиката *не затівають*, прогнозує форму третьої особи множини.

Даремно ти вступаєшся за нього, ефенді (В.Малик, т.1, с.155) – диференційована сема адресатності визначає формоутворення інтерперсонального дієслова *вступаєшся*, а саме: форму другої особи однини.

Типовими варіантами суб'єкта-особи є певне самовираження, відсторонення мовця й узагальнене вираження. Кожний із варіантів – це категоріальна функціонально-семантична ситуація персональності, а саме: означено-особовості, відстороненості (суб'єкт не є учасником даної ситуації) та узагальненості [275, с.81].

Суб'єктивність висловлень, які передають ситуацію МОВ, може виражатися займенниками: 1) *Ти уникаєш зустрічі зі мною* (В.Канівець, с.86); *Чимось вона звабила його, можливо, своїм одвертим поглядом, а може, свіжістю і нерозтраченою силою, які, здавалось, так і били через край* (І.Кулеба, с.107) – виділені суб'єкти характеризуються означеністю певних осіб; 2) – *Він таки дізнається й вижене тебе, Бронько! – оддыхавши, резюмував Сербин своє перше враження від підслуханого засідання батьківського комітету* (Ю.Смолич, с.189) – особовий займенник *він* у суб'єктній позиції виконує функцію відстороненості, характеризуючи неучасника мовленнєвого акту по відношенню до мовців; 3) *Та й легше буде тобі на серці, коли виллєш комусь своє горе* (В.Малик, т.2, с. 60) – займенник *тобі (ти)* має вказівку на узагальненість.

Займенники у формі множини утримують у своєму значенні сему множинності і можуть тим самим виражати сукупність суб'єктів, будучи лексично і синтаксично зв'язаними: *Ми з ним говоримо про якусь риболовлю, театр* (Є.Руднєв, с.5). У подібних реченнях зв'язане словосполучення у функції підмета є самодостатнім, таким, що не вимагає обов'язкового синтагматичного заповнення позиції правим актантом, який на синтаксичному рівні виконує функцію об'єкта.

Предикативний суб'єкт може виражатися опосередковано. Відсутність прямого субстанційного вираження суб'єкта заміщується імпліцитним вираженням у предикаті [275, с.89]. Йдеться про односкладні речення у традиційному розумінні, в яких дія співвідноситься з предикативним суб'єктом, однак сам суб'єкт визначається за допомогою афіксів предиката. Наприклад: – *Не діждете!*

Поховаєте мене, тоді діліть! (К.Гордієнко, т.1, с.190); – *Звільнюся з роботи, заберу Альбертика – і поїду!* (Л.Романчук, с.126). Відсутність у наведених реченнях експліцитно вираженого суб'єкта компенсуються морфологічними формами першої особи однини і множини ДП МОВ.

2.8.2. Категорія об'єкта, способи його вираження і семантичні функції

У реченнях, що описують інтерперсональну ситуацію, виділяється об'єктна придієслівна позиція, облігаторність якої обумовлена змістом синсемантичної ознаки „мати/виявляти відношення до кого-небудь”. Виразниками об'єкта також є номінативні засоби, що називають особу, яка на семантичному рівні кваліфікується як другий суб'єкт ситуації МОВ.

Виділяються такі семантичні функції антропоморфного об'єкта у висловленнях, які передають типову ситуацію МОВ:

пацієнтів, що характеризує семантику аргумента-істоти як об'єкта відношення. Наприклад: *Ну, а мама, звичайно, лежала на ліжку в сусідній кімнаті, слухала все це і **сердилася** на тата* (С.Зорян, с.25);

перцептив, котрий описує семантику аргумента-істоти, що є об'єктом фізіологічного або психічного стану. Наприклад: *Тоня, оця вертуха, оця смаглявка, це вона була й тут причинницею духовних його розбентежень, вона **виповнила** його новим, ні з чим не зрівняним **почуттям*** (О.Гончар, с.220);

медіатив, який кваліфікує об'єктний суб'єкт як засіб. Наприклад: *Він **нагло скористався** нею, її довірою, її коханням* (Л.Романчук, с.128);

ономасиатив, що характеризує семантему аргумента як ім'я, назву, прізвище. Наприклад: *Тому, коли двері прочинилися і заскочена зненацька мама Люба чи бабуся-Люся, як **називала** її Наталочка, мружилася від світла, не одразу зрозумівши, що то за ранкові гості, доня спромоглася лише на: - Це Максим, мамо* (Л.Романчук, с.273); *Я **назвала** сина Арсенчиком, на честь діда* (Л.Романчук, с.296); *Хома був вірним зброносецем. Недаремно, мабуть, обвішаний окулярами, Міклашевич **називав** Хому Санчо-Пансою* (Н.Рибак, т.5, с. 273); *Вас **охрестили***

батьком водневої бомби, ще ненародженої, осмілюсь зауважити (Н.Рибак, т.5, с.225); *Вона насилу звикла звати Миколу батьком* (І.Нечуй-Левицький, с.164);

результатив, котрий описує семантику об'єкта, що є результатом дії ДП МОВ. Наприклад: *Після другої пречистої Карпо **повінчався з Мотрею*** (І.Нечуй-Левицький, с.204); *Віталій і Надя **поберуться і стануть чоловіком і жінкою*** (Ю.Смолич, с.117); *Восени Оксен з супроти волі батька **одружився на ній і забрав Олену до Троянівки*** (Г.Тютюнник, с. 372).

На основі поданого аналізу доходимо висновку, що способи вираження об'єкта подібні до способів вираження суб'єкта, різняться вони тільки функціонально й позиційно. Об'єкт у висловленнях, що передають ситуацію МОВ, – це конкретна особа, з якою пов'язане відношення суб'єкта. Об'єкт представлений іменниками, займенниками чи їх еквівалентами. Синтаксично об'єкт може бути виражений формою знахідного відмінка без прийменника при перехідному дієслові, формами непрямих відмінків з прийменниками чи без них і функціонально збігаються з об'єктною семантикою.

2.9. Способи мовного вираження емпатії у висловленнях, що описують ситуацію інтерперсональних відношень

Розвиток комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, що базується на принципі антропоцентризму в системі та структурі тексту, дає можливість мовцеві використовувати висловлення з потрібним йому комунікативним завданням, висловлювати своє ставлення до дійсності, до учасників комунікації з власної точки зору, з точки зору слухача або особи, яка не бере участі у спілкуванні.

Дослідження парадигматики та синтагматики дієслівних предикатів інтерперсональних відношень свідчать про наявність емпатії в аналізованих висловленнях. Термін емпатія означає ідентифікацію мовця з учасником чи об'єктом повідомлюваного, виклад інформації з певної точки зору [180, с.592]. Емпатія може варіюватися від об'єктивного викладу інформації (нуля) до абсолютного збігу точок зору мовця й учасника комунікативної ситуації.

Наприклад: *Години зо дві надзвичайні події обговорювалися і пересуджувалися в родинному колі* (Ю.Смолич, 83) – емпатія нульова;

Хто дійсно співчував Орині, так це дід Савка (К.Гордієнко, т.1, с.54) – ідентифікація з Ориною;

Речення можуть бути ідентичними за своїм змістом, але відрізнитися одне від одного емпатійним вираженням. Наприклад:

а) *Софія любила Вікторію* (Л.Романчук, с. 29).

б) *Софія любила свою подругу.*

в) *Подруга Софії любила її.*

У реченні а) мовець описує подію об'єктивно, він не ідентифікує себе ні з *Софією*, ні з *Вікторією*. Його точка зору перебуває на відстані від обох учасниць описуваної події. У реченні б), навпаки, точка зору мовця є ближчою до *Софії*. Мовець характеризує *Вікторію* як подругу *Софії*. Ситуація змінюється у висловленні в), де мовець приймає точку зору *Вікторії*. Слід зазначити, що окреме речення не може мати більше, ніж одного ракурсу емпатії. Тому висловлення *Подруга Вікторії любила свою подругу* не може бути прийнятним.

Здатність людини сприймати навколишню дійсність з точки зору іншої людини впливає на використання мови, у зв'язку з чим у дисертаційному дослідженні було виділено такі мовні засоби вираження емпатії у висловленнях, що передають ситуацію МОВ: 1) сукупний суб'єкт, виражений іменниковими відмінковими формами : *Надумали ми з друзями втекти в степи* (В.Малик, т.1, с.57); 2) суб'єкт, виражений зворотним займенником себе : *Вона мене до себе жити кличе* (Леся Українка, т.6, с.14); 3); суб'єкт, виражений присвійним займенники: *Кожний з батьків учнів старших класів мав підстави підозрівати свого сина* (Ю.Смолич, с.186); 4) порядок слів у реченні: *Андрій здоровкається з Варварою* (М.Хвильовий, с.100) – ідентифікація з *Андрієм*, а не з *Варварою*; 5) вираження суб'єкта чи об'єкта МОВ іменником власної назви: *Миколу взяла досада, що мати хвалить Варку, а не ту дівчину, що недавно брала воду у березі* (І.Нечуй-Левицький, с.34).

Найбільш поширеними є ситуації МОВ першого типу, серед яких можна виділити такі форми вираження суб'єкта:

1) сукупний суб'єкт, виражений іменними відмінковими формами – мовець + слухач: *Ми з тобою знаємо один одного не один день, то чому ж вагаєшся, не довірися мені* (Л. Романчук, с.64); *А нас з тобою війна проклята порозкидала по світах* (П.Гандзюга, с.118). Суміщення позиції адресант // адресат при дієслівних предикатах МОВ не суперечить вияву емпатії, центр якої знаходиться в адресантній позиції (*ми, нас*), отже виклад йде від першої особи. Мовець дотримується власної точки зору;

2) мовець + особа, яка не бере безпосередньої участі у розмові: *Тоді я з нею не став розбалакувати* (П.Гуріненко, т.2, с.13); *Так ми з Домною Данилівною й не домовилися* (А.Дімаров, с.217). Займенникова форма, що виражає невключеність адресата мовлення у дейктичну сферу займенника першої особи, називається ексклюзивом [180, с.590]. Ексклюзивні форми у складі категорії особи протиставлені інклюзивним. Мовець дотримується своєї точки зору, хоча й об'єднує себе з неучасниками мовлення;

3) учасник мовлення (адресат) + відсторонена особа: *Ну не зрозуміли ви з Максимом один одного, навіть посварилися, і забудь про це* (Л.Романчук, с.96). Мовець приймає точку зору адресата, співчуває йому. Займенник *ви* є опосередкованим виразником суб'єктності розповіді, оскільки пов'язаний певними відношеннями з мовцем, відображає комунікативного партнера мовця й особу, яка не бере участі в розмові й перебуває за межами даного акту спілкування;

4) неучасники спілкування: *Останні події переконали Арсена в тому, що Момчил і його друзі не затівають проти них нічого злого* (В.Малик, т.1, с.142); *Було видно, що мати і син поділяли одну тривогу, одну радість* (Н.Рибак, т.3, с.326).

У зазначених прикладах мовець стає на позицію об'єктів мовлення, ідентифікуючи себе з ними. Пасивна комунікативна позиція об'єктів мовлення опосередковано відображає роль відправника мовлення, вказує на співвіднесеність висловлення з дійсністю.

Таким чином, можна простежити способи мовної інтерпретації мовцем самого себе в різних типах ситуації МОВ. Аналіз таких тлумачень образу мовця є корисним для розуміння значення суб'єкта, вираженого особовим займенником, що є необхідною умовою для побудови суб'єктивованого мовлення, особливо тим, хто вивчає українську мову як другу.

Дослідження з теорії емпатії стверджує аероцентричну концепцію речення, оскільки в семантиці дієслів утримується інформація про зв'язок з певними суб'єктами та об'єктами, про те, чим обумовлений для них вибір підметів і додатків, які заміщують собою актантні позиції при інтерперсональних предикатах в пропозиції висловлень, що передають ситуацію МОВ.

Вираження емпатії мовцем не можна пояснити лише синтаксичними чинниками. Необхідно використовувати також і семантичний фактор. Семантичні установки включають точку зору мовця на своє власне висловлення і прийняття мовцем певної точки зору іншого учасника комунікації, за допомогою чого і створюється висловлення. Тому вивчення феномену емпатії має велике теоретичне і практичне значення, оскільки розробка цієї проблеми важлива для розвитку психологічної теорії особистості та міжособистісних відношень.

Ситуації інтерперсональних відношень характерні такі важливі психологічні механізми спілкування, як співпереживання, співчуття, співучасть, які базуються на емпатії – ідентифікація мовця з учасником чи об'єктом повідомлюваного, виклад подій чи фактів з певної точки зору, що безпосередньо пов'язано з особистістю, з проблемами мовленнєвої діяльності, жанровою специфікою висловлень, описуваних ситуацією МОВ.

Літературознавці вважають, що у формуванні тексту як одиниці цілого визначальну роль відіграє не тільки його назва, тема разом з підтемами. На текстову структуру впливає точка зору автора чи авторів на об'єкт зображуваного, іншими словами, для літературознавця найважливішим є „образ автора” [259, с.25-39]. Залежно від позиції автора змінюється хід думки, аргументація, трансформуються смислові зв'язки. Літературознавець вибудовує ієрархію точок зору „зверху вниз”, від цілого до його компонентів. Мовознавець підходить до того ж матеріалу з

протилежного боку, „знизу вверх”, від частини до цілого, від речення до тексту. Таким чином, перед нами постає завдання довести, що не всі слова даної синтаксичної конструкції належать її суб’єкту, тобто, не всі слова пов’язані з точкою зору суб’єкта-агенса [220, с.124-125]. Звідси виникає проблема „суб’єктної перспективи речення” [127, с.276], ширше – суб’єктної перспективи тексту.

Ідея емпатії співвідноситься із загальними поняттями комунікативного синтаксису й діахронної типології. Аналіз ілюстративного матеріалу дозволив виділити таку типологію висловлень, що передають інтерперсональну ситуацію МОВ:

1) мовець повністю об’єктивований, тобто „становлення” героя відбувається у формі „він”. Мовець, виражений займенником третьої особи однини чи множини, умовно виступає як об’єкт для автора і для читача, який сприймає текст. Наприклад: *Він нещодавно вислуховував останні інструкції тонкогубого майора генерального штабу* (М.Стельмах, т.2, с.353); *Він (Медовий) розмовляв з Аркадієм всього кілька хвилин* (О.Копиленко, т.2, с.222). Подібні висловлення, де мовець виступає в об’єктній функції, можна охарактеризувати як об’єктноцентричні. Емпатія в таких реченнях може бути нульовою або експліцитною;

2) розповідь ведеться від першої особи, тобто „становлення” героя відбувається у формі „я” : *Хай справді не вмів я виховати сестри твоєї, але ж тебе я виховав інакше; ти був у школі, маєш товариство, я від людей тебе не заховав* (Леся Українка, т.6. с.27); *Я обов’язково розповім тобі ту історію, яка трапилася зі мною в болгарській Старій Планині* (В.Малик, т.1, с. 60);

Висловлення, де розповідь ведеться від особи „я”, тобто від особи мовця, названо у дисертації егоцентричними. Емпатія буде на боці того, від особи кого ведеться виклад, тобто на боці мовця. Способом розповіді в таких висловленнях найчастіше є форма прямої мови.

3) ситуація МОВ описується у формі „ти”. Такі ситуації представлені переважно в діалогах: *Хіба ти не догадуєшся, не бачиш, не чуєш, як я вмираю за тобою* (М.Стельмах, т.2, с.349); – *Марку, ти подарував би дівчині квіти? – немов прокинувшись, із хвацькою посмішкою спитав Аркадій* (О.Копиленко, т.2, с.233).

Зазначені висловлення названо діacentричними. Цей тип „становлення” героя у художній літературі не має закінчених жанрів, оскільки людині не властиве дуоцентричне (ти) сприйняття світу” [259, с.22].

Отже, у пропонованому дослідженні зроблено спробу показати перспективу використання лінгвістичного аналізу висловлень, що передають ситуацію МОВ. Поняття емпатії базується на урахуванні комунікативних функцій, на аналізі категорії естетичного як результату взаємодії мовців і факту людського спілкування. Прояв емпатії виявляється переважно в ідентифікації з пацієнтом, а не з агенсом У результаті дослідження було виділено три різновиди висловлень, які передають ситуацію МОВ: об’єктноцентричні (мовець виступає від третьої особи); егоцентричні (виклад ведеться від першої особи); діacentричні (висловлення описує ситуацію МОВ у формі „ти”).

Висновки до другого розділу

На основі опису та аналізу семантико-синтаксичної організації конструкцій з інтерперсональними дієслівними предикатами, їх функціональної характеристики та ролі в організації семантико-синтаксичної структури речення, виділено п’ять типових ситуацій МОВ: каузативну, мовленнєву, емотивну, інтелектуальну та моторну.

В основу функціонально-семантичної класифікації дієслівних предикатів МОВ було покладено синтагматичний принцип. У результаті аналізу виділено дієслівні предикати, що характеризуються лексичним заповненням основних позицій семантичної структури висловлень, які описують ситуацію міжособистісних відношень.

За результатами аналізу семантико-синтаксичних моделей висловлень з інтерперсональними предикатами встановлено, що в пропозитивній структурі цих висловлень облігаторними є позиції суб’єкта та об’єкта МОВ. Це обумовлено змістом синсемантичної категоріально-лексичної ознаки „мати/виявляти відношення до когось”, закладеної у значенні інтерперсональних предикатів і в семантиці висловлень, що передають ситуацію МОВ.

За функціонально-семантичними ознаками серед каузативних дієслівних предикатів виділено 12 підгруп, які по-різному відображають факт об'єктивної дійсності, оскільки основний її зміст полягає не в передачі знань, не у ствердженні чи нествердженні поданої інформації, а в спонуканні до певної дії чи зміни стану об'єкта. Каузативні інтерперсональні дієслова виражають суб'єктно-об'єктні відношення і означають спонукання об'єкта виконати дію чи змінити свій стан. Каузативні дієслова утворюють каузативну ситуацію, яка передбачає наявність як мінімум двох учасників – суб'єкта й об'єкта каузації, що свідчить про реалізацію сем агентивності і персональності. Сема впливу (інтенціональності) слугує індикатором наявності локутивної семи, яка також представлена в семантичних дефініціях міжособистісних предикатів.

Емотивна типова ситуація міжособистісних відношень репрезентує багаторазове відображення у свідомості мовця факту емоційних людських взаємозв'язків, за допомогою яких і формуються МОВ. У центрі пропозиції висловлювань емотивної ТС МОВ знаходяться емотивні дієслівні предикати, які виражають емоційний стан, його становлення, емоційний вплив, емоційне відношення, ставлення однієї особи до іншої, зовнішній вияв емоцій щодо іншої особи чи за рахунок впливу однієї особи на стан іншої, характеристикацію, якість тощо. Семантико-синтаксична структура конструкцій з інтерперсональними предикатами емоційного відношення та емоційного стану завжди поліпропозитивна, що виражається у відношенні чи ставленні одного суб'єкта до іншого.

Речення з інтерперсональними дієслівними предикатами мовлення характеризуються ознакою двосуб'єктності. Важливим компонентом семантичної ситуації мовлення є не тільки адресат, але й предмет мовлення. Об'єктні позиції та їх лексичне заповнення розкривають специфіку як самих дієслів мовлення, так і речень із цими дієсловами. Ця особливість полягає у пропозиційному змісті дієслів мовлення. Сам предмет мовлення (незалежно від морфологічного вираження) можна кваліфікувати як згорнуту вторинну пропозицію, а мовленнєву ситуацію,

створювану інтерперсональними предикатами мовлення, – поліпропозитивною структурою.

Речення з інтелектуальними інтерперсональними предикатами передають інформацію про те чи інше уявлення інтелектуального потенціалу людини, а також адресоване відношення суб'єкта думки до іншого суб'єкта. Основний зміст таких висловлень – зверненість думки суб'єкта до адресата або адресована частотність дій, узагальнена дієсловами, що виражають мисленнєві операції.

Дієслівні предикати суб'єктного переміщення утворюють моторну ТС МОВ. Вони істотно впливають на особистісні відношення учасників ситуації. Це насамперед стосується напрямку руху, спільних дій людей при переміщенні. Важливою ознакою МОВ, створених інтерперсональними предикатами зазначеної групи, є не тільки семантичні, але й синсемантичні компоненти.

Найважливішим компонентом ситуації міжособистісних відношень є семи суб'єктності та об'єктності. Сема суб'єктності в семантиці ДП МОВ впливає на морфологічне формотворення і синтаксичне функціонування дієслівних інтерперсональних предикатів. Залежно від лексичного значення субстантива та лексико-граматичних властивостей координуючого з ним предиката семантичний зміст предикативного суб'єкта може бути конкретним, абстрактним, особовим, предметним, агентивним та інструментальним. Способи вираження об'єкта у ситуаціях МОВ подібні до способів вираження суб'єкта, різняться вони тільки функціонально й позиційно. Об'єкт у висловленнях, що передають ситуацію МОВ, – це конкретна особа, з якою пов'язане відношення суб'єкта.

У дослідженні було виявлено мовні засоби вираження емпатії у висловленнях, що передають ситуацію МОВ. Поняття емпатії є перспективним у використанні лінгвістичного аналізу висловлень, що передають ситуацію МОВ, як допоміжний матеріал для літературознавчих пошуків, зокрема, пов'язаних з жанровою характеристикою художніх текстів, яка базується на урахуванні комунікативних функцій, на аналізі категорії естетичного як результату взаємодії мовців і факту людського спілкування.

Висновки

Основний підсумок дисертаційного дослідження полягає у виявленні та описі структурних схем і типових значень речень з інтерперсональними дієсловами в сучасній українській літературній мові, що не дістали на сьогодні ґрунтовного висвітлення в лінгвістичній літературі.

Семантико-синтаксична структура конструкцій з інтерперсональними дієслівними предикатами належить до поліпропозитивних. Вона вміщує первинну і вторинну предикації, що виражається у ставленні одного суб'єкта до іншого. Семантична структура пропозиції міжособистісних відношень складається з групи дієслівних предикатів інтерперсональних відношень та актантів, які реалізують свої семантичні функції, прогнозовані семантикою ДП. Конструктивним центром речень, які описують ситуацію МОВ, є інтерперсональні дієслівні предикати, які, формуючи семантико-синтаксичну структуру елементарного речення, вимагають, як мінімум, двох облігаторних суб'єктних актантів: одного в позиції підмета, другого – в позиції додатка.

Мінімальна структура речення з інтерперсональними дієслівними предикатами – це така семантико-синтаксична одиниця, компоненти якої зумовлюються валентно обумовленими властивостями дієслівного предиката і за зразком якої утворюються мінімальні, але достатні в інформативному відношенні речення конкретної мови. Основні типи мінімальних реченнєвих структур, з одного боку, є базою для утворення структурних і семантичних моделей речення, компоненти яких мають на рівні семантико-синтаксичного моделювання речення відмінне морфолого-синтаксичне й лексико-семантичне вираження, а з іншого – становлять основу для формування похідних структур шляхом доповнення їх складу факультативними компонентами, зумовленими комунікативними потребами висловлення.

Вибір міжособистісних відношень, що характеризуються особистісним характером комунікативної діяльності суб'єктів спілкування, які обмінюються один з одним знаннями, інтересами, уміннями, ціннісними орієнтаціями тощо, відображає антропоцентричний напрям дослідження. У семантиці дієслівних

предикатів, здатних утворювати міжособистісні відношення, представлені інтерперсональні дії, пов'язані зі світоглядом, емоціями, емпатією, експресією носіїв мови, що певною мірою характеризує сутність української мовної особистості.

Матеріалом для дослідження стали отримані методом суцільної вибірки з творів художньої літератури 4 150 прикладів висловлень, що описують різні ситуації міжособистісних відношень.

При проведенні дослідження перш за все було визначено теоретичні засади лінгвістичного аналізу семантичних типів інтерперсональних дієслівних предикатів, здатних утворювати ситуацію міжособистісних відношень. У першій главі дисертації були сформульовані теоретичні положення, що стали базою для створення семантичної типології інтерперсональних дієслівних предикатів, для вияву особливостей їх функціонування в сучасній українській мові.

Особливе значення для системного опису лексем має, на наш погляд, поняття функціонально-семантичного класу, під яким у дисертації розуміємо множину слів, що збігаються за денотативною співвіднесеністю, об'єднаних категоріально-лексичною семою, яка може бути вихідною або наведеною контекстом, і виконують єдину семантико-стилістичну функцію у мовленні. В основу ФСК дієслівних предикатів міжособистісних відношень покладено категоріально-лексичну семантику інтерперсональних дієслів. Значення цього класу обмежується семою „відношення”, яка означає взаємне спілкування, ставлення, зв'язок між двома і більше суб'єктами.

Згідно з вербоцентричною теорією речення дієслівний предикат розглядається в роботі як виразник відношень у структурі речення, основний організатор пропозиційної структури й номінатор відображуваної висловленням інтерперсональної ситуації. На понятійному рівні під семантичним типом дієслівного предиката МОВ розуміємо центральну частину пропозитивної структури висловлення, яке описує типову ситуацію МОВ, тобто багатократне відображення у свідомості мовця факту реальної дійсності, що ідентифікує

каузативні, мовленнєві, емоційні, інтелектуальні та пов'язані з переміщенням (моторні) взаємовідношення учасників мовленнєвого спілкування.

З урахуванням ситуативних різновидів МОВ у пропонованій роботі подано дві класифікації семантичних типів дієслівних інтерперсональних предикатів залежно: 1) від категоріально-лексичної семантики дієслівного предиката, 2) від його лексико-граматичної й оцінної семантики.

Результатом основної класифікації стало визначення складу ФСК інтерперсональних дієслівних предикатів, що включає функціонально-семантичні групи, названі відповідно до релятивної диференційованої семи, якою характеризується значення дієслівного предиката. Виділено п'ять функціонально-семантичних підкласів інтерперсональних дієслівних предикатів: 1) каузативні, 2) мовленнєві, 3) емотивні, 4) інтелектуальні та 5) моторні. Серед кожного підкласу було виділено функціонально-семантичні групи.

Додаткову класифікацію інтерперсональних дієслівних предикатів проведено залежно від їх лексико-граматичної й оцінної семантики. Дієслівні предикати МОВ було охарактеризовано залежно від лексико-граматичної ознаки статальності / акціональності, автономної семантики, абстрактного семантичного компонента „спрямованість відношення”. Відповідно до визначених ознак було виділено статальні / акціональні ДП; сативні / пейоративні / комутативні ДП; перехідні / неперехідні (взаємо-зворотні, загальнозворотні) ДП; міжособистісні ДП позитивного / негативного ставлення. Лексико-граматична типологія інтерперсональних предикатів може знайти застосування при виявленні не тільки лексичних значень, але й формально-граматичних особливостей, граматичних значень, властивостей граматичної сполучуваності дієслівних предикатів.

У дослідженні представлена семантико-синтаксична характеристика речень з інтерперсональними дієслівними предикатами. Відомо, що на сполучувальні функції дієслівних предикатів впливають синтагмагматичні семи. Тому інтерперсональні предикати залежно від семного набору свого значення мають певні семантичні валентності, традиційно позначені термінами семантичних функцій актантів. З урахуванням основних синтагматичних сем виділено

двосуб'єктні, суб'єктно-об'єктні, суб'єктно-об'єктно-мотиваційні, двосуб'єктно-деліберативні, суб'єктно-об'єктно-каузаторні дієслівні предикати. З урахуванням тільки другорядних синтагматичних сем серед ДП МОВ виділено фактивні, інструментальні, мотиваційні та локативні предикати.

У ході дослідження семантико-синтаксичних моделей висловлень, які описують типові ситуації МОВ, встановлено, що облігаторними в їх пропозиційній структурі є позиція суб'єкта МОВ і позиція об'єкта МОВ. Це обумовлено змістом синсемантичної категоріально-лексичної ознаки „мати / виявляти певне відношення до кого-небудь”, закладеної у значенні інтерперсонального дієслова і в семантиці висловлень, які передають ситуацію МОВ. Загальне значення суб'єкта в семантико-синтаксичній структурі висловлення (агентивний, експерієнсивний) конкретизується в його різновидах, що відповідають типу значення і форми вираження (суб'єкти різного типу відношень: оцінного, емоційного, раціонального, мовленнєвого контакту). Антропоморфний об'єкт у досліджуваних висловленнях представлений у таких семантичних функціях: пацієнтів, перцептив, медіатив, ономастив, результатив, бенефіціатив.

Більшість каузативних інтерперсональних предикатів створюють у висловленні каузативну ситуацію, яка передбачає наявність як мінімум двох учасників – суб'єкта і об'єкта каузації, що свідчить про реалізацію сем агентивності і персональності. Сема впливу (інтенціональності) може слугувати індикатором наявності локутивної семи, яка також представлена в семантичних дефініціях міжособистісних предикатів. Локутивна сема у свою чергу згортає засіб каузації у вигляді мовленнєвого впливу. У даному типі каузативної ситуації дієслова розгортають сему інтенціональності через те, що каузатором є особа впливу на іншу особу. Однак у структурах з аналітичним каузативом, де фіксуються відношення взаємовпливу осіб (каузатива і каузатора), об'єктом каузації є сам суб'єкт.

Агентивність каузативних конструкцій відображає відношення між двома особами, одна з яких активно впливає на іншу, спонукаючи її до дії чи зміни стану. Суб'єкт головної предикації найчастіше має значення агенса, а суб'єкт вторинної предикації переважно має значення патієнса або експерієнсива.

Семантико-синтаксична структура конструкцій з інтерперсональними предикатами емоційного відношення та емоційного стану завжди поліпропозитивна. Вона вміщує первинну і вторинну предикації, що виражається у відношенні чи ставленні одного суб'єкта до іншого. Суб'єкт емотивної ситуації може мати значення агента, експерієнсива, результатива, перцептива. Суб'єкт стану емотивної ситуації переважно каузується як внутрішніми, так і зовнішніми причинами.

Характерною ознакою семантико-синтаксичної структури висловлень, які презентують типову мовленнєву ситуацію МОВ є семи агентивності та адресованості, тобто впливу однієї особи на іншу. Семи агентивності й адресованості репрезентують сему персональності, що актуалізує інтерперсональне значення інформативних дієслів. Дієслова мовлення містять також сему спрямованості впливу, яка маркується ідентифікаторами каузативного зв'язку.

Семантико-синтаксична структура висловлень, утворених інтерперсональними предикатами інтелектуальної дії представлена у вигляді відношення між двома суб'єктами – агентом і пацієнтом. Відповідні речення характеризуються номінативно-акузативною структурою. Вони формуються на базі формально виражених суб'єкта та агентивного об'єкта інтелектуальної дії. Основний зміст таких висловлень – зверненість думки суб'єкта до адресата або адресований ряд дій, узагальнений дієсловами, що виражають мисленнєві операції.

Моторні типові ситуації МОВ передають взаємовідношення обох суб'єктів, для вираження яких часто вживаються придієслівні прийменниково-відмінкові конструкції. Тому тут часто простежується не семантичний компонент, що диференціює і впливає на номінацію ФСК цього класу інтерперсональних дієслівних предикатів МОВ, а синсемантичний.

Здатність людини сприймати навколишню дійсність з точки зору іншої людини впливає на вибір мовних засобів. У зв'язку з цим у роботі було виділено мовні засоби вираження емпатії: 1) сукупний суб'єкт, виражений іменними відмінковими формами; 2) зворотний займенник *себе*; 3) присвійні займенники; 4) порядок слів у реченні; 5) позначення суб'єкта чи об'єкта МОВ іменником власної

назви. Явище емпатії безпосередньо пов'язане з особистістю, особистісними контактами, з проблемами мовленнєвої діяльності, з перспективою розгортання комунікативного синтаксису.

Проведене дослідження становить подальше вивчення проблем семантичного синтаксису з позицій вербоцентризму на прикладі інтерперсональних дієслівних предикатів, здатних утворювати ситуацію міжособистісних відношень. Категоріально-лексичні, соціолінгвістичні та стилістичні аспекти, що застосовувалися при розгляді інтерперсональних дієслів, обумовлюють значимість отриманих результатів для теорії художнього тексту, для опису української мови з огляду її функціонування та вивчення.

Таким чином, у дисертації представлено комплексне дослідження семантико-функціональних типів інтерперсональних дієслівних предикатів та семантико-синтаксична організація висловлень, утворюваних цією групою предикатів. Система виявлених та проаналізованих з вербоцентричних позицій семантичних типів дієслівних предикатів, здатних утворювати ситуації міжособистісних відношень, та характеристика семантико-синтаксичної організації речень, утворюваних цими предикатами, може стати складовою частиною комплексного аналізу семантичних типів предикатів.

Викладені в роботі зауваження щодо семантико-синтаксичних та формально-граматичних особливостей інтерперсональних дієслівних предикатів свідчать про справедливість виокремлення зазначеної групи, про наявність у їхньому значенні великого спектру ідентифікаційних та диференційних ознак та про перспективність залучення запропонованих принципів при побудові класифікаційної сітки для інших семантико-синтаксичних та функціональних груп дієслів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авилова Н.С. Вид глагола и семантика глагольного слова. – М.: Наука, 1976.– 328с.
2. Адмони В.Г. Типология предложения // Исследования по общей теории грамматики. – М.: Наука, 1968. – С. 232-291.
3. Адмони В.Г. Структурно-смысловое ядро предложения // Члены предложения в языках различных типов. – Л.: Наука, 1972. – С. 35-52.
4. Адмони В.Г. Структура грамматического значения и его статус в системе языка // Структур предложения и словосочетания в индоевропейских языках. Л.: Наука, 1979. – С. 6-36.
5. Акимова Г.Н. К вопросу о валентности переходных глаголов в русском языке // Теория языка: Методы его исследования и преподавания. К 100 - летию со дня рождения Л.В.Щербы. – Л., 1981. – С. 28-32.
6. Алексеюк М.И. Предикатные наименования лиц в современном украинском языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Харьков, 1988. – 26с.
7. Алисова Т.Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка. – М.: Изд-во Московского университета им. М.В. Ломоносова, 1971. – 293с.
8. Алисова Т.Б., Репина Т.А., Таривердиева М.А. Введение в романскую филологию: Учебник. – М.: Высш. шк., 1987. – 343с.
9. Андерш Й.Ф. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова: На матеріалі укр.мови // Укр. мовознавство. – 1980. – Вип.8. – С. 62-65.
10. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. – К.: Наук. думка, 1987. – 190с.
11. Андерш Й.Ф. Валентно-інтенційна структура предиката і типологія простих речень у сучасних слов'янських мовах // Слов'янське мовознавство: Доповіді X Міжнар. з'їзду славістів, Софія, вересень 1988р. – К., 1988. – С. 124-136.
12. Антонова С.М. К вопросу о функционировании глагола "говорить" в литературной и в диалектной речи // Глагол в языке и речи: Сб.научн.трудов Кемеровского ун-та. – Кемерово, 1986. – С. 139-148.

13. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. – М.: Наука, 1967. – 252с.
14. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367с.
15. Апресян Ю.Д. Недавние американские исследования в области эмоций и эмоциональной лексики // Семантика и информатика. Вып. 34, 1995.
16. Арват Н.М. Про лексичне наповнення структурних схем простого речення // Мовознавство. – 1973. – №4. – С. 42-49.
17. Арват Н.Н. Компонентный анализ семантической структуры простого предложения. – Черновцы: Изд-во Чернов. ун-та, 1976. – 68с.
18. Арват Н.Н. О семантике предложения // Научные доклады высшей школы. Филол. науки. – 1979. – № 5. – С. 52-61.
19. Арват Н.Н. До питання про семантичну топологію речення: На матеріалі східнослов'янських мов // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С. 24-31.
20. Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. – К.: Вища шк., 1984. – 159с.
21. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1982. – 131с.
22. Арутюнова Н.Д. О номинативной и коммуникативной моделях предложения // Изв. АН СССР, СЛЯ. – 1972. – Т.31, вып.1. – С. 41-49.
23. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383с.
24. Арутюнова Н.Д. Семантическая структура и функции субъекта // Изв. АН СССР, СЛЯ. – 1979. – Т.38, № 4. – С. 323-334.
25. Арутюнова Н.Д., Ширяев Е.Н. Русское предложение. Бытийный тип: (структура и значение). – М.: Рус. язык, 1983. – 198с.
26. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка, событие, факт. – М.: Наука, 1988. – 338с.
27. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1969.

- 28.Бабайцева В.В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация. – М.: Просвещение, 1979. – 269с.
- 29.Бабенко Л.Г., Кузнецова Э.В. Предложения, передающие ситуацию неадресованной речевой информации, в художественном тексте (на мат-ле прозы А.Платонова) // Исследования по семантике. – Уфа, 1981. – вып.7. – С.74-83.
- 30.Бабенко Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 182с.
- 31.Бабенко Л.Г. Функционирование глаголов отдельных ЛСГ в текстах разных стилей // ЛСГ русских глаголов. / Под ред. Э.В.Кузнецовой. – Иркутск: Иркут. ун-т, 1989. – С. 127-146.
- 32.Бабенко Л.Г. Лексико-семантические группы глаголов и семантические модели предложения // ЛСГ русских глаголов. / Под ред. Э.В.Кузнецовой. – Иркутск: Иркут. ун-т, 1989. – С. 97-112.
- 33.Баландіна Н.Ф. Предикатно-аргументне представлення семантики речення // Мовознавство. –1992. – №2. – С. 60-66.
- 34.Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1968. – 551с.
- 35.Бахтина В.П. К семантической характеристике глаголов речи в русском языке // Материалы по русско-славянскому языкознанию. – Воронеж, 1963. – С.143-161.
- 36.Бахтина В.П. Некоторые особенности глаголов речи в русском языке // Ученые записки Башкирского госуд. ун-та. –Т.XVIII, Серия филол.наук № 8 (12). – Уфа, 1964. – С. 35-51.
- 37.Бахтина В.П. Лексико-грамматическая сочетаемость глаголов речи в русском литературном языке II пол. XIXв.: Автореферат дис. ...канд. филол. наук. – Воронеж, 1965. – 21с.
- 38.Белошапкина В.А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высшая школа, 1977. – 248с.

39. Белошапкина В.А. Минимальные структурные схемы русского предложения // Рус. язык за рубежом, 1978. – № 5. – С. 55-59.
40. Белошапкина В.А. Расширенные структурные схемы русского предложения // Рус. язык за рубежом. – 1979. – № 5. – С. 63-68.
41. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447с.
42. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 204с.
43. Богданов В.В. Структурная схема и семантика предложения // Исследования по семантике. Семантические аспекты синтаксиса. – Уфа: Изд. Башкирского гос. ун-та, 1985. – С. 18-24.
44. Бондар О. І. Онтологічні категорії і функціонально-семантичні поля: відображуваність, конститутивність, ізоморфність// Записки з загальної лінгвістики. – Одеса, 2001. – Вип. 2. – С. 17-26.
45. Бондарко А.В., Буланин Л.Л. Русский глагол. – Л.: Просвещение, 1971.– 192с.
46. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. – Л.: Наука, 1978. – 175с.
47. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. – Л.: Наука, 1984. – 136с.
48. Бондарко Л.В. Лингвистика и модели речевого поведения. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 184с.
49. Бородин М.А., Скрябин Л.М. Категория субъекта и объекта в романских языках // Категория субъекта и объекта в языках различных типов. – М.: Наука, 1982. – С. 4-23.
50. Брицын В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. – АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. – К.: Наукова думка, 1990. – 320с.
51. Будагов Р.А. К теории синтаксических отношений // Вопр. языкознания, 1973. – № 1. – С. 3-15.
52. Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // семантические типы предикатов // Под ред. О.Н.Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 7-85.

- 53.Бурдаковская Н. Н. Выражение отношения причины в структуре простого предложения в современном украинском языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.02/ Киев. гос. пед. ин-т им. А.М.Горького. – К., 1990. – 22с.
- 54.Валимова Г.В. Функциональные типы предложений в современном русском языке. – Ростов н/Д.: Изд-во Ростов. ун-та, 1967. – 331с.
- 55.Васильев Л.М. Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи // Очерки по семантике русского глагола. – Уфа, 1971. – Вып.43. – С. 38-311.
- 56.Васильев Л.М. Семантические модели предложения // Исследования по семантике. –Уфа, 1976. – Вып.6 – С. 125-128.
- 57.Васильев Л.М. Семантика русского глагола. – М.: Высшая школа, 1981. – 184с.
- 58.Васильев Л.М. Семантика русского глагола. Глаголы психической деятельности, речи, звучания и поведения. – Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1981. – 72с.
- 59.Васильев Л.М. Принципы семантической идентификации глагольной лексики // Семантические классы русских глаголов. – Свердловск, 1982. – С. 11-14.
- 60.Васильев Л.М. Предикаты состояния, их типология, парадигматика и синтагматика // Глагол в системе языка и речевой деятельности. – Свердловск, 1990. – С. 6-7.
- 61.Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика: Учеб.пос. для вузов. – М.: Высш.шк., 1990. – 176с.
- 62.Вардуль И.Ф. Основы описательной лингвистики (синтаксис и супрасинтаксис). – М.: Наука, 1977. – 352с.
- 63.Вардуль И.Ф. Основные понятия актуального синтаксиса. // В кн. Исследования по японскому языку. – М.: Наука, 1967. – С. 20-30.
- 64.Вахнеева Н. А. Сочетаемость в лексико-семантических исследованиях // Вопросы сочетаемости языковых единиц. – Саратов, 1974. – С. 35-40.
- 65.Вейнрейх И.О. О семантической структуре языка // Новое в лингвистике. – М., 1970. – Вып.5 – С. 163-249.

66. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 1991-2001. – 1440с.
67. Величко А.В. Структури предложений с глаголами речи, выражающие прямое и обратное направление отношения // Синтаксис простого и сложного предложения. – М., 1973. – С. 5-16.
68. Величко А.В., Овчинникова Л.А. К вопросу о соотношении одно-, двух-, трехместной моделей предложений на материале предложений с глаголами-сказуемыми семантических классов речи, передачи, отчуждения // Филологические науки, 1973. – №3.
69. Величко А.В., Туманова Ю.А., Чагина О.В. Простое предложение: Опыт семантического описания. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 119с.
70. Вінтонів М. О. Функціонально-семантичні вияви предикатів дії в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць / Наук. ред. А.П.Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1999. – Вип.. 5. – С. 149-157.
71. Выготский Л.С. Мышление и речь // Избранные психологические исследования. – М., 1956.
72. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // Вопр. языкознания, 1953. – № 5. – С. 5-29.
73. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1986. – 640с.
74. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1971. – 120с.
75. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Радян.школа, 1982. – 207с.
76. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 219с.
77. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 232с.
78. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. –К.: Наук. думка, 1988. –255с.

79. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222с.
80. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368с.
81. Войцехівська В. Г. Придієслівне керування в сучасній українській літературній мові (словосполучення з префіксально-прийменниковою кореляцією): Дис. ...канд. філол. наук. – К., 1969. – 394 с.
82. Войцехівська В.Г. Синтаксичні зв'язки дієслова // Укр. мова і літ. в школі, 1972. – №7. – С. 36-41.
83. Володченко М.П. Интенционные свойства глаголов внутреннего эмоционального состояния в современном русском языке: Автореферат дис. ...канд. филол. наук. – К., 1984. – 23с.
84. Вольф Е.М. Состояния и признаки: Оценки состояний // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н.Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 320-339.
85. Вольф Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка: Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М.: Наука, 1989. – С. 55-75.
86. Гайсина Р.М. Значение и синтагматика глаголов: (на материале глаголов отношения). – Уфа, 1980. – 79с.
87. Гайсина Р.М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке. – Саратов: Из-во Саратовского ун-та, 1981. – 196с.
88. Гайсина Р.М. К семантической типологии глаголов русского языка // Семантические классы русских глаголов. – Свердловск, 1982. – С. 15-21.
89. Гак В.Г. Проблемы лексико-грамматической организации предложения: Автореферат дис. ...докт. филол. наук. – М., 1968. – 55с.
90. Гак В.Г. К проблеме синтаксической семантики: (Семантическая интерпретация „глубинных” и „поверхностных” структур) // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – С.77-85.

91. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компоненты семантической структуры высказывания // Семантическая структура слова. – М.: Наука, 1971. – С. 78-96.
92. Гак В.Г. Высказывание и ситуация // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1973. – С. 349- 372.
93. Гловинская М.Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола. – М.: Наука, 1982. – 155с.
94. Гоголина Н.А. Парадигматическая характеристика глаголов межличностных отношений // Типы языковых парадигм. – Свердловск, 1987. – С. 16-17.
95. Гонтар Т. Ф. До проблеми валентності мовних одиниць // Мовознавство, 1995. – № 2 – 3. – С. 17-21.
96. Горелов И.Н. Вопросы теории речевой деятельности: Психолингвистические основы искусств. интеллекта. – Таллин, 1987. – 190с.
97. Городенська К.Г. Дериважація синтаксичних одиниць. - К.: Наук. думка, 1991. – 192с.
98. Грамматика современного русского литературного языка. / Отв. ред. Н.Ю.Шведова. – М.: Наука, 1970. – 767с.
99. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці: Рута, 1999. – 336с.
100. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. / Общ. ред. Г.В. Рашишвили. – М.: ОАО ИГ Прогресс, 2000. – 400 с.
101. Гумовская В.В. Семантико-синтаксическая структура предложений с глаголами мысли в современном украинском языке: Автореферат дис. ...канд. филол. наук. – К., 1989. – 22с.
102. Данеш Ф., Гаузенблас К. К семантике основных синтаксических формаций // Грамматическое описание славянских языков. – М.: Наука, 1974. – С. 90-97.
103. Даниленко А. Дієслово як комунікативний центр у синтаксичній будові української мови: Проблема типологічного конструкта // Зб. Харків. історико-філолог. товариства. – Харків, 1993. – С. 131-138.
104. Демьянков В.З. Предикаты и концепция семантической интерпретации //

Изв. АН СССР, СЛЯ, 1980. –Т.39. – №4. – С. 336-343.

105. Джочка І. Ф. Дери́ваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2003. – 20с.
106. Джура А. С. Синтаксична транспозиція відмінкових форм (на матеріалі іменникових форм родового відмінка): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01/ НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2000. – 19с.
107. Дзюбишина Н. Я. Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні // Організація тексту (граматика і стилістика) / Відп. ред. Г.М.Колесник. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 5-13.
108. Долгов Ю.С. Тип валентности как грамматическая категория в русском языке // Рус. языкознание. –1990. – Вып.21. – С. 44-49.
109. Дорофеева Т.М. Обязательная синтаксическая сочетаемость глагола в современном русском языке: Автореферат дис. ...канд. филол. наук. – М., 1974. – 17с.
110. Дубровская Л.А. К вопросу взаимодействия лексико-грамматических свойств глагола и структурно-синтаксической организации предложения // Семантические классы русских глаголов. - Свердловск, 1982. – С. 71-81
111. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 404с.
112. Эргман Л.Б. Понятийная категория релятивности и способы её формализации в современном английском языке // Понятийные категории и их языковая реализация. – Л.: ЛГПИ, 1989. – С. 131-139.
113. Жигилій Н.Д. Дієслівно-іменні словосполучення на вираження просторових відношень: Дис. ...канд. філол. наук. – К., 1974. – 220с.
114. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М.: Наука, 1982. – 159с.
115. Жовтобрюх М.А. Синтаксична будова української мови. - К.: Наук. думка, 1968.
116. Загнітко А.П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці. – К.: НМК ВО, 1990. – 132с.

117. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. – К.: НМК ВО, 1990. – 51с.
118. Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. – К.: НМК ВО, 1990. – 64с.
119. Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови. –К.: Вища шк.,1991. – 77с.
120. Загнітко А.П. Позиційна модель речення і валентність дієслова // Мовознавство, 1994. – №2-3. – С. 48-56.
121. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. – Донецьк: Дон ДУ, 1996. – 437с.
122. Засорина Л.Н., Берков В.П. Понятие валентности в языке // Вестник Ленингр. ун-та. Серия истории яз. и лит., 1961. – Вып.2. – №8. – С. 133-141.
123. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1976. – 307с.
124. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 312с.
125. Зимняя А.И. Психология обучения неродному языку. – М., 1989.
126. Змудяк Г.А. Роль логико-семантической валентности в организации структуры предложения (на материале группы глаголов независимого направленного движения): Автореферат дис. ...канд. филол. наук. – Минск, 1980. – 21с.
127. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351с.
128. Золотова Г.А. К типологии простого предложения // Вопр. языкознания, – 1978. – №3. – С. 49-61.
129. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368с.
130. Зоммерфельдт К.Е. К классификации лексических единиц с учетом их валентности // Иностр. яз. в школе, 1979. – №2. – С. 9-12.

131. Іваницька Н.Л. Синтаксична структура простого речення // Укр. мова і літ. в школі, 1971. – №1. – С. 27-36.
132. Іваницька Н.Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка // Мовознавство, 1985. – №1. – С. 39-43.
133. Иваницкая Н.Л. Формально-грамматическая и семантико-синтаксическая структура простого предложения: (на материале двусоставных предложений современного украинского литературного языка): Автореферат дис. ...докт. филол. наук. – К., 1986. – 46с.
134. Іваницька Н.Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу. – К., 1989. – 63с.
135. Іваницька Н.М. Функціонально-семантичні параметри абсолютивних дієслів української мови: Автореферат дис. ...канд. філол. наук. – К., 2000. – 20с.
136. Иванова Л.П. Структурно-функциональный анализ простого предложения. – К.: Вища школа, 1991. – 168с.
137. Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. / Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1969. – 180с.
138. Кадомцева Л.О. Українська мова. Синтаксис простого речення. – К.: Вища школа, 1985. – 127с.
139. Кадомцева Л.О. Граматичні основи класифікації простих речень // Укр. мовознавство. – К., 1988. – Вип.15. – С. 69-75.
140. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1995. – 312с.
141. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263с.
142. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. – М.: Наука, 1988. – 311с.
143. Касевич В.Б., Храковский В.С. Общие вопросы семантики конструкций с предикатными актантами // Семантика и синтаксис конструкций с предикатными актантами: материалы Всесоюз. конф. «Типологические

- методы в синтаксисе разносистемных языков». – Л.: Ин-т языкознания АН СССР, 1981. – С. 7-23.
144. Касимова Г.К. Глаголы со значением информации и субъектные связи их предикативных форм // Слово и грамматические законы языка. Глагол. – М.: Наука, 1989. – С. 211-247.
145. Категории глагола и структура предложения. Конструкции с предикатными актантами / Отв. ред. В.С. Храковский. – Л.: Наука, 1983. – 248с.
146. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 216с.
147. Кацнельсон С.Д. Категория субъекта и объекта в языках различных типов. – Л.: Наука, 1982. – 189с.
148. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание. – Л.: Наука. Ленинг. отд-ние, 1986. – 298с.
149. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности // Вопр. языкознания, 1987. – №3. – С. 20-32.
150. Качала Я.М. Субстанциальные и несубстанциальные характеристики глагола // Грамматическое описание славянских языков. – М.: Наука, 1974. – С. 38-47.
151. Кибардина С.М. Основы теории валентности. – Вологда, 1979. – 54с.
152. Кибардина С.М. Категория субъекта и объекта и теория валентности // Категория субъекта и объекта в языках различных типов. – М.: Наука, 1982. – С. 23-45.
153. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке: Опыт функционально-семантического анализа. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160с.
154. Клибанова Л.А. Глаголы, выражающие понятие процесса речи в русском, молдавском и немецком языках: Автореферат дис. ...канд. филол. наук. – М., 1974. – 22с.
155. Коваль Л. М. Виділення інформативно недостатніх слів на основі їх сполучувальних характеристик // Наук. зап.: Зб. наук. праць. Серія: Філологія

- / Відп. ред. Н.Л.Іваницька. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М.Коцюбинського, 2002. – Вип. 4. – С. 61-65.
156. Кодухов В.И. Лексико-семантические группы слов. Лекция. – Л., 1955. – 28с.
157. Кодухов В.И. Из истории глаголов говорения в русском литературном языке XVII-XVIII вв. // Учен. зап. Казанского ун-та. – Казань, 1961. – Т.119, кн.5. – С.215-231.
158. Кожевникова Л.А. Глагольная валентность и контекст // Лингвистика текста. – Куйбышев: Изд-во Куйбышев. ун-та, 1976. – С. 59-67.
159. Козинцева Н.А. Конструкции с глаголами речи, мысли, чувственного восприятия, эмоционального отношения и оценки // Семантика и синтаксис конструкций с предикатными актантами. – Л., 1981. – С. 89-103.
160. Кокорина С.И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке. – М., 1979. – 77с.
161. Колшанский Г.В. Логика и структура языка. – М., 1965. – 240с.
162. Колшанский Г.В. О семантическом аспекте языкознания // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1976.
163. Колшанский Г.В. Категория семантики в синтаксисе // Вопр. романо-германской филологии: Синтаксическая семантика: Сб. статей. – М., 1977. – С.5-12.
164. Комаров А.П. О лингвистическом статусе каузальной связи (К вопросу о системности средств выражения причинно-следственных отношений в современном немецком языке). – Алма-Ата: Казах. гос. пед. ин-т, 1970. – 224с.
165. Кузнецова Э.В. Категория типичных идентификаторов как основа для выделения лексико-семантических групп глагола // Актуальные проблемы лексикологии. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1971. – Ч.1. – С. 46-52.
166. Кузнецова Э.В. Лексико-семантические группы глаголов и семантические модели предложений // Классы глаголов в функциональном аспекте: Сб. научн. трудов. – Свердловск: УрГУ, 1986. – С. 4-17.

167. Кузнецова Э.В., Михайлова О.А. Предикатные компоненты семантики глагола // Семантика слова и синтаксической конструкции. – Воронеж, 1987. – С.38-46.
168. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка: Учеб. пособие для фил. ф-тов ут-тов. – М.: Высш. шк., изд. 2-е, 1989. – 216с.
169. Кузнецова Э.В. Введение // ЛСГ русских глаголов / Под ред. Э.В. Кузнецовой. – Иркутск: Иркут. ун-т, 1989. – С. 4-21.
170. Лебедева М.Н. Синтаксическая сочетаемость глаголов. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 88с.
171. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення: Дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2002. – 213с.
172. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. – М.: Высшая школа, 1986. – 175с.
173. Лекант П.А. Семантика членов предложения // Семантика слова и семантика высказывания. – М., 1989. – С. 7-19.
174. Лексико-семантические группы русских глаголов / Под ред. Э.В.Кузнецовой. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1989. – 180с.
175. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождения речевого высказывания. – М.: Наука, 1969. – 308с.
176. Леута О.І. До питання про лексичне вираження предикатів стану в сучасній українській літературній мові // Граматичні аспекти української мови. Збірник наукових праць. – К.: В-во КДПШ, 1985. – С. 83-88.
177. Леута О.І. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояния в современном украинском литературном языке: Дис. ...канд. филол. наук. – К, 1988. – 170с.
178. Леута О.І. Виділення лексико-семантичної групи стану в складі дієслівної лексики сучасної української літературної мови // Семантичні і формальні аспекти морфології і синтаксису української мови. Збірник наукових праць. – К.: В-во КДПШ, 1988. – С. 18-23.

179. Леута О.І. Синтаксичні структури з дієсловами стану // Українська мова та література в школі, 1988. – №10. – С. 51-60.
180. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – 685с.
181. Локштанова Л.М. О валентности глагола в современных лингвистических исследованиях // Иностр. яз. в школе. – 1973. – №6. – С. 12-22.
182. Ломтев Т.П. Структура предложения в славянских языках как выражение структуры предиката // Славянское языкознание. VII Международный съезд славистов. – М.: Наука, 1968. – С. 296-315.
183. Ломтев Т.П. Парадигматика предложения на основе конвертируемости отношений // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – С. 104-115.
184. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 198с.
185. Ломтев Т.П. Конституэнты предложений с глаголами речи // Члены предложения в языках различных типов. – Л.: Наука, 1972. – С. 50-78.
186. Ломтев Т.П. Структура предложения в современном русском языке. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 198с.
187. Лосев А.Ф. О понятии языковой валентности // Изв. АН СССР, СЛЯ. – 1981. – Т.40. – №5. – С. 403-412.
188. Масицька Т.Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова: Дис. ...канд. філол. наук. – К., 1996. – 217с.
189. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк, 1998. – 206с.
190. Маслов Ю.С. Вид и лексическое значение глагола в русском языке // Изв. АН СССР, СЛЯ. – 1948. – Т.7. – №4. – С. 303-316.
191. Матвієнко Т.І. Облігаторність та факультативність компонентів валентної моделі дієслів // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 56-58.
192. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: Дис. ... канд. філол. наук. – Луцьк, 1998. – 215с.

193. Межов О.Г. Співвідношення семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного членування простого речення з суб'єктними синтаксемами // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць / Наук. ред. А.П.Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1998. – Вип 4. – С. 57 – 61.
194. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наук. думка, 1966. – 324с.
195. Меньшиков И.И. Модель предложения и его парадигма. – Днепропетровск, 1979. – 80с.
196. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. – Л.: Наука, 1978. – 388с.
197. Мещанинов И.И. Глагол. – Л.: Наука, 1982. – 272с.
198. Мисюра Г.А. Способы вхождения релятивных элементов в семантическую сферу предиката (о соотношении лексического и релятивного значений) // Лексическая семантика и части речи. – Л.: ЛГПИ, 1986. – С. 89-94.
199. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2002. – 36с.
200. Мозгунов В.В. Перехідність як тип валентності дієслова (на матеріалі української мови): Дис. ...канд. філол. наук. – Донецьк, 1997. – 223с.
201. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая шк., 1974. – 156с.
202. Москальская О.И. Вопросы синтаксической семантики // Вопр. языкознания, 1977. – №2. – С. 45-56.
203. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая шк., 1981. – 175с.
204. Москвин В.П. Семантика и синтаксис русского глагола: Автореферат дис. ...докт. филол. наук. – Краснодар, 1993. – 43с.
205. Мразек Р. Синтаксическая дистрибуция глаголов и их классы // Вопр. языкознания. – 1964. – №3. – С. 49-58.
206. Мухин А.М. Структура предложений и их модели. – Л.: Наука, 1968. – 230с.
207. Мухин А.М. Валентность и сочетаемость глагола // Вопр. языкознания. – 1987. – №6. – С. 52-64.

208. Неद्याлков В.П., Сильницкий Г.Г. Типология каузативных конструкций // Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1969. – С. 5-19.
209. Неद्याлкова Т.М. Лексическая группа глаголов речи в современном немецком языке.: Автореферат дис. ...канд. филол. наук. – М., 1961. – 19с.
210. Никитин М.В. Курс лексической семантики: Учебное пособие для студентов, аспирантов и преподавателей лингвистических дисциплин в школах, лицеях, колледжах и вузах. – С.-Петербург: Научный центр проблем диалога, 1996. – 760с.
211. Ничман З.В. Лексическая классификация безобъектных глаголов речи в русском языке // Вопросы морфологии и синтаксиса современного русского языка. – Новосибирск, 1966. – С. 28-37.
212. Ничман З.В. Опыт классификации объектных глаголов речи в русском языке // Вопросы морфологии и синтаксиса современного русского языка. – Новосибирск, 1966. – С. 38-52.
213. Ничман З.В. Глаголы речевого общения в современном русском языке // Лексико-семантические группы современного русского языка: Сб. научн. трудов. – Новосибирск: НГПИ, 1985. – С. 26-41.
214. Новиков Л.А. Семантика русского глагола. – М.: Высшая школа, 1982. – 272с.
215. Норман Б.Ю. Синтаксис речевой деятельности. Простое предложение: Автореферат дис. ...докт. филол. наук. – Минск, 1983. – 28с.
216. Овчинникова І. І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02/ Київ. держ. пед. ін-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1993. – 23с.
217. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К.: Лыбедь, 1990. – 192с.
218. Озерова Н.Г., Смольська А.К. Формально-семантична взаємодія субстантивних категорій в аспекті функціональної граматики (на матеріалі

- української, російської, сербської та болгарської мов) // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 97-106.
219. Олейник О.Б. Семантические модели глаголов социальных отношений. – К., 1992. – 211с.
220. Онипенко Н.К. О субъективной перспективе каузативных конструкций // Вопр. языкознания. – 1985. – №2. – С. 123-132.
221. Оравец Я. К вопросу о глагольной интенции и глагольном управлении // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М.: Наука, 1969. – С. 176-187.
222. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса. (Материалы к трансформационной грамматике русского языка). – М.: Наука, 1974. – 292с.
223. Падучева Е.В. Семантические типы ситуаций и значение *всегда* // Семиотика и информатика, вып. 24. – М.: ВИНТИ, 1985. – С. 96-116.
224. Падучева Е.В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. – М.: Яз. рус. культуры, 1996. – 464с.
225. Пак Г.А. К вопросу о принципах выделения глаголов речи // Вопросы теории русского языка: Сб. научн. трудов Новосибир. пед. ин-та, 1975. – Вып.119. – С. 27-37.
226. Пац Л.І. Синтагматика адресатних дієслів сучасної української мови // Синтагматика і прагматика граматичних структур: Зб. наук. праць. – Донецьк, 1998. – С. 32-46.
227. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К.: Вища школа, 1986. – 176с.
228. Попова В.С. К вопросу о сочетаемости глаголов речи с зависимыми формами // Синтаксис современного русского языка: Сб. статей. – Тюмень, 1968. – вып.6. – №40. – С. 23-43.
229. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К.: Наукова думка, 1971. – 316с.
230. Русанівський В.М. Дієслово – рух, дія, образ. – К.: Радянська школа, 1977. – 112с.

231. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наук. думка, 1988. – 240с.
232. Русская грамматика: В 2т. – М.: Наука, 1980. – Т.1. - 788с.; Т.2. – 709с.
233. Салимов Ш.Г. К вопросу об изучении глаголов речи русского языка // Филол. сборник. – Алма-Ата, 1975. – С. 15-16.
234. Селиверстова О.Н. Компонентный анализ многозначных слов. На материале некоторых русских глаголов. – М.: Наука, 1975. – 240с.
235. Селиверстова О.Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикатных типов русского языка // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н.Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 76-157.
236. Семантическая структура предложения / Отв. ред. Г.В. Валимова. – Ростов-н.-Д.: Издательство Ростовского ун-та, 1978. – 152с.
237. Семантические типы предикатов. / Отв. ред. Селиверстова О.Н. – М.: Наука, 1992. – 368с.
238. Сепиэр Э. Градуирование. Семантическое исследование // Новое в зарубежной лингвистике, вып. XVI. – М.: Прогресс, 1985. – С. 43-78.
239. Сильницкий Г.Г. Семантические классы глаголов и их роль в типологической семасиологии // Структурно-типологическое описание современных германских языков. – М.: Наука, 1966. – С. 244-260.
240. Сильницкий Г.Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1973. – С. 373-391.
241. Сильницкий Г.Г. Семантические и валентносные классы английских каузативных глаголов: Автореферат дис. ...докт. филол. наук. – Л., 1974. – 43с.
242. Сильницкий Г.Г. Синтаксическая структура простого предложения. – Смоленск, 1979. – 80с.
243. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки). – К.: Наук. думка, 1975. – 221с.

244. Синтаксична будова української мови / Відп. ред. М.А.Жовтобрюх. – К.: Наук. думка, 1968. – 204с.
245. Синтаксис текста / Отв. ред. Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1979. – 368с.
246. Скобликова Е.С. Способы выражения при глаголах речи второго участника речи // Учен. записки Куйбишев. пед. ин-та. – 1969. – Вып.66. – С. 171-204.
247. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І.Головащук та інші. – К.: Наукова думка, 1999.
248. Словник української мови: В 11т. – К.: Наук. думка. 1970-1980. – Т.1-11.
249. Смирнова Т.Н. Семантическая структура предложений с предикатами состояния (на материале русского языка): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Харьков, 1986. – 26с.
250. Современный русский язык / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высшая школа, 1981. – 560с.
251. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – М.: Наука, 1971. – 294с.
252. Солнцев В.М. Относительно концепции «глубинной структуры» // Вопр. языкознания, 1976, №5. – С. 13-25
253. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності в структурі словосполучення та речення. – К.: НАН України, Український мовно-інформаційний фонд, 1997. – 216с.
254. Степанов Ю.С. К универсальной классификации предикатов // Изв. АН СССР, СЛЯ. – Т.39. – №4. – 1980. – С. 311-323.
255. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. – М.: Наука, 1981. – 360с.
256. Степанова Г.В. Лексико-семантическая группа глаголов речи в современном русском языке: Автореферат дис....канд. филол. наук. – М., 1970. – 19с.
257. Степанова М.Д. Вопросы валентности в современном языкознании и части речи: на материале немецкого языка // Лингвистика и методика в высш. шк., 1978. – Вып.8. – С. 20-34.
258. Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М.: Высшая школа, 1978. – 259с.

259. Строганов М.В. Автор – герой – читатель и проблема жанра: Учеб. пособие. – Калинин: КГУ, 1989. – 84с.
260. Сусов И.П. Семантическая структура предложения: На мат-ле простого предложения в современном немец. языке. – Тула.: Изд-во Тул. пед. ин-та, 1973. – 141с.
261. Сусов И.П. Глубинные аспекты семантики предложения // Проблемы семантики. – М.: Наука, 1974. – С. 58-64.
262. Сусов И.П. Семантика и прагматика предложения: Учеб. пособие. – Калинин: КГУ, 1980. – 50с.
263. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583с.
264. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515с.
265. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 656с.
266. Тимкова В.А. Двоскладні речення з предикатами якості в українській мові: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 1988. – 20с.
267. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” імені М.П.Бажана, 2000. – 752с.
268. Улановский М.И. К вопросу о синтаксической классификации глаголов // Лексико-синтаксические свойства французского глагола. – Рязань, 1979. – С.68-82.
269. Успенский В.А., Влэдуц Г.Э., Шрейдер Ю.А. Семантические аспекты информатики. – М., 1974. – С.23-28.
270. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Наука, 1968. – 237с.
271. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 206с.
272. Филлмор Ч. Дело о падеже // Новое в зарубеж. Лингвистике, 1981. – Вып.10. – С. 369-495.
273. Филичева Н.И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных языковедов // Вопр. языкознания. – 1967. – №2. – С. 118-126.

274. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815с.
275. Химик В.В. Категория субъективности и её выражение в русском языке. – Л.: ЛГУ, 1990. – 184с.
276. Чейф У. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975.– 432с.
277. Шахматов А.А. Из трудов по современному русскому языку (Учение о частях речи). – М.: Учпедгиз, 1952. – 272с.
278. Шведова Н.Ю. Простое предложение // Грамматика современного русского языка. – М.: Наука, 1970. – С. 541-650.
279. Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения // Славянское языкознание. VII Междунар. съезд славистов. – М.: Наука, 1973. – С. 458-483.
280. Шведова Н.Ю. К спорам о детерминантах. Обстоятельная и обстоятельная детерминация простого предложения // Науч. докл. высш шк. Филол. науки. – 1975. – №5. – С. 23-25.
281. Шведова Н.Ю. Лексическая классификация русского глагола // Славянское языкознание. IX Междунар. съезд славистов. – М.: Наука, 1983. – С. 306-322.
282. Шелемеха Г.М. Семантико-синтаксичні функції обставини місця у структурі простого речення: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Укр. держ. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1996. – 19с.
283. Шмелева Т.В. Семантический синтаксис: Текст лекций. – Красноярск: Красн. гос. ун-т, 1988. – 54с.
284. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974.– 428с.
285. Brinkmann H. Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung.– Düsseldorf, 1962. – 654 S.
286. Daneš F. Pokus o strukturní analyzu slovenských vyznamů // Slovo a slovesnost. – 1971. – N3. – s.193-207.

Джерела мовного матеріалу

1. Баш Я. Твори: в 2 т. – Київ: Дніпро, 1968.
2. Бразов Л. Так далеко, так близько: Роман. – Київ: Рад. письменник, 1981.
3. Вишня Остап. Твори: в 4 т. – Київ: Дніпро, 1988.
4. Вільде І. Твори: в 5 т. – Київ: Дніпро, 1987.
5. Головка А. Твори: в 5 т. – Київ: Дніпро, 1977.
6. Гончар О. Твори: в 7 т. – Київ: Дніпро, 1987.
7. Гордієнко К. Вибрані твори: в 2 т. – Київ: Дніпро, 1986.
8. Гуцало Є. Що ми знаємо про любов: Оповідання та повісті. – Київ: Рад. письменник, 1979.
9. Гуріненко П. Вибрані твори: в 2 т. – Київ: Дніпро, 1983.
10. Гуріненко П. Ти щастя обіцяла: Роман. – Київ: Рад. письменник, 1989.
11. Дімаров А. Боги на продаж. Міські історії. – Київ: Рад. письменник, 1988.
12. Загребельний П. Твори: в 4 т. – Київ: Дніпро, 1983.
13. Зарудний М. Твори в 4 т. – Київ: Дніпро, 1981.
14. Збанацький Ю. Пообіч Талі: Повість. – Київ: Молодь, 1984.
15. Козаченко В. Твори: в 4 т. – Київ: Дніпро, 1982.
16. Коломієць А. День сірої хвили: Повість. – Київ: Веселка, 1984.
17. Ле І. Роман міжгір'я : Роман. – Київ: Рад. письменник, 1953.
18. Малик В. Твори: в 2 т. – Київ: Дніпро, 1986.
19. Мирний Панас. Вибрані твори: Повісті та оповідання. – Київ: Художня література, 1962.
20. Мушкетик Ю. Твори : в 2 т. – Київ: Дніпро, 1979.
21. Нечуй-Левицький І. Повісті. – Київ: Дніпро, 1987.
22. Речмедін В. Пора пізніх доріг: Роман. . – Київ: Рад. письменник, 1975.
23. Рибак Н. Твори: в 5 т. – Київ: Дніпро, 1982.
24. Романчук Леся. Не залишай мене... Роман. – Тернопіль: Джура, 2001.
25. Романчук Леся. Не залишай мене одну: Роман. – Тернопіль: Джура, 2002.

26. Роздобудько Ірен. Гудзик : Психологічна драма. – Харків: Фоліо, 2007.
27. Смолич Ю. Наші тайни. Трилогія. –Київ: Веселка, 1979.
28. Стельмах М. Твори: в 7 т. – Київ: Дніпро, 1983.
29. Тулуб З. В степу безкрайнім за Уралом: Роман. Київ: Держлітвидав, 1964.
30. Цюпа І. Вічний вогонь: Роман. –Київ: Молодь, 1962.
31. Шевчук Валерій. Дім на горі: Роман-балада. – Київ: Дніпро, 1983.